KNJIŽEVNE

NOVINE

LIST ZA KNJIŽEVNOST, UMETNOST I DRUŠTVENA PITANJA

Godina VI. Nova serija, 7—8 | BEOGRAD, 1—15 JUN 1955 | Cena ovom dvobroju 40 din.

UNIVERZ. BIBLIOTEKA „SVETOZAR MARKOVIĆ" BEOGRAD

DESET GODINA *Ujedinjenih Nacija*

Milan Bartoš

Stvarane za vreme rata od strane učesnika u antihitlerovskoj koaliciji, od strane naroda koji su bili rešeni da spreče da se ponovi ona napast uništenja koja je pod vidom svetskih ratova u toku života jednog istog pokolenja dva puta harala čovečanstvom, sa uverenjem „Zajedno u ratu, zajedno u miru", — na dan 26 juna 1945 godine osnovana je Organizacija Ujedinjenih Nacija. Tri glavna cilja trebalo je postići u novom uređenju sveta: čuvati za čovečanstvo mir i međunarodnu bezbednost; osigurati stalnu i organizovanu međunarodnu saradnju među svim narodima, velikim i malim pod uslovom njihove ravnopravnosti i suverene jednakosti uz puno poštovanje političke nezavisnosti i teritorijalnog integriteta svake države i, najzad, boriti se, podizati i učvršćivati opšte blagostanje za čoveka izdizanjem njegovog životnog nivoa, učvršćivanjem pravila o dostojanstvu ličnosti, o odbacivanju svake diskriminacije po polu, jeziku, rasi, religiji i svim drugim prirodnim i istoriskim razlikama među ljudima, da bi čovek došao do punog izraza svoje ličnosti, do zaštite punog uživanja prava čoveka i njegovih osnovnih sloboda. Tako je i pored razlika u političkom i društvenom gledanju njegovih osnivača 26 juna 1945 godine na osnivačkoj skupštini Organizacije Ujedinjenih naroda u San Francisku svečano izglasana Povelja Ujedinjenih Nacija.

Ovaj događaj je početak jedne nove faze u najbližoj istoriji čovečanstva. Ona nas razdvaja od strašnog Drugog svetskog rata, ali u isto vreme nam pokazuje da ratno iskušenje nije prestalo. To je vremenski razmak u kome je, i pored tog iskušenja ,uglavnom mir sačuvan, ratna opasnost otklonjena i sukobi do kojih je dolazilo lokalizovani. Ipak ceo ovaj period, relativno mali za istorisko procenjivanje, ispunjen je krizama mira, napetošću koja je u svakom momentu mogla eksplodirati i koja je pretila da mesto načela i reči Povelje zagrme eksplozije atomskih bombi i granata. Početak Ujedinjenih Nacija u industriskom smislu pretstavlja početak atomskog doba. Samo osnivanje Ujedinjenih Nacija kao suprotnost svojim idealima mira propraćeno je realnom činjenicom da se nikada dotle ratna tehnika opšte uništavajućih sredstava, sredstava za masovno uništenje, nije podigla na takav stepen mogućnosti uništavanja, kao što je to slučaj u ovoj deceniji.

Sakupljene da čuvaju mir, pozvane da obezbede međunarodnu sigurnost, nadležne da urede ograničenje naoružanja i povedu svet putem razoružanja da spreče stvaranje i upotrebu sredstava za masovno uništenje, — Ujedinjene Nacije su u toku cele te decenije jednovremeno propovedale svoja načela i učestvovale u trci za naoružanjem, u naporima za stvaranjem sredstava za brzo uništenje sveta. Jedan paradoks, zbog koga su pesimisti smatrali da je OUN odraz utopističkog optimizma gledali u nesreću ratovanja na čijem smo pragu. Ali duh Ujedinjenih Nacija prolazio je kroz period iskušenja. Praktično ugušivan, teoriski ismejavan, on se gordo razvijao nad svima onima koji su smatrali svoj egoizam opravdanijim od svetskog blagostanja i mira, i nadjačao je. Naši savremenici, koji misle na idealistički način, našli su lepu figuru da je odanost miru nadjačala iskušenje đavola rata. Ustvari, OUN prolazila je kroz početnu svoju fazu propraćena snagom narodnih masa širom sveta, koje su svojom neorganizovanom i organizovanom voljom davale materijalno značenje principima Ujedinjenih Nacija i sputavale slobodnu akciju onih krugova kojima nije stalo do interesa širokih narodnih slojeva i do njihove želje da se očuva mir. Ti krugovi su možda hteli rat, ali ga nisu smeli započeti. To što su i jedni i drugi oklevali i pored toga što su se naoružavali, pošto su se svrstali u dva tabora i utrkivali u gomilanju sredstava za uništavanje, dolazi otuda što su čak i oni morali tu svoju akciju opravdavati pozivanjem na načela iz Povelje UN. Oni su tvrdili da se oružaju da bi se branili, da bi sprečavali tuđu agresiju i da bi osigurali funkcionisanje Povelje. Oni su se uzajamno optuživali, ali su obe strane bile svesne da im je nemoguće da na sebe prime istorisku odgovornost otvorenoga kršenja osnovnog principa radi koga je stvorena OUN, da naruše na flagrantan način najveće dobro čovečanstva — mir.

Danas, ako se osvrnemo deset godina unatrag, možemo s pravom reći da je u toj oluji uzburkanosti od ratne opasnosti, ipak očuvana OUN kao simbol mira i kao organizam u kome se nije moglo govoriti drugim rečnikom nego rečnikom odanosti miru. Skeptici ismevaju OUN. Oni joj odriču pozitivnu ulogu. Međutim, svako ko je izbliza posmatrao njenu aktivnost, mora biti svestan da je ta uloga bila baš utoliko pozitivnija ukoliko se oblak ratne opasnosti više nadvijao nad zemljinim šarom. Samim tim što su se morali sretati licem u lice pretstavnici zemalja čiji se antagonizam ispoljavao, samim tim što su se morali izjašnjavati na tribini OUN o ratu i miru, što su preko te tribine morali polagati računa svetskim masama i svima narodima u isto vreme, što su morali voditi računa o javnom mnjenju koje je grmelo sa te iste tribine, sastavljenom od pretstavnika, takoreći, svih nacija, — ova je

(nastavak na 12 strani)

BEOGRAD
(slika iz Enciklopedije)

ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE

Izišao je iz štampe I tom jugoslovenske nacionalne enciklopedije, pod rukovodstvom književnika i akademika Miroslava Krleže, koja će u osam tomova dati sintezu celokupnog našeg društvenog života, kulturnog i političkog.

Enciklopedija je u prvom redu namenjena našem čoveku i našim potrebama. Ona je, prema tome, u službi ideje o kulturnoj i istoriskoj povezanosti jugoslovenskih naroda,

NA STRANI 8 i 9 čitajte opširan napis o teoretskim osnovama, problemima i organizaciji naučnog rada Jugoslovenske enciklopedije.

KAD izgovorimo reč „enciklopedija" vi ne možete biti sasvim sigurni da imate tačnu i potpunu pretstavu o veličini, značaju i sistematskoj organizaciji onog naučnog napora čiji je rezultat ovaj debeli tom enciklopedije koji će uskoro biti pred vama. Ako dodamo da je to samo prva sveska kojih će ukupno biti osamdeset, da smo u tom poslu imali do sada vrlo kratku tradiciju i vrlo malo iskustva, i da je naša enciklopedija prvi tip te vrste u svetu, jer ostali kulturni narodi imaju samo opštu a ne i nacionalne enciklopedije, onda je sasvim razumljiva nedoumica u kojoj se nalazi svako ko bi hteo „ad hoc" da procenjuje značaj poduhvata koji je počeo pred nama impozantno da se ostvaruje.

Zaista, najpre i kao prvo pitanje, odakle da se počne? Ne samo zato što je bez početka nemoguće, jer ga samo u metafizičkim relacijama nema, a ovo je stvar vrlo realna, materijalna i opipljiva, sa tačnom naznakom svog porekla, relacija i definicija, sa masom podataka, činjenica i imena u čijem se svrstavanju ogleda jedna sistematski organizovana i planski realizovana stvaralačka volja, jedna koncepcija, sinteza, jedan teoretski odnos tako da ništa iz sveg ovog pomenutog i nepomenutog mnoštva ne dovodi u zabunu, ne ometa, ne udaljava, već strogo racionalno, strpljivo, postepeno dovodi do svoga cilja — do samosaznanja sebe kao kulturne i nacionalne zajednice, kao jedinstvenog napora i volje da se preovlada istoriski nametnuta zaostalost i izide na kulturna prostranstva ostalog sveta.

(nastavak na 8 strani)

Pohvala pozorištu

NEDAVNO je u Beogradu održan Drugi festival amaterskih pozorišta. Ustvari, osam najboljih od sedamdeset i dva koliko ih ima u Srbiji, prikazala su nam dela domaćih pisaca. Pa ako ovom broju od sedamdeset i dva dodate još 2.300 dramskih grupa; ako se, usto, setite one mape (koju je novosadska „Naša scena" donela u jednom od svojih brojeva) i na kojoj su obeležena naša stalna pozorišta — dobićete jednu grandioznu sliku: na toj geografskoj karti otvoreni su novi pojmovi — pojmovi pozorišta. I oni na vas deluju — u radosnom saznanju, kao raskošno dozreli plodovi — slično onim promenama koje na mape ubeležavaju geografi — novim jezicima i branama, i kanalima, novim fabrikama i tvornicama, novim gradovima i novim putevima. Na tim mapama su pozorišta (uz nove biblioteke, muzeje, filharmonije) kao nove fabrike, kao nove tvornice snova i stvarnosti, kao putevi u novi svet. Da li su se ikada još Map-makers (kako kažu Englezi) bavili ovim poslovima? Da li su ikada, sve od infanta Henrika, od Cap non do Cap verde dalje, moreplovci i konkvistadori otkrivali i osvajali u sebi samim takve nove svetove?

No stvarnost — izgleda — često zaostaje za našom svešču o njoj.

Uspeh pomenutog Festivala u našoj kulturnoj javnosti je (baš suprotno smislu ove pozorišne smotre) pokrenuo pitanje: vredi li imati stalna pozorišta (da, ovaj! a izdavati tolike pare!) kad postoje ovakva amaterska društva? Prošle godine, opet pred kraj sezone (da bi se, valjda, u umetnicima stišao onaj nemir koji ih obuzima kao ptice selice) bila se podigla slična hajka.

Sećam se jedne večeri u Smederevu, prošlog proleća. Posmatrao sam publiku koja se, ispod onih arkada (po sivom nekom vremenu, sa oblacima nadnesenim nad Jerininim kulama — a stojao sam na popločanom trgu, iza mene je bio neki barokni toranj i imao sam osećanje da sam negde u staroj dobroj Evropi, ili u nekoj budućnosti, dok je sa zvučnika brujala muzika nekog de Faljinog baleta) posmatrao sam, kažem, publiku koja se tiskala pred ulazom u Pozorište. Bilo je u tim ljudima nečeg odmerenog, nekog osećanja samopoštovanja i samosvesti, nečeg kulturnog i dostojanstvenog — kao u pravom kakvom svečanom trenutku. — Davao se „Tartif". Posle pretstave, direktor mi je rekao da će, samo do kraja te sezone, svaki četvrti građanin Smedereva gledati Molijera.

I sećam se još nečeg: uoči prošlog rata, engleski poslovni ljudi — a u Engleskoj, tada, još

(nastavak na 13 strani)

ANKETA O DECI

Aleksa Čelebonović:

„Umetnik koji radi za decu, treba da ima i odlike njihovog načina izražavanja..."

Sada je ovde reč o problematici ilustracija za decu, ograničiću se na njen umetnički vid, ukoliko je moguće izdvojiti ga od pedagoškog i literarnog efekta. Na prvom mestu treba znati da merila kvaliteta ostaju u umetnosti uvek ista, bez obzira kome su stvari namenjene, da li deci ili odraslima. U ovom slučaju radi se o celishodnosti upotrebe jednog umetničkog izraza umesto drugog, uzimajući u obzir baš tu specijalnu publiku, koju pretstavljaju deca. Imam, dakle, u vidu onog idealnog izdavača koji gleda pred sobom dva uspela crteža različitih autora i razmišlja o tome šta će da prihvati. Drugim rečima, pitam se treba li, pored opšteg načela da kvalitet ji dobro razume ovaj princip čini ogromnu uslugu deci. Kod nas, delimično usled prepreka koje postavlja nerazvijena štamparska tehnika, a delimično i pod uticajem umetničke tradicije, odomaćio se dosta komplikovan način izražavanja, u likovnom smislu. Njega karakteriše vrlo gust preplet linija (kada je crtež perom), ili komplikovani ritam smenjivanja tamnih i svetlih površina (kada su u pitanju dva tona). Bez obzira na činjenicu da i takve ilustraciju mogu biti na umetničkoj visini, ubeđen sam da deci bolje odgovara ono što je jasno na prvi pogled, otvoreno i određeno. Sezan je, naprimer, sigurno na vrhu piramide moderne umetnosti, ali ga čovek tek docnije može da shvati,

Vid. Mojsilović **Mali filmofil**

zavisi od ubedljivosti jedne realizirane umetničke mašte, uzeti u obzir još i druge posebne principe.

Kao što je kompleksan pedagoški deo problema, tako je i to i sa onim umetničkim. Jedan princip, međutim, želim da istaknem iznad ostalih, a taj je: laka čitljivost ilustracija. Umetnik koji radi za decu treba u neku ruku da ima i odlike njihovog načina izražavanja, direktnog i otvorenog, bez obzira na tehniku i ukus koji se vremenom menjaju.

(nastavak na 10 strani)

U podne pre odlaska iz Atine

Svetlost Atike

Dušan Matić

»Hajd, udalji se od jame, i skreni svoj oštri mač, kako bih srknuo malo krvi, i rekao ti istinite reči.«

DANIMA već, eto, tražim reč, opet je tražim, na rastanku, u ovim poslednjim časovima, reč kojom bih da imenujem tu svetlost Atike. Jednu, jedinu, jednostavnu reč, jer takva ona samo može da bude. Jedinstvenu, jer ta svetlost, čini mi se, svetlost je sama: razlistan sav njen spektar, bez ostatka.

Bez iluzija. Tu, i senka kao da je od same svetlosti: njen drugi lik.

Tu, svetlost je sama stvarnost. Sve stvari kao da su u njoj usečene, u njen kristal, jasne i određene, bez ijedne pričine. Bez modrih, mutnih senki, kao kad pođem na sever; ili, krenem li na jug, surova, pustošna već u Mikeni, gde više ne bdi stražar ne bi li ugledao sa susednih bregova vatre-vesnice o pobedi Ahejaca kod Troje, da bi otpočela krvava kraljevska osvetnička klanica Atrejina,

(nastavak na 5 strani)

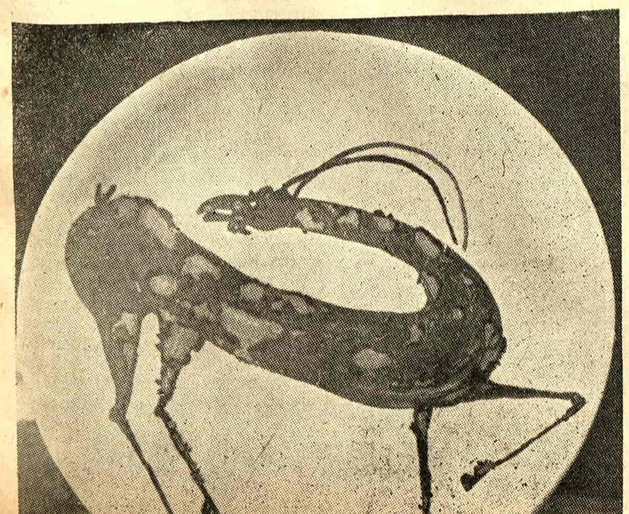

Poznati slovenački slikar Miha Maleš izložio je na nedavnoj izložbi u Mariboru pored većeg broja grafičkih radova i umetničke radove na vazama i tanjirima izrađenim od keramike. Mada ovi radovi pretstavljaju novinu u našem današnjem umetničkom stvaralaštvu, treba istaći da je slikar Maleš u predratnom periodu svog rada u toku 1938 godine već vršio pokušaje s figuralnom umetnošću na keramici ali je sa ovim poslom brzo prestao. Za vreme predratnog rada na keramici izradio je dvadesetak vazni i tanjira na kojima je uglavnom slikao narodne nošnje, nimfe i ribe. U toku ove godine Maleš je počeo da se intenzivnije bavi ovom vrstom umetnosti. Po njegovim nacrtima keramičke vazne i tanjire izrađuje fabrika keramike u Kamniku. Izložba u Mariboru bila je samo prva u nizu izložbi na kojima će Maleš izlagati i svoja umetnička dela na keramici.

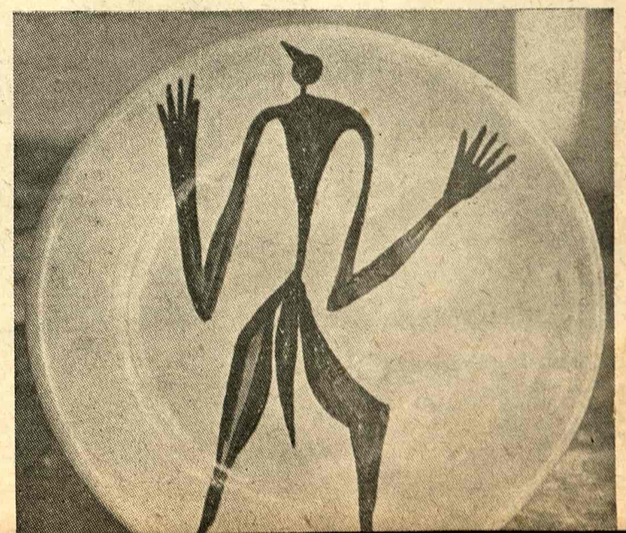

МЕЂУНАРОДНИ КОМЕНТАР

NOVA ERA

Predrag Milojević

MNOGI imaju utisak da je u svetu iznenada izbio — mir. To je valjda zato što je umnogome popustio nemir koji je ovih deset godina od rata obuzimao svet. Jer to su bile godine bez mira, godine hladnog rata.

Naravno, mir ne izbija najednom, već se izgrađuje postepeno, on je rezultat jednog teškog i komplikovanog procesa otstranjivanja uzroka ratu. Zgrada mira, kao i svaka druga, ruši se s krova, ali se izgrađuje od temelja, kamen po kamen.

Jedna od nevolja, koje su pritiskivale ovaj posleratni period, bila je i ta što se verovalo da dobijeni rat znači ujedno i dobijen mir. Posledica toga bilo je prilično opšte razočarenje s pobedom u ratu.

Istina, svi ratovi u neku ruku pretstavljaju izvesno razočarenje, i za one koji ih dobiju. To je zato što agonija rata, da bi se uspešno savladala, iziskuje najveću požrtvovanost. Ona se postiže malanjem što idilističnije slike mira koji će proizaći iz pobede. Ali ta slika ne ostaje idilična u miru ni kad je ratna pobeda potpuna. A pobeda ni u jednom ratu nije iziskivala veće žrtve i bila plaćena većim nego u ovom. Nije zato čudo, što oni koji su u ratu davali sve od sebe, očekuju od mira više nego što on može da im pruži.

Međutim, ako je nezadovoljstvo s mirom razumljivo, razočarenje s ishodom rata ne izgleda opravdano. Di bi se to bolje uočilo, treba se samo zamisliti nad onim večitim pitanjem koje lebdi nad svakim istoriskim događajem, uistini nad celokupnom svetskom istorijom: šta bi bilo da nije bilo?..

Šta bi bilo da nije bilo pobede u ovom ratu, odnosno da je njegov ishod bio obratan, da je pobeda bila na strani fašističkih sila?

Uistini, kad se pitanje tako postavi, odgovor postaje suvišan, jer se sam namece. Ali on ne mora da izgleda tako očigledan, mada u suštini ostaje isti, ako se pitanje nešto drukčije postavi. Naime: šta bi bilo da rata nije bilo — tojest da se slobodan svet nije oružjem isprečio fašističkoj sili?

Da do rata nije došlo, to ne znači da bi se promenio fašizam; značilo bi samo da se promenio slobodan svet — ne bi više bio slobodan. Jer rat je mogao biti izbegnut jedino sve daljim i sve većim popuštanjem prohtevima fašizma za dominacijom u svetu. Apetit raste jedenjem i agresivnost malodušnim popuštanjem. Musolini i Hitler nisu se zadovoljili time što su, prvom, Abisinija, a drugom Čehoslovačka bačene u usta; naprotiv, razjapili su ih još više.

Politika smirenja koja je tada vođena nije umirila diktatore, već samo uznemirila slobodan svet, dovela ga u veliku pometnju, duhovno umrtvila, politički dezorganizovala iznutra i moralno i materijalno — jednom rečju, da je vođena do kraja, politika smirenja, da bi izbegla rat, dovela bi na kraju do kapitulacije slobodnog sveta pred fašizmom koja ne bi mogla biti potpunija ni posle najtežeg ranog poraza.

Dve pouke

RATOVI sigurno nisu neminovni, ali malo koji je bio toliko neizbežan kao ovaj. Na opasnost koju je za slobodu čoveka pretstavljala fašistička silovitost moglo je da se odgovori jedino silom — koštalo šta koštalo!

Zato oni kojima se cena čini previsoka dobro bi bilo da se potsete šta je sve njom plaćeno. Naravno, svet ne bi bio podeljen kao danas, već bi bio jedan i jedinstven — ali fašistički. Ni mi ne bi imali prilike da se danas prepiremo ko je od dva sveta bolji, jer najgori važio bi za jedino dobar. Ustvari u pogledu odgovora na gornje pitanje, ma kako ga postavili, ne može biti dvoumljenja: bez rata i savezničke pobede u ratu svet bi danas bio podložen fašizmu i svemu onom što on znači i pretstavlja.

Ako se sada zaista ima utisak da se svetska situacija deset godina posle rata našla na prekretnici i da se okreće nabolje, to je zato što su te godine naučile nečem posleratni svet. Dve velike pouke mogle su da se izvuku iz njih: jedna je, da svet ne može da ostane ovako na silu podeljen, druga, da ne može da bude ujedinjen silom.

Prema tome, ako neće biti ujedinjen silom, a ne može da ostane podeljen, onda će morati da bude ujedinjen milom, tojest u miru, sporazumno. Ali do najprostijih istina dolazi se izgleda najteže. Deset mučnih godina bilo je potrebno da bi se, naprimer, došlo do ove, toliko proste.

Šta može da proizađe iz nje?

Ona je dovela do zakazivanja četvorne konferencije velikih sila. Do čega može da dovede ta konferencija?

Da bi se moglo bolje da nagađa kakav može da bude odgovor velikih na to pitanje, dobro je pogledati šta je za njih sve u pitanju.

U odnosima velikih sila posle rata mogu da se ocrtaju tri faze.

Prvu karakteriše snažan ekspanzionizam sovjetske politike neposredno posle rata. Ogroman moralan prestiž koji je stekla u ratu i nadmoćnost u snazi oružja koju je očuvala posle rata činili su u prvim poratnim godinama Sovjetsku Rusiju dominirajućom silom na svetu, i vremenom stvarali utisak da je ona pod Staljinom usmerena na dominaciju svetom.

Drugu fazu karakteriše organizovanje, pod vođstvom Amerike, zapadnog sveta protiv staljinističke ekspanzije, vojničke i političke poredno. To je faza stvaranja Atlantskog pakta, naglog naoružanja i — hajke na vešce. Zapadni svet posle rata osećao se politički još rovitiji nego vojnički. Ustvari, kapitalističkom svetu pretila je mnogo veća opasnost iznutra nego spolja. Spoljna mu je poslužila samo za suzbijanje unutrašnje. Pozivajući se i preuveličavajući vojničku opasnost koja preti od sovjeta spolja, kapitalistički režimi na Zapadu lakše su mogli da se obračunavaju sa svojim političkim protivnicima unutra.

Jedna velika ideja davala je prodornu snagu staljinističkoj ekspanziji. Ali ukoliko je vremenom ta ekspanzija bila više nošena grubom silom, utoliko je više gubila idejnu i moralnu snagu, a time i prodornu. Da nije bilo Staljinove agresivne politike, kapitalističke zemlje na Zapadu ne bi mogle bez mnogo većih teškoća i iskušenja da se srede politički iznutra i organizuju vojnički međusobno, spolja.

Treća faza je ova u koju se došlo kad je zapadni blok postigao paritet u snazi sa sovjetskim i s njim počeo da govori s „pozicija snage“ i umnogome onim silovitim jezikom koji je dotle osuđivao.

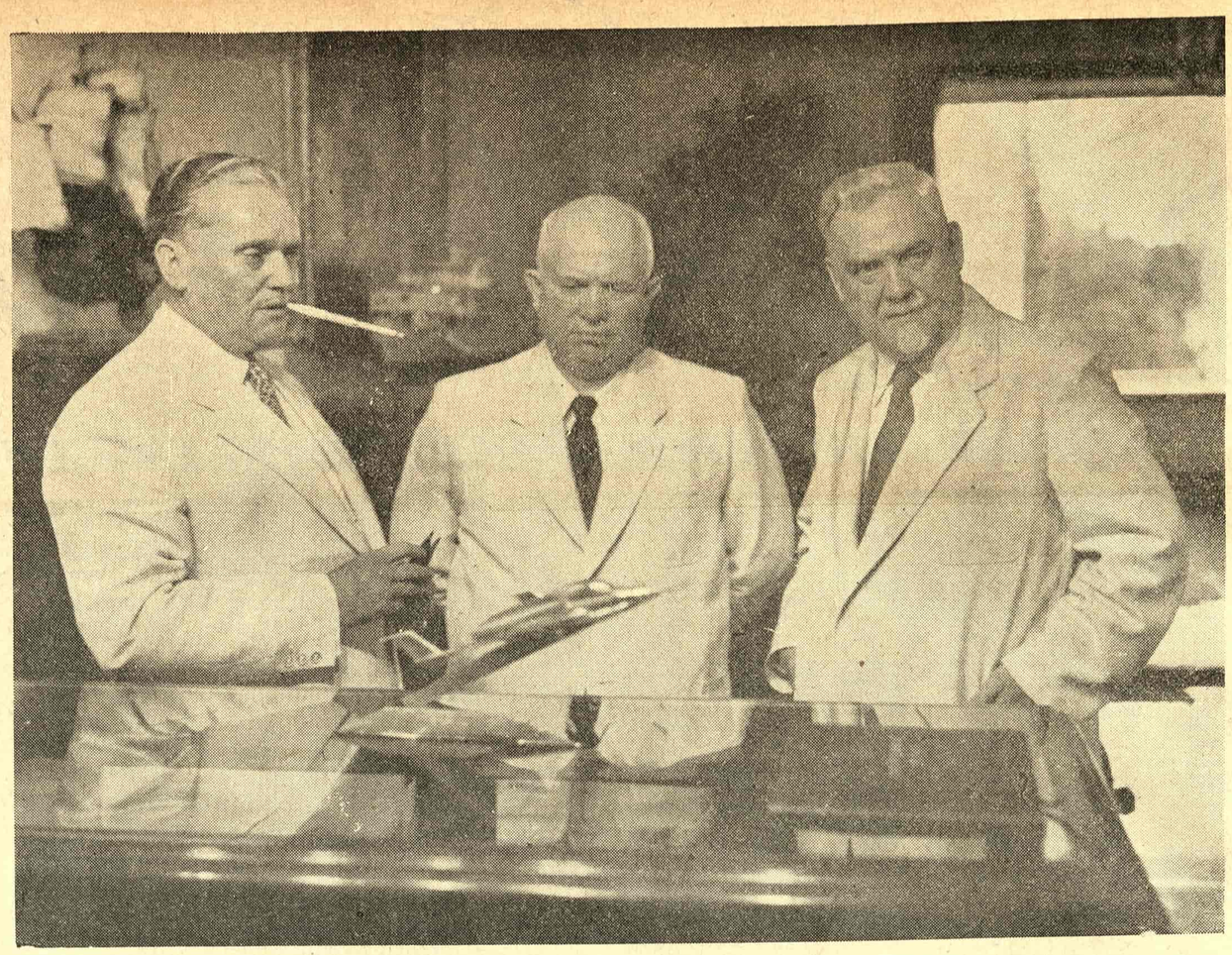

Pretsednik Tito, Hruščov i Bulganjin na Brionima

Uloge su se gotovo izmenile: sovjetska strana ne preti više silom, jer zna da će joj biti odgovoreno ravnom ili još većom, a zapadna se ne plaši više pretnji, jer ima sada i sama s čim da preti, i preti.

Šta se s tih pozicija može da postigne? Ništa ako se na njima silom ostaje; gotovo sve ako se one dobrovoljno napuste.

Najjači garant mira

ZAPADNA propaganda prikazuje situaciju tako kao da je sovjetsko popuštanje posledica jedino uvećane snage Zapada. Ako bi to bilo tačno, onda bi se iz toga dalo logično zaključiti da jedino sila može da ostvari mir, i ukoliko se Zapad bude služio većom silom utoliko će biti veća i sovjetska pomirljivost. Ali to nije tačno. Jedna strana ne može da diktuje silom mir drugoj. Da može, Rusi se ne bi odrekli sile. Tačno je obratno: politika sile jedne strane prinuđuje drugu da pribegava sili. Ako sadašnja sovjetska politika pomirljivosti ne nađe odgovarajući odziv na drugoj strani, ona neće postati još pomirljivija, već će prestati da bude pomirljiva uopšte. Tako bi zapadne sile svojom politikom sile prema sovjetima postigli onaj isti rezultat koji su sovjeti postigli takvom politikom prema njima: naime, izazvali silu protiv sebe.

Međutim, to nije put u mir već u rat, a očigledno je da je obema stranama stalo do mira, jer je za obe rat postao podjednako besmislen — besmislen po sebi. Čudnom igrom sudbine, atomska bomba postala je najjači garant mira. Ne samo da ne može da se zamisli do čega bi sve atomski rat doveo, već ne može ni da se vidi ko bi ga vodio. Oslobođena atomska energija ustvari promenila je iz osnova ne samo tehnologiju rata već i psihologiju čoveka. Onog časa kad je u naučnim laboratorijama razbijeno majušno jezgro atoma, rasprsla se izgleda cela džinovska struktura dotadašnjeg sveta. Čovek atomskog doba drukčije gleda na svet. On naročito drukčije gleda na rat, jer zna da to ne bi bio rat koji bi on vodio, već koji bi se vodio po njemu i protiv njega kao čoveka.

O čemu se radi

NA četvornoj konferenciji zato neće se postaviti pitanje mira ili rata, već samo mira. Ali kakvog? Niko više nije za rat niti može da bude, ali o miru mogu da se imaju različita ubeđenja, još više predubeđenja. Ono što nova situacija najpre traži to je odbacivanje starih predrasuda o miru koja vuku svoj koren iz hladnog rata. Onaj koji smatra da mir može i „mora“ da bude „ovakav i samo takav“ — taj nije za mir.

Mir traži žrtve i odricanja. Na budućim konferencijama posvećenim miru, za velike sile neće se više raditi o tome šta mogu još da dobiju na račun mira, već čega moraju sve da se odreknu u interesu mira.

Zapadnim silama je gvozdena zavesa takađe bila dobrodošla da se ograde od ideoloških stremljenja koja izviru iz Ruske revolucije i kojih se one toliko plaše. Staljinova agresivna politika nije mogla na silu da nametne ruski revolucionarni uticaj zapadnom svetu, već je samo pomogla reakcionarnim faktorima na Zapadu da ga iz tog sveta istisnu. Ustvari svojim nastojanjima da silom dominira svetom, Staljinova politika izolovala je Sovjetsku Rusiju iz velike svetske politike.

Otuda novi sovjetski kurs popuštanja i pomirljivosti izaziva kod mnogih na Zapadu ne samo pometnju, već u izvesnoj meri i strepnju. Čini im se da im se potajno podrivaju pozicije na kojima su se s tolikom mukom utvrdili. Zapadne sile našle su se sad u situaciji da moraju da prisvajaju za svoje ponešto čega su se dosad odricale, i da se odriču ponečeg što su dosad kao svoje prisvajale. Naprimer, idejom miroljubive koegzistencije služio se je zapadnjački liberalizam, jer je polazio od pretpostavke da svi problemi mogu da se reše mirnim putem i miroljubivim sredstvima. Ustvari glavni adut zapadnog kapitalističkog sveta protiv Sovjetske Rusije i sastojao se baš u tome da je optužuje da credo njene politike nije priznanje mogućnosti miroljubive koegzistencije dva različita društvena sistema, već naprotiv, podvlačenje neophodnosti uništenja silom egzistencije jednog od strane drugog. Međutim, sada kad im se taj isti adut kao kakav bumerang vraća sa sovjetske strane, desničarski elementi na Zapadu nastoje da umanje značaj miroljubive koegzistencije kao ideje, pronalazeći najedanput da ona ipak sadrži neke elemente uznemirenja i možda znači ugrožavanje egzistencije Zapada.

Neutralnost

NEUTRALNOST Nemačke takođe je prvobitno bila parola zapadnih sila. Podelu Nemačke i uvlačenje zapadne polovine u svoj vojni blok, zapadne sile pravdaju time da je Rusija protiv neutralne i nezavisne Nemačke, jer hoće Nemačku koja će biti podjarmljena njoj. Sad opet, kad se sovjetska politika uhvatila za parolu o neutralnoj i nezavisnoj Nemačkoj, na Zapadu se trude da pokažu da je baš neutralnost najveća opasnost za nezavisnost Nemačke.

Naravno, pod pojmom neutralnosti može mnogošta da se podrazumeva i pogrešno razume. Karakteristično je, naprimer, da je taj pojam doveo u zabunu i samog američkog pretsednika Ajzenhauera koji inače ume dobro da meri svoje reči. Na nedavnoj konferenciji za štampu, pretsednik Ajzenhauer je izneo mišljenje da je oružana neutralnost Nemačke dobra stvar, pa je tri dana docnije, kad je video odjek svojih reči, bio prinuđen da izjavi da nije dobra stvar, i da je on ustvari mislio da je to rđava stvar kad je ono rekao da je dobra.

Neutralnost može zaista da znači različite stvari i da trpi razna izvrtanja svog značenja. Ako se ona nameće jednoj zemlji ili grupi zemalja kao **obaveza,** onda nesumnjivo znači sputavanje nezavisnosti tih zemalja. Ali sputavanje nezavisnosti znači isto tako ako se neutralnost uskraćuje izvesnim zemljama kao njihovo **pravo.** Kakva je to nezavisnost ako jedna zemlja **ne sme** da bude neutralna, već mora da pripada suparničkim blokovima?

Postoje zatim razne vrste neutralnosti. Obično se misli da neutralnost povlači za sobom obezoružanost i time odricanje od odbrane nezavisnosti. Međutim, jedna neutralna zemlja ne mora da bude nenaoružana i nebranljiva. Švajcarska je, naprimer, neutralna zemlja, ali je naoružana i još kako osetljiva na svoju nezavisnost. Švedska i Finska isto tako.

Pojam neutralnosti izaziva još veću zbrku kad se primeni na Nemačku, mada je nekako nerazdvojno povezan s rasplitanjem tog zbrkanog pitanja. Očigledno je, naprimer, da se Sovjetska Rusija neće odreći Istočne Nemačke i pristati da se Nemačka ujedini samo zato da bi cela prišla zapadnom bloku; naprotiv, pristaće na to jedino ako i Zapadna izađe iz tog bloka. Isto tako je naivno očekivati da će se zapadne sile odreći glavnog dela podeljene Nemačke, koji već imaju, i time razglaviti ceo svoj s mukom izgrađeni sistem odbrane, ako postoji iole sumnje da će ujedinjena Nemačka biti sovjetizirana po primeru Istočne.

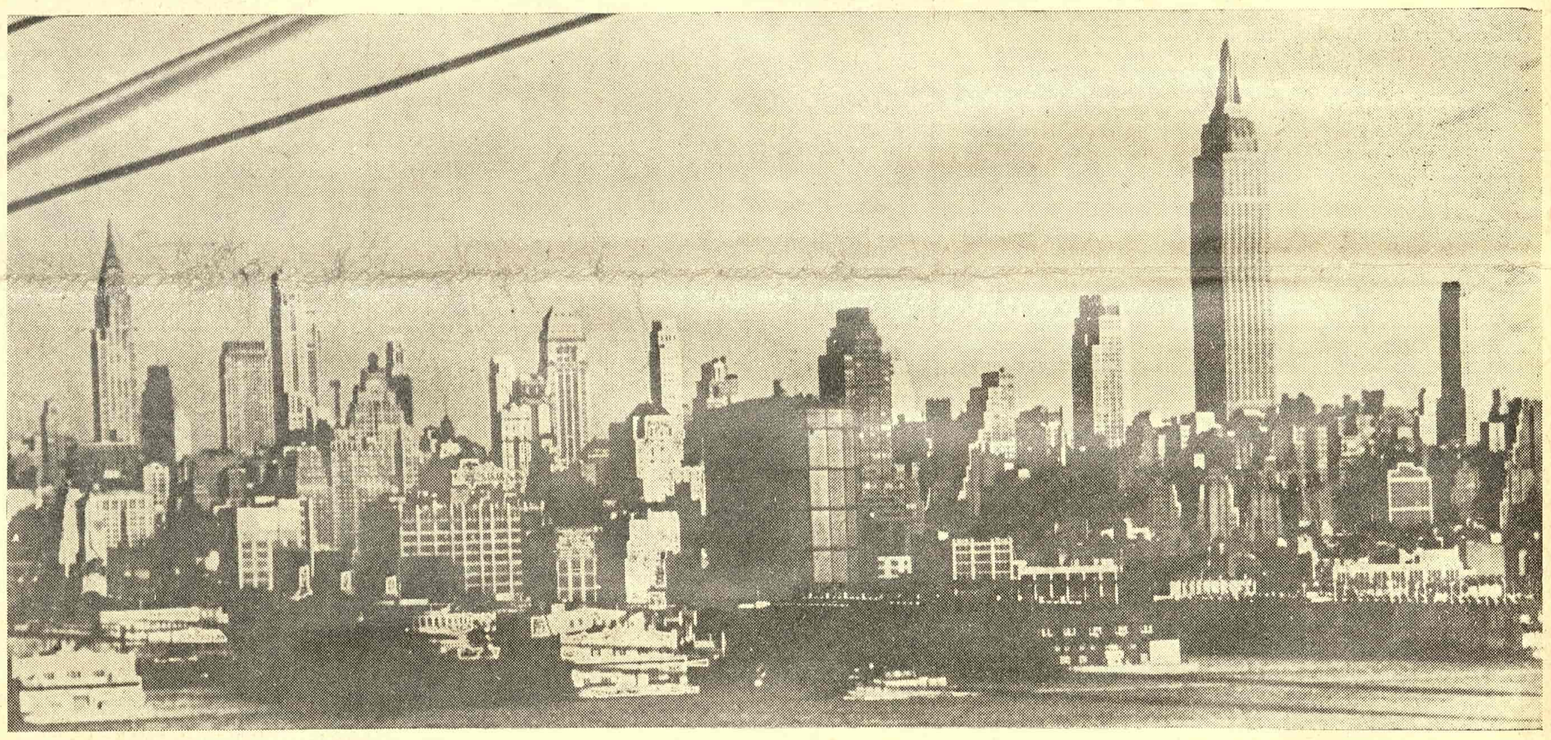

Pogled na Njujork

BELEŠKE IZ AMERIKE

Renesansa razuma

Đuka Julius

JEDNO sam vreme gledao kroz prozor. U daljini videle su se siluete menhetenskih nebodera obavijenih u onu tipično-njujoršku, čudnovatu smesu maglice, dima i isparavanja svih vrsta što kao mora nadlegne nad milionski grad u teškim, vrućim, nesnosnim letnjim danima...

Jureći kroz Kvins, „elevejted” — kako ovde nazivaju podzemnu železnicu na delu gde su šine nad zemljom — približavao se Ist Riveru i tunelu koji će nas ispod reke prebaciti u Menheten. Još malo, i vidik će nestati...

Na klupi do mene sedeo je sredovečan čovek. Trideset tri — trideset pet. Crnomanjast, dosta uredno obučen. Činovnik, valjda. Naočare nad velikim nosom. Čita novine.

„Izvinite, molim vas, rekoh, ali ja sam novinar iz Evrope, da li bi hteli da mi odgovorite na nekoliko pitanja?”

„Zavisi od toga kakva su pitanja”, reče, nekako preko volje.

„Pa, pitao bih vas o političkim događajima, spoljnim i unutrašnjim, da vidim kako vi gledate na stvari, na Makartija, preventivni rat...?”

„Ja se, znate, slabo interesujem za politiku. Neću da lupam glavu. Ima važnijih stvari o kojima se moram brinuti. Izdržavam veliku porodicu... Žao mi je što vam ne mogu pomoći.”

I nastavi da čita novine.

OVAJ razgovor u podzemnoj železnici potsetio me je na jednu reportažu poznatog američkog novinara Džemsa Restona o njegovom razgovoru koji je jednom vodio u Njujorku.

Evo delova tog Restonovog razgovora:

— Došao sam u Njujork, počeo je Reston svoj razgovor, da vidim da li ikoga interesuju stvari koje se dešavaju u Vašingtonu?

— Interesuju nas, kako da ne. Naši „Jenkiz” (poznati njujorški bezbol-klub) treba da u Vašingtonu odigraju još jednu utakmicu. Ako ne pobede, gotovi su...

— ... Da budem konkretan. Hteo bih da vas pitam o stvarima od svetskog značaja koje se široko diskutuju u Važingtonu. Naprimer, šta mislite o politici koegzistencije?

— Koješta. Upravo to i jeste greška trenera „Jenkiz”. On suviše koegzistira sa „Klivlendom”. Devet puta je koegzistirao sa njima. Čak i sa „Vašingtonom” koegzistira.

I tako, do pred kraj razgovora, na svako Restonovo pitanje odgovor sabesednika bio je povezan sa bezbolom. Restonu je, najzad, dosadilo...

— Eto, podeljena je Indokina, Evropska odbranbena zajednica je odbačena, komunisti prete celoj Aziji, a Francuska je u krizi. Zar vas to ne interesuje?

— Interesuje, svakako. Ali šta ja mogu da uradim sa zemljom koja je podelila Indokinu, odbacila EOZ i ukinula ženske grudi — sve za šest meseci?!

— Dakle, ipak se interesujete za politiku?

— Ja vremenski podesim svoje interesovanje. Kad stvari zaista izgledaju loše, kad preti rat ili depresija, ja se interesujem. Kad se odlučim da budem sumoran, ja čitam članke braće Olsop. Inače, pokušavam da koegzistiram sa „Jenkiz”.

— A Rusi, Francuzi, EOZ i Britanci, senator Makarti — kad planirate da se interesujete za njih?

— Kasnije!

Razgovor je verovatno imaginaran, ali vrlo tačno slika raspoloženje i rezonovanje desetine miliona Amerikanaca.

Mali se broj stanovnika Novog sveta ozbiljnije i stalnije interesuje za svetske političke događaje. Mnogo ih više interesuju lokalni problemi i lokalne političke borbe.

Tačno je, naravno, tvrđenje da je naglo i znatno porastao interes za međunarodne probleme, da sve manje Amerikanaca veruje u utopiju staromodnog izolacionizma, da sve veći broj razume i shvata da je Amerika — htela to ili ne — deo sveta, da od njega zavisi i da taj svet zavisi od nje.

Pa ipak, i pored svega toga, pretežni utisak stranaca ostaje da se većina Amerikanaca malo interesuje za događaje preko mora ili u Vašingtonu, da je najčešće slabo ili jednostrano obaveštavana.

U Njujorku je to, možda i razumljivo.

Zamislite čoveka koji živi u Bronksu ili Kvinsu, koji ujutro treba da putuje čitav sat i više podzemnom železnicom na posao u Menheten.

Ustaje ujutro oko 6. Na brzinu pojede doručak i juri na podzemnu železnicu. Za vreme vožnje čita novine. Ustvari, prelistava ih... Statistike pokazuju da prosečni Amerikanac dnevno troši 11 minuta na čitanje jutarnjih novina, a 16 na večernje. Onda — osam sati napornog rada, ručak kratak, s nogu... Oko pola šest ili šest, ponovo u grotlo podzemne železnice, pa opet sat ili više vožnje kući. Kad stigne, on je tako izmoren da ga malo šta interesuje... Televizija, eventualno... Pa spavanje...

Tako iz dana u dan. I brige uz sve to.

Nije onda čudo da „vremenski podešava” svoj interes za politiku, da ga, kako Reston nagoveštava, samo pitanja života i smrti, nezaposlenosti i rata mogu probuditi iz političke letargije.

Ako je tako u Njujorku, koji je, nema sumnje, nervni centar Amerike, kako je onda u Jumi, država Arizona, ili u Bjutu, država Montana?

Iako je Amerika preplavljena mnoštvom sredstava za informaciju — štampa, radio, televizija — prosečni Amerikanac vrlo je jednostrano obavešten o događajima u svetu.

Obaveštavaju ga kratko, jednostrano, „crno-belo”. Naročito to važi za lokalnu štampu, a upravo to su listovi koje čitaju milioni „običnih” Amerikanaca. Sve se svrstava u dve kategorije: ili je dobro ili je zlo, ili je „slobodni svet” ili je „komunizam”, anđeli ili đavoli. Nema drugih boja, nema nijansi. A takva predađba o svetu je, naravno, — lažna, nestvarna, iskrivljena...

Upravo na tom nerazumevanju, površnosti, nezainteresovanosti, jednostranosti, crnobelom gledanju grade politički kapital američki ekstremisti. Na tom su temelju zidali senatori Makarti i Nolend...

IMA stvari koje se ne mogu tačno da izmere. Čak ni u Americi, zemlji u kojoj se pomoću tehničkih sredstava, odnosno Galupove i drugih anketa — sve meri i svodi na brojke i statistike.

Kako se može izmeriti politička atmosfera? Ne pomaže tu kantar i aršin. Samo lični utisak, ma kako subjektivan, stotine razgovora, pisanje štampe i vladanje političara može tu pomoći. Samo se tako može stvoriti jedna relativno objektivna slika.

Ako u američkoj politici i razvitku političke atmosfere u toj zemlji, što se kupa u Atlantiku, Pacifiku i Meksičkom zalivu, postoji nešto slično zajedničkom nazivniku u aritmetici, nešto kao crvena crta koja povezuje sve događaje, onda je

(Nastavak na 13 strani)

Burmanski ribari sa jezera Inle

Put u mir

MAKAKO se nemačko pitanje okretalo, neutralnost se nameće kao put za njegovo rešenje, bilo u jednom ili drugom vidu. Ali u kome? I gde je sigurnost da će ostati u onom koji dobije?

Ako Nemačka postane neutralna s pravom da se oruža, ko će da garantuje da će ostati neutralna kad se naoruža? Ako postane neutralna pod obavezom da ostane obezoružana, gde je garancija da se neće naoružati dok je neutralna?

Uopšte je teško pretpostaviti jednu demilitarizovanu i neutralizovanu Nemačku u podeljenom svetu i između dva moćna militartna bloka. Nemačko pitanje ne može se rešiti nezavisno od pitanja vojnih blokova niti se pitanje vojnih blokova može rešiti nezavisno od pitanja razoružanja. Ali baš ta povezanost pruža nove izglede miru. Jer kao što je stvaranje jednog problema izazivalo zaplitanje u druge (iz podele Nemačke izašla je podela sveta na blokove, a iz podele na blokove utakmica u atomskom naoružanju) i svi skupa pretstavljali odraz politike hladnog rata, sada odricanje od te politike može da dovede do obratnog procesa: da gotovost na mir uslovi rasplitanje jednog problema iz drugog — i da tako na kraju, iz straha od atomskog rata pukne mir atomskog doba.

Beogradska deklaracija

Šta može na prvi pogled da se kaže o njoj, a što neće biti mnogo puta ponovljeno i mnogo podrobnije rečeno pre nego što ovi redovi uspeju da izađu iz štampe?

To je dokumenat o kome se danas najviše govori u celom svetu, jer je od značaja za svet. Svaki ima nešto o tome da kaže, jer svakome se čini da je tu nešto i o njemu rečeno.

Recimo zato ovde samo ono što je najopštije, što svakome mora odmah da padne na pamet kad je pročita:

1) Ako je, posle sveg što se desilo, normalizovanje jugoslovensko-sovjetskih odnosa bilo moguće na bazi „poštovanja suverenosti, nezavisnosti, integriteta i ravnopravnosti među državama" — šta je onda nemoguće normalizovati u međunarordnim odnosima na toj bazi?

2) Pravo je jače od sile. U sporu između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije pobedila je ne osionost već pravičnost. Nije David ponizno pognuo glavu pred Golijatom, već je ovaj spustio malj i pokajnički pružio ruku.

U nedavnom govoru u Postojni, maršal Tito govorio je o moralnoj snazi koja će ujediniti svet i koja je jača od razornih sila koje ga razdiru. Jugoslavija je živi primer te moralne snage koja isceljuje od silovitosti i ujedinjuje u ravnopravnosti i prijateljstvu.

3) Možda jednu od najvećih smetnji slobodnom uzmahu progresivnih socijalnih ideja u svetu pretstavljalo je tvrđenje, da komunistički pokreti na Zapadu i komunističke zemlje na Istoku nisu ono što hoće da jesu i treba da su, jer su instrumenti, odnosno sateliti sovjetskog imperijalizma, i ne mogu da to nisu iako bi hteli. Ali kad se pokaže i dokaže — a dokaz je sad tu — da to nije tačno, ili da od sad bar nije više tačno, zar to nije izbijanje iz ruku reakcije najotrovnijeg njenog argumenta protiv naprednih pokreta, i oslobođenje mnogih od njih, jedne teške more koja ih pritiskuje? Nije zato čudo, ako se brižljivom čitaocu Beogradske deklaracije učini da u njoj nazire prvi zametak jednog novog Manifesta.

4) Politika hladnog rata stvorila je utisak da u ovom svetu postoji samo crno i belo, tojest samo oprečni blokovi na koje se po nužnosti mora sve da deli. Pokazalo se, međutim, da postoji i nešto treće što ne pretstavlja ni crno ni belo, već istinu da je svet nedeljiv.

Tu istinu pokazuje i potvrđuje Jugoslavija. Ona je postala njeno najubedljivije oličenje. Odbijajući da priđe suprotnim blokovima, Jugoslavija se nije rastrgla između njih, kao što su mnogi zloslutnici to proricali, već ih je primorala da oni priđu njoj — da priznadu opravdanost njenog antiblokovskog shvatanja. To shvatanje prodire sve jače u same blokove i razbija led koji su naslagale duge godine hladnog rata.

Beogradska deklaracija ne mora da znači kraj tog rata, ali izgleda da znači početak jedne nove ere mira — ere „priznavanja i razvijanja miroljubive koegzistencije među narodima, bez obzira na ideološke razlike i razlike u društvenom uređenju, što podrazumeva saradnju svih država na području međunarodnih odnosa uopšte"...

Predrag Milojević

Dušan Kostić

Vrtlog kameni i more

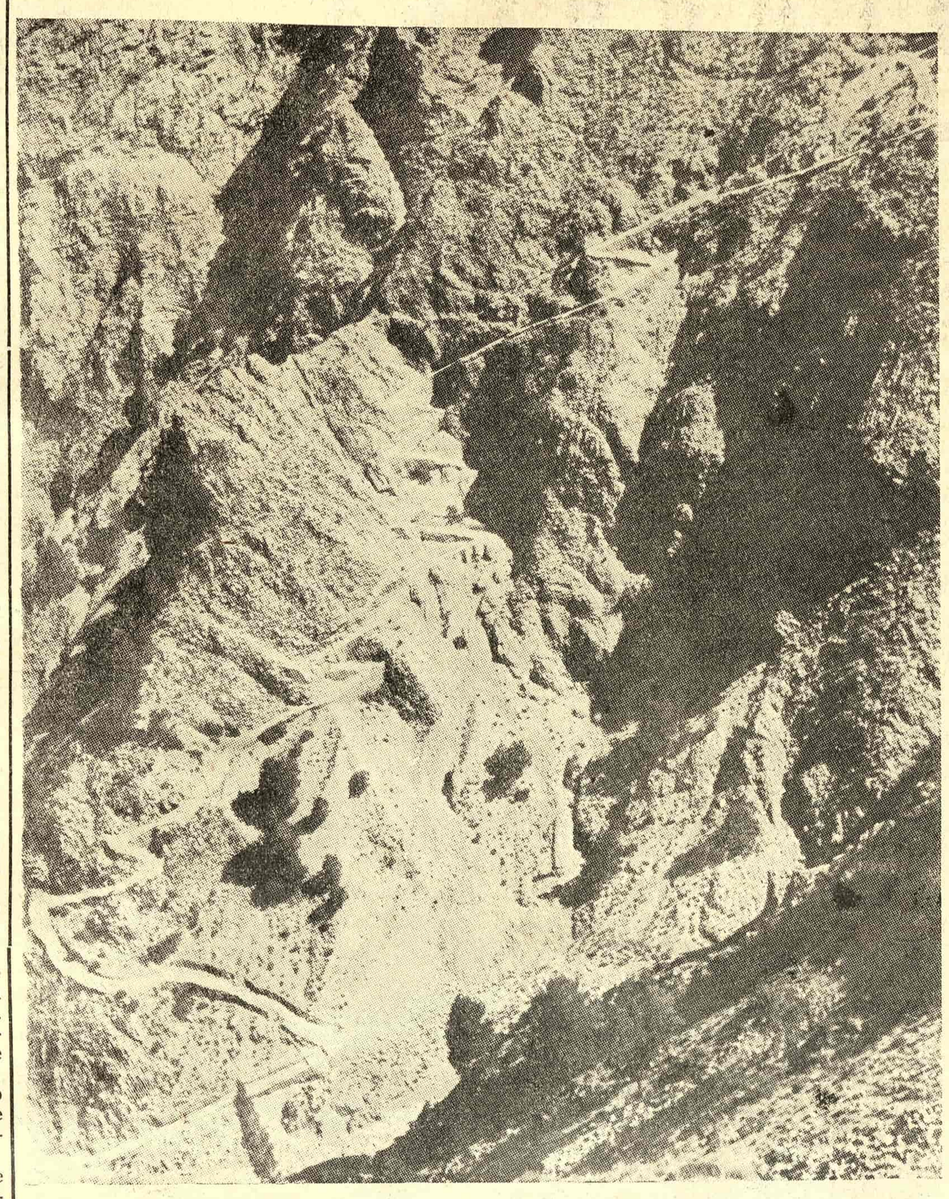

Stara cesta Kotor—Cetinje

I sada, dok ponovo putujem, kao u snu, ovim smirenim fjordom uranjajući i izranjajući kroz sjenke njegovih bridova, pjan sam, opet i opet, od njegove fantastične ljepote koja se ne ponavlja nikad, od njegove čudne, divlje, neodoljive tišine u kojoj se osjeti kao da se ušlo u praznu kamenu dvoranu. Sve je tu u kontrastu koji se ipak prožima, sazdano od skamenjenog vrtloga nad plavilom koje je tako spokojno, tako malo pokretno — kao skriveno i usnulo jezero. Ponestane daha pred ovom frapantnom plastikom zemljišta, kao izmišljenom, nestvarnom, i shvatim zbilja Ljubišu kad škrto ali pogođeno utvrđuje njenu raskošnu impozantnost govoreći da je »čarovna«.

Boka nikad ne zasiti, ne dosadi. Njen je pejzaž fluidan, makoliko bio surov: nigde nije toliko igre boja i sjenki. Njoj se redovno dolazi u hadžiluk i redovno vraća kao nečemu što je za svagda ušlo u naše oči, prožele naše niti i privuklo sebi — taj dragi dugi lanac bokeških kuća, uz samo more, u kojima se i danas nađe na uspomene vezane za daleke obale i okeane, na tihu i već zaboravljenu slavu bokeških moreplovaca, stečenu na mnogim morima i vodama.

Sa jedrenjacima je otišao i rascvat ovog neobičnog zaliva, ponestalo je povoljnog vjetra neočekivano i odavno, a jedan nehat, smišljen i trajan, uporno je donosio nemir i venjenje, otvarajući limfe polako da isteku. Prekrasne balustrade i korniži i portali koji se i danas kroz Boku sretu, ukazuju na zenit jednog života koji dopro do nas samo u odlomcima, pa je, tuge u tim ogoljelim zidinama koje sanjaju blještave prozore i krovlja, u tim travama što se hvataju pragova, stepeništa, balkona, u zvonicima što vitki prkose vremenu i svemu, u gradovima, najzad, koji su žalosne sjenke negdanjih sebe samih. Život se tu smjestio i izborio na tankoj zelenoj traci uz samu stišanu vodu i pritisnut visijama, ucijepio se i održao jednom vitalnošću koja zaista imponuje, jednom homogenošću koja je mnoga iskušenja izdržala. Kadikad se učini da je čitava Boka jedan razuđen i obalom rasut grad, jedinstven grad, — totiko je sve ovdje sraslo jedno s drugim, i ljudi i obale i more, toliko je cjelovitost njena upečatljivo kompaktna i izuzetna. Ona kao da je stvorena da joj se u pohode prilazi i da joj se frenetično divi, ona je veliki mir i velika samoća koju ne razbiše ni propeleri brodski ni autokari što sve češće i sve brojnije dovlače hadžije naše i bjelosvjetske.

Ne, zaista, Boka ne odušević uzalud.

Ona je impozantan i na svoj način jedinstven amfiteatar kamenja i mora, koji uzbuđuje svakog ko dođe na njegove obale, ah, među ovu nevjerovatnu kamenu igru ukletih brda što se sumorna i stravična i oštra dižu vertikalno put neba koje se pjesniku učinilo da je od plave svile. Modri zaliv što vijugavo i čudno uranja među podivljalo stijenje (šume su mu pradavno odbjegle, nasilno odnesene u bogzna koje luke prekomorske!), stijenje koje tako mnogo imponuje i plaši, sužavajući se i šireći u četiri blaga zatona u kojima se jedva talasi vide — bokokotorski fjord je veličanstvena modra pista i draga jedna dubrava prepuna isključive tišine. Zalivom dugim petnaest milja, i obalâ nedalekih što se neprestano gledaju i dozivlju, priroda se ovdje u svoj svojoj nagoti snažno nameće: i surova i pitoma, i planinska i južnjačka, sa snjegovima i narandžama istovremeno sa mirisima opojnim mediteranskim i s divljim lovćenskim vjetrovima što se nad njim vijaju i pregone i lome oblake, puštajući iz njih duge i obilate kiše. Boka je blaga i stišana pjesma i jednog i drugog, jedan dug i skriven zaton u kome su more i kamenje jedno, i tako prisno i blisko.

Uđe se sa pučine jadranske kroz kapiju koju čine dvije stare tvrđave — Arza i Oštri Rt — i kraj usamljene Mamule, tog minijaturnog ostrva sveg u debelim bedemima napuštenih puškarnica i otvora i odaja. Razmaknu se začas brda, lijevo i desno, i pred očima se ukaže sav u leandrima i pomorandžama i palmama Hercegnovi — kitnjast i vedar, razastrt blago jednom padinom intenzivno zelenom i sunčanom, s kućama čudno nagomilanim, koje se ogledaju u more kao kakvi mrtvi sinji galebovi. Tamne raskrzane zidine Kanli-kule i Španjole — tvrđave koju, kaže se, podigoše španski osvajači, gore, nad gradom, zatim zidine turske i mletačke koje dopiru do samog mora, govore o teškoj i vjekovnoj borbi ovoga grada za slobodu, o nemirima i olujama i čestim smutnim vremenima u kojima se fanatično vojevalo za goli život i opstanak.

Lijevo je, u širokom luku, ljekovito Igalo, sa sitnim pijeskom koji polako roni u more i kojim se gazi čitav kilometar, a desno gusta jedna borova šuma iz koje, kao ogroman labud, bjelasa manastir Savina, pod kojim treperi more kao rijeka. Pored drevne i skromne ali dragocjenostima bogate crkvice propinje se manastir da dokuči pučinu i daleki Lovćen, preko Zelenike u kojoj šumno buja život brodovlja i gdje se svršava zvižduk garave lokomotive. Đenović i Kumbor su utišana sela pod sjenkama lisnatog granja, čutljiva i tajanstvena; odatle počinje ona rijetko slikovita traka naselja uz cestu i more koja se, kao lanac bisera, dugo i dugo izvija ivicom kopna.

SAD se more sužava, pa proširuje, nastaje novi vedri zaliv prema Tivtu i Verigama. Amfiteatar je širi, i pitom još, strana obraslih u gusto zelenilo, i nešto blažih vrhova, i s mnogo više neba. Preko puta, u ravnici Grblja, i pod dalekim ograncima lovćenskim, javlja se Tivat sa lukom mrkosivog brodovlja i arsenalom u kojem neprekidno bruju kao u košnici, a desno od njega kao tamni i visoki bedem, jedva naseljeno poluostrvo Ljuštica dijeli jadransku pučinu od tihe i usamljene vode zalivske. Ovamo put nastavlja kroz Baošiće u kome i danas pokazuju kuću gdje je boravio Pjer Loti, zaljubljen u Bokeljku Paskalu Ivanović o kojoj je napisao toplu i plemenitu priču, i kroz Bijelu — dugačko jedno naselje sa morem kao jezerom i s mnogo ribarskih lađa i čunova koji potsjete na daleke meksičke ribare. U Bijelu rado dođu na odmor ljudi željni mora i tišine i zelenila, ovdje se boravi kao u snu — naročito u noćima kad se od Lovćena otisne mjesec: tada sve zaigra u maglenoj pjeni pejzaža koji rastvara dušu i rasplamsava želju i ljubav za životom, tada je Bijela srebrna obala snova, i onaj zvonik, na brijegu što roni u more, učini se, gore visoko, kao obelisk ljepoti jednoj nestvarnoj.

Pa najednom zaliv se zagrcne i suzi — od Kamenarâ, malenog sela iz čijeg su kamena ploče Odese i Venecije i mnoge zgrade Rima i Carigrada, motorna skela prenosi vozila i putnike preko, u Lepetane, skraćujući put za Kotor. Ovdje moreuz biva sve uži, obale se približavaju neobično, tako da je u Verigama pojas mora širok jedva trista metara; nekad su ovdje, pričaju, obale spajali jakim lancima, verigama, da tuđe lađe ne uđu u gnijezdo peraštanskih i kotorskih pomoraca. Ali iza Veriga, kao iz grla, pukne naglo širina risanskog zaliva gdje je more tamno od dubine a surova brda, prijeteći strašna, boje su nekog sumornog pepelišta. Zelenilo je ovdje tek sasvim nisko, uz vodu, i jedva — tu hridi dominiraju nad svime i ovaj prostor liči na ogromnu salu hladnih mermernih stubova na koje se naslanja nebo.

Negdje pred Risnom, kao u džepu, zabito i skrajnuto ćuti simpatični Morinj, s jednom rječicom po sredini, a zatim pusta i gosa obala, preko vrela koje jarosno zaurla samo poslije kišâ, dovede u obamrli Risan — u tu davnu prestonicu ilirsku i Teutinu, i negdanje glavno mjesto Boke, po kome se ona i zvala. Pradavni Risan je, u zemljotresu, potonuo i kad je more mirno naziru se njegovi tragovi zasuti morskom travom. A mozaici i kapiteli i portali, sa divnim ukrasima na koje se svaki čas naiđe po Risnu i oko njega, govore o vanrednom bogatstvu i kulturi ovoga drevnog grada. Kad se bude prišlo stručnom i sistematskom arheološkom iskopavanju i ispitivanju — a to se misli — biće ovo, van svake sumnje, arheološka atrakcija prvog reda.

NEDALEKO je čudesni Perast, grad koji je gotovo potpuno presahnuo i kome tek vraćaju životne sokove, ali još lijep u svojoj samoći i pustoši. Nekad živahno i znamenito lijeglo bokeških junaka i pomoraca svjetskog glasa, kud su dolazili i ruski boljari da se uče pomorskim vještinama, Perast je dugo vremena junački odolijevao turskoj sili, borio se i na kopnu i na moru, ostajući slobodnim gradom. Ali pored glasovitih junaka o kojima je Evropa zadivljeno slušala i o kojima su pjesme pjevane, maleno ovo mjesto dalo je i čitav niz znamenitih ljudi — naučnika, umjetnika, značajnih daleko van ovih kamenih strana. Sredina XVII i čitav XVIII vijek period je kad Perast osobito cvjeta i živi u blagostanju; iz tog vremena potiču uglavnom sve važnije građevine, skladne neobično i monumentalne, koje i danas, iako u ruinama pretežno, ostavljaju snažan i trajan utisak. Šestougaoni zvonik u blizini dvorca čuvenih Zmajevića jedan je od rijetkih na Jadranu — veoma elegantan, vitak. Zjape sada prazne palače čija arhitektonska rješenja zadivljuju, a mrtvim stepeništima i ognjištima bršljan i korov još jednako čine svoje.

Ovdje se javi tuga kao poslije bučnog veselja koje je malo po malo presahlo, mrtvi grad zaboli svojom napuštenošću bezmjernom. Izumrli su davno žitelji ovoga slavnog grada koji je imao mnogo i srca i pameti; likovi njihovi sačuvani su, djelimično, u muzeju peraštanskom i u fizionomijama svetaca na platnima Peraštanina Tripa Kokoljića — ondje, u crkvici, na ubogom ostrvcetu Gospe od Škrpjela koje su sami Peraštani sagradili oko jedne hridine što je jedva izvirivala iz mora, potapajući zaplijenjene turske galije natovarivane kamenjem, a i sami, dugo godina, nabacujući kamenje jednim ritualom koji je priješao u narodni običaj. Do njega je ostrvo Sveti Đorđe, maleno isto tako, za koje se vezuje tužna legenda o nesretnim ljubavnicima. Negdanji benediktinski manastir i drevno peraštansko groblje jedino je što leži tu u hladu vitkih čempresa. Ostrva su kao dva ukleta broda koja su ostala da potsjete na staru pomorsku slavu Perasta i da vječno tuguju nad mrtvim i gotovo napuštenim gradom kamenim.

OSTAVLJA se Perast sa jasnom tugom koju nameće prolaznost svega, i onda cesta vodi opustjelom obalom bez ljudi i bez drveća, kraj kule legendarnog junaka Baja Pivljanina, jedino, sivim domom koji samuje oštro se odražavajući u vodi punoj neba i visija, zagledan u mutnilo prošlih vjekova i u onaj, dabome, slikoviti Gornji i Donji Stoliv prekoputa, utišan gustim krošnjama kestenova i obiljem zelenila. Otvara se zaliv najdivljiji ali i najimpresivniji od svih ostalih — kotorski. Liči on neodoljivo na kamenu odaju iz koje nema izlaza, na strašno sivu dolinu iz koje more ne umije više izići. Opet se nižu sela u jednom neprekinutom lancu s obje strane zaliva, jednostavna i nevelika ali skladna, sa kućama u koje je davno utkan život pomoraca i u kojima se može naići na neočekivane tragove iz svih krajeva svijeta.

ORAHOVAC se smjestio u dnu jedne zelene drage, neposredno pod stijenama, popaljen ponajviše u posljednjem ratu i još gorko taman od njega. Jedna crkvica, na kamenu, odvojena od kuća i zelenila, kupa se u suncu i sjenkama i kišama još od Nemanjića, sa interesantnim freskama iz XV i XVI vijeka. Iza Orahovca je duga i vanredno impresivna Dobrota koja ne nosi uzalud to ime: vegetacija je tu južnjački bujna i izdašna, tu su mnoge palate koje govore o negdašnjem silnom bogatstvu njenih žitelja, spretnih i neustrašivih moreplovaca o kojima je i Kačić-Miošić stigao da pjeva, posvećujući im prvo i drugo izdanje svoje pjesmarice. Prekoputa ostane Prčanj sa visokom jednom crkvom u kojoj pokazuju muzejske rijetkosti i relikvije, i gdje se nailazi na radove Mila Milunovića i Sretena Stojanovića. A onda, na kraju zaliva i svijen u bedeme — Kotor, iznad kojeg se, kao neprolazna himna ovoj ljepoti, diže do oblaka Lovćen.

Kotor je primarni grad čitavog ovog zaliva, i jedan od najstarijih. Uvijek je imao prvu riječ u istoriji Boke kao njen privredni i kulturni i politički centar, osobito u doba Nemanjića, kad se preko njega trgovalo sa svijetom. U neprestanom strahu od nepriјateljskih najezdi, naročito od Turaka koji su pustošili okolo dolazeći do pod same zidine, Kotor se, opasan tvrdo i obdaren spretnošću, očuvao dugo nepokoren. Čitav grad je vrlo interesantan; prepun starina i neočekivanosti, on pruža upečatljivu sliku kakvu je teško sresti. Ovdje stijenje visi bukvalno nad krovljem i malo je, vrlo malo neba jer ga otimaju vrhovi. Sve liči na dubok jedan ponor, ili kazan, iz kojeg kao da se ne može nikud ili baš jedva — serpentinama pravo uz Lovćen, put oblaka i neba, sa kojih je vidik na Boku i pučinu i brda nezaboravno prekrasan...

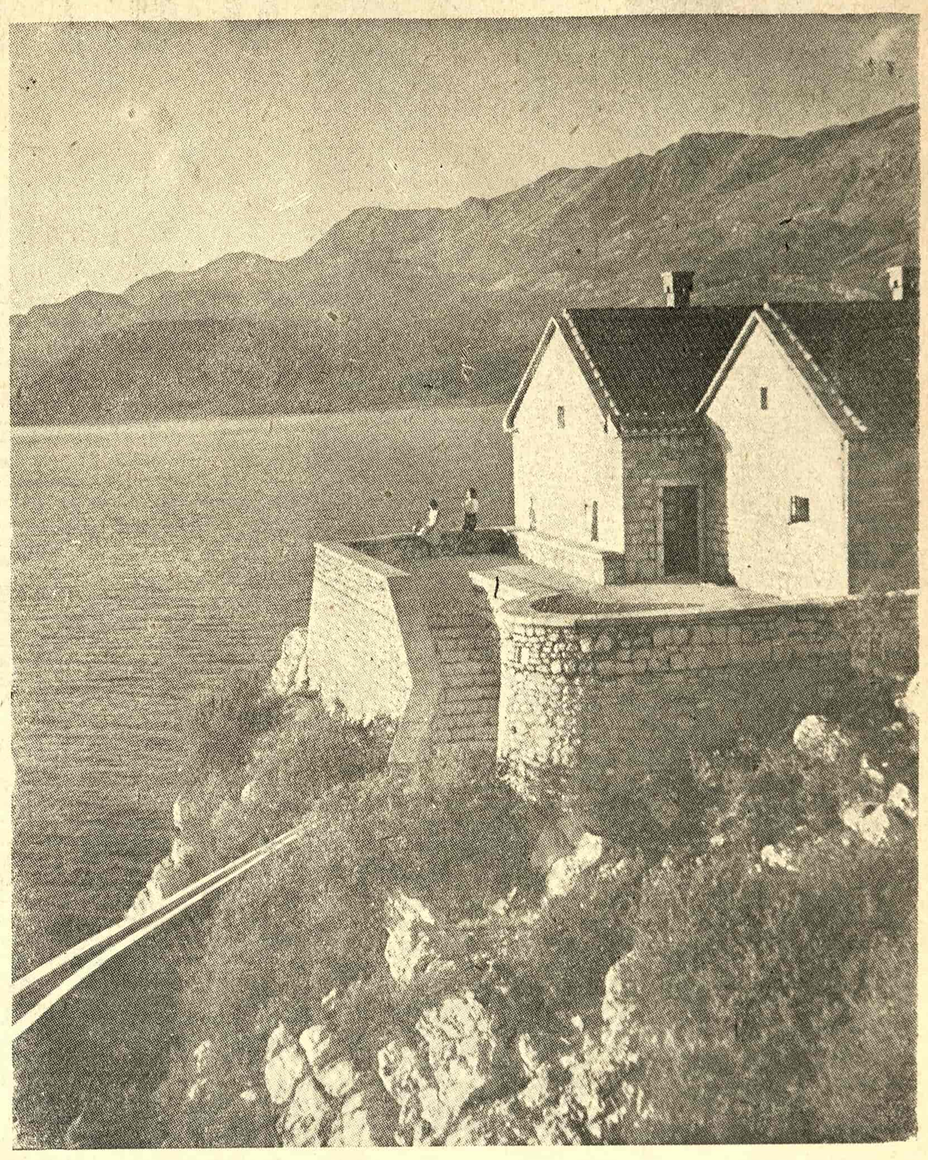

Sv. Stefan — Slikarske kućice

Jedna ruka na njivi

DRUGA U FABRICI

IDU kao da u ruci nose fenjer. Samo, to nije fenjer. To su crvene emajlirana kantice s hranom. Po tome se poznaju, po tome se razlikuju od ostalih ljudi. Od seljaka i od radnika. Ali ne samo po tome. Izjutra dolaze u fabriku, neki vozom a neki pešice. Sve zavisi od toga koliko je njihovo selo udaljeno od grada. U opancima im često slama, a ruke masne od ulja sa mašina. Nose šajkče, i nepoznatom uvek govore koliko zarađuju mesečno. Kad odu u selo, kad su među seljacima, prvo govore o tome koliko im je imanje, koliko hektara ili dana oranja imaju njihove njive i livade. A tek posle toga pominju i zaradu u fabrici.

Ima ih i koji nose noževe za pasom ili u čarapi, i koji pričaju kako na kafanskoj pevačici sve šušti. Ti zaradu ostavljaju u kafanama, „dosta me zemlja jela sad ću ja malo nju". Ali takvi nisu baš brojni. Brojniji su oni koji kupuju njive, koji sanjaju o čezama sa gumenim točkovima, „pa kad pođem u varoš a ja da trubim, tu, tu, a pešaci u kraj, sunce im njihovo". Eto, takvi se čvrsto drže zemlje, oni još sanjaju o tome da budu bogati seljaci, Jer, ko zna... Tako govore.

Ima ih koji misle da su radnici, koji silom prilika posle rada odlaze u sela, ali koji žele da steknu što veće kvalifikacije da se potpuno odvoje od zemlje. Oni to žele, „samo blato je debelo u selu, moraš polako, jer ako odjednom korakneš, prekide se, ostaše ti noge u zemlji, a bez nogu šta možeš." Samo, o njima se ovde neće govoriti. Da sklopimo poznanstva sa onima koji se „razbole" kad dođe vreme oranja, kad dođe vreme žetve. Koji idu po slavama i slave, i tog dana ne dolaze u fabriku.

Voda nije zmija

LETO je grizlo zemlju crvenim zubima. Nedaleko od manastira Sopoćana, pored nedovršene hidrocentrale „Ras". U drvenoj baraci koja je i menza, i kafana, i restoran, onakvoj kakve se ponekad podižu po našim gradilištima, sedelo je njih nekoliko. Znoj se slivao u prljave okovratnike.

„Idriz, daj rakije", viknuo je jedan lupajući dlanom o ivicu stola. „Daj Idriz, došla je voda na tunel, udarila u beton i neće točkovi da se okrenu bar za pet meseci. A pet puta sedam triest pet. Daj Idriz."

I još jedan litar beličaste rakije sastavio se sa stolom.

„Udaraju beton, špricaju beton", javio se jedan od četvorice. Neće biti baš pet meseci. Možda tri. Ali, i to je dosta".

„Špricaju veliš" ustao je od stola onaj što je naručio rakiju. „Znaš ti tunel kojim treba da naide voda? E na tunel, na beton udario izvor, ne vide oči šta je pod zemljom, ne vide, i srušiće voda beton. Ko da nije ni bio. A s vodom je teško. Nije voda zmija pa da joj petom staneš na glavu. Nije pobratime. Ima tu muke".

Raspitao sam se posle. Oni su tu iz okolnih sela. Radili su na hidrocentrali kao obični radnici. Kad su građevinski radovi bili gotovi, oni su postali nepotrebni. Imali su da biraju: ili da se vrate u selo, da nikad više ne dođu na hidrocentralu po svoju zaradu, ili da odu na neko drugo gradilište. Izabrali su ono prvo.

„Ne ide se meni od kuće. Ovo je bilo ko kad dobro ponese godina. Kao kad kukuruz bije po rebrima kad prođeš kroz njivu".

Kad se pojavila voda, opet su postali potrebni. I pili u slavu vode koja je omela završetak hidrocentrale, pili u njeno zdravlje i njenu snagu. I nije im ni na pamet padalo da se zabrinu što naša privreda neće imati struje.

„Kravu ću da kupim, onu što daje petnaest kila mleka, što je kajmak debo ko oputa, da ne držim više onu bez roga što liči na velikog miša. Kravu,"

I pili su. Jedan od njih je jurio četnike po okolnim selima, a sva četvorica bi te rastrgla kada bi makar nešto rekao protiv ove zemlje. A pili su u slavu vode koja je rušila jedan deo hidrocentrale.

On je potreban

On i ja smo sedeli za istim stolom. Jeo je čvarke prstima iako je dobio viljušku, i preko zalogaja govorio toliko tiho da sam samo ja mogao da čujem, a ipak glasnije nego što govori sam sa sobom.

„Bije kiša, zemlja će da se razboli".

„Svrbi sunce mu, pokvarena krv, moraću da kupim sumpora da ih malo naparim na dimu."

Video sam bele mehuriće, i znao sam da je to šuga, ali

(Nastavak na 7 strani)

Grb porodice Bujović na portalu njihove palate

Radoje Domanović

★ KRITIKA ★ ESEJISTIKA ★

Daleki srodnici

• DOMANOVIĆ • KAFKA •

PRE srodni na daljinu no daleki jedan drugom, odeljeni prostorom, vremenom, različitim sredinama i drugačijim svetom činjenica, utkanim u fakturu njihovih dela, njih dvojica, Radoje Domanović i Franc Kafka, stvaralački su saželi čitav život u jednu ideju-sadržinu: u otpor svog plemenitog bića biću sveta u kome izumire čovečnost. Ta zajednička ideja-sadržina inspiriše ih i pokreće, vezuje među sobom i daje njihovom umetničkom kazivanju osobene forme koje u znatnoj meri otstupaju od klasičnih oblika.

U vreme kada je Domanović pisao, iz Beča, i Evrope uopšte prezrivo su gledali ovamo, na Balkan. Mi smo za njih bili varvarstvo, Istok i nasilje; oni — kultura, humanost, Evropa. Međutim, danas se Domanovićeva slika obrenovićevskog despotizma čudno približila životu koji se poslednjih dvadesetak godina odvijao u kulturnom svetu. Ono što se zbivalo tamo u svome divljaštvu daleko je premašilo Srbiju s kraja XIX veka, njeno varvarstvo postalo je sićušno prema strahotama koje je čovek doživeo na tlu gde je nekada doista cvetala kultura i humanost. Beč, odnosno Evropa, ili i dalje, savremeno čovečanstvo, namesto Domanovića kao skromnog satiričara divlje balkanske sredine na razmeđi vekova, dobilo je kao umetničku sintezu jednog vida svoje stvarnosti Kafkin roman „Proces“ u kome je darovito naslikana čudovišna meljava ljudi pod žrvnjem savremenog nasilja.

Mada nikli sasvim nezavisno jedan od drugog, bez ikakvog direktnog međusobnog uticanja, dva pisca kao da se nastavljaju. I jedan i drugi znali su i nosili u sebi drugačiji svet, humaniji i plemenitiji od onoga u kome im je sudbina odredila mesto. Domanović je u sebi kondenzovao snagu i lepotu večno buntovne stihije našeg seljaštva koje se, s izrazito razvijenom svešću o dostojanstvu čoveka, opiralo svakom nasilju, svakom remećenju normalnog životnog toka spoljnim birokratsko-pandurskim odredbama. A Kafka je suptilni savremeni intelektualac čiji je duh, napojen visokim pretstavama o čoveku, došao u oštar sukob sa etatističkim tendencijama svoje sredine. Njega je duboko potreslo jačanje tih tendencija u saveremenom društvu, u njihovoj pobedi on je video uništenje ljudske duhovnosti, brisanja svega onoga što je čovek osvojio napornim usponima kroz čitavu svoju istoriju.

U sukobu s nečovečnošću „novog“ i jedan i drugi pisac povlače se u sebe. Drugačiji od mnoštva, Domanović napada, reže rečima, tuče snagom satire. Kafka pati, ponire, skriva se u dubini svoje čovečnosti. Spolja, oni se prividno otuđuju od ljudi, ustvari ljudi oko njih kao mnoštvo otuđili su se od čoveka, od njegove humanosti. U Domanoviću i Kafki živi čovek kao društveno istorisko biće. I baš on diktira tako snažan, do smrti istrajan otpor deformisanoj sredini koja ih okružuje. Napolju, van njih, nema čoveka: tamo su samo panduri i sreski kapetani, tamničari i dirigovani umetnici, sudije u ruhu etatizovanih mumija i ljudske buljine koje iz mraka pilje u čovekovu nesreću. Njihova prividna otuđenost u ambijentu primitivnog nasilja (Domanović) i poludele ozverolosti, tobože kultivisane, (Kafka), ustvari je samo demonstracija, upravo odbrana od poniženja kome je u tom paklu izložena istinska čovečnost.

Doista, gotovo na svakoj stranici njihovih dela je stid zbog poniženja čoveka. Unižen čovek onemeo je pod surim oblakom nasilja, on više gotovo i ne oseća sebe, samo pustoš zvoni u njemu i turobna praznina ječi uokolo kao zagubljeni život nad kojim pandurišu mrski Kafkini batinaši. Stid je i tamo na kraju ponovnog prebivanja Kraljevića Marka među ljudima, kada on, rođen kao junaštvo, u svetu apsana i paragrafa postaje pandur; i tamo, kod Kafke, gde su ljudi samo poslužitelji, a žene se podaju silnima prema stepenu njihovog hijerarhijskog uspona, i tamo gde junaci zalivaju bašte i pleve luk, gde ljudi stoje pred zakonom, izvan zakona — unutra je samo pandur.

Ne samo stid, ima i drugih idejnih i oblikovnih elemenata koji vezuju pisce, čine ih međusobno sličnim. U životu koji zahvataju i Domanović i Kafka sve je nekako suprotno tokovima kojima je dotle čovek išao napred. Stvarnost kao da je dobila dvostruku logiku: spoljnu, varvarsku, onu koja je prividno vaspostavila svoju vlast, i unutrašnju, dubinsku, našu, ljudsku. Taj sukob unutrašnjeg i spoljnjeg, umetnički apsorbovan iz života i kondenzovan u ideji-sadržini, nametnuo je piscima kao oblik takav umetnički prosede, kroz koje se sve zbiva suprotno onome što bi trebalo da bude. Kod Domanovića, svi se raduju kad im udare žig ropstva, dobijaju odlikovanja za zasluge koje su pre krivice, pandur je iznad čoveka, vlada i čitava zemlja metanišu pred strancem, trgovcem šljiva. Kod Kafke, pak, sve se odvija po nekoj čudovišnoj logici koja večito iznenađuje i zbunjuje i Jozefa K., i čitaoca. Sve je suprotno očekivanom, nije ono što čovek normalno misli da jeste. Čitav život liči na izvrnutu čarapu, besmislenost te izvrnutosti samo je spoljni literarni oblik za unutrašnji besmisao etatističke nerasudnosti, za njenu negaciju svega što u normalnom čovekovom životu važi kao jeste.

Bogato nabijen slikama posuvraćene stvarnosti, Kafkin tekst je težak, zamoran, on potseća na gibanje stroja koji je pridavao celokupnu čovekovu duševnost. Pisac pokreće i uzbuđuje, on baš tim obrnutim slikama primorava na razmišljanje o svetu, stvorenom od crnog prediva patnji kojima se kao u kakvoj fabrici zala na hiljadu razboja smišljeno tka samrtni pokrov za sve što je lepo. Knjiga koja nagoni da se razmišlja o strahovitom mučenju čoveka kome su izvadili dušu i tako izvađenu, bez krvi i bez fizičkih prinuda, kidaju je onečovečenom logikom svedržavne nerasudnosti — to je „Proces“.

DOMANOVIĆEVI redovi, čiji je smisao često takođe suprotan onome što treba da bude, nisu uvek tako teški kao Kafkini. U „Kraljeviću Marku po drugi put među Srbima“ on ume da bude i vedriji, na početku satire ima čak i komike. Tragičan ton je tek na kraju, tamo gde Marko, oličenje dedovskog ideala o čojstvu i junaštvu, biva smrvljen udarcima nedotupavne obrenovićevske birokratije u čijim se kvrgama muči, davi, lomi i razara njegovo junaštvo i njegov patriotski san. Komičan samo na površini, Domanović je dubok tamo gde pokazuje kako spoljne, ljudski bezsadržajno i nasilničko, pobeđuje unutrašnje, herojsko i slobodarsko. I njegova satira je teška i siva kao duševna bolnica u kojoj narodni junak, pritisnut tamom paragrafskog nečovještva završava svoje dane. Ali ni kod njega, kao ni kod Kafke, ta težina nije izraz neke potpune izgubljenosti, ona nas samo pritiskuje stvarnim teretom koji pada na čoveka kada stihija besmisla ovlada svetom.

Osnovna ideja sadržina nametnula je piscima i neke druge osobine njihovog umetničkog izraza. Stvaralački angažovani na umetničkom obelodanjivanju unutrašnje sadržine nasilja i njegove čovečanske besmislenosti, oni se kao pisci koncentrišu na bitnom, osnovnom i misaonom, dok spoljnje, kao pojavno, zanemaruju. Kod njih više nisu važne činjenice, one se proizvoljno konstruišu, daju naopako, ili ostaju nedovoljno određene. Katkad su i preinačene, Hate tako kako se u životu ne javljaju i pre su kolorit u kome se događaji zbivaju nego li sastavni elementi umetničke fakture napisanog. Rasterećeno na taj način u znatnoj meri faktografske obaveznosti, delo i time dobija u svom misaonom naponu. Ali misao i kod Domanovića i kod Kafke i dalje ostaje oliktotvorena, dakle književno-umetnički proživljena i izražena, a ne isključivo spekulativna, tj. društveno politička ili samo filozofska. U njoj ima i gorčine i oporosti, bola i vatre, očaja i suza, samrtnih pokrova. Ona ključa, peče, cepa, razara, vri, izaziva unutrašnju eksploziju u čoveku. Sa njihovih tekstova čitaočeva misao često kao sa kakvog napetog luka poleti daleko u nebo.

Ovaj metod umetničkog stvaranja doveden je do savršenstva kod Kafke. Međutim, u klici on se nalazi još i kod Domanovića. I Domanović takođe često izneverava pojavnu istinitost fakata, i kod njega je njihovo proizvoljno davanje uslovljeno unutrašnjim smislom satire. Te Domanovićeve osobine naročito su došle do izraza u „Dangi“, „Kraljeviću Marku prvi put među Srbima“ i „Stradiji“. Gušeći se dugo u tradicijama folklorne priče, Domanović je baš kroz „Dangu“ prokrčio sebi put u literaturu vekova, jednim sasvim novim umetničkim oblikom, satirom niklom nezavisno od bilo kakvog ugledanja. Ona je u sebi nosila i neke izražajne elemente koji će se tek kroz Kafkino delo nametnuti nekim današnjim piscima kao nov izražajni metod. Neprocenjivo velika pojava i dragoceno iskustvo, Domanović se osobinama pokazanim u svojim satirama još pre pedesetak godina oglasio kao neobični prethodnik i daleki srodnih čitave buduće generacije pisaca inteligenata, neprijatelja nasilja i talentovanih slikara pustoši koju je to nasilje ostavilo u ljudima. On je srodnik pisca koji se, mada i sami opustošeni, često poput magle viju nad neugarenim putevima daljina kao svedočanstvo i doziv svetla u budućnosti.

ZA našu književnost Domanovićevo iskustvo je od neprocenjivog značaja. Pa ipak, Kafkino delo daleko za sobom ostavlja svog prvog vesnika. Slika određenog vremena, ono je (pored svoje metafizičke pouke) istovremeno i snažna reakcija protiv etatističkih tendencija sredine u kojoj je Kafka živeo, ili, tačnije, stvaralačka vizija njihovog daljeg rascvetanja i ovladanja životom. Kafka ih je tako osetljivo uhvatio i ubedljivo naslikao možda baš zato što je i sam bio delić kapitalističkog državno-pravnog stroja u kome su one bile reprezentativno zastupljene.

Oni koji su pisali o „Procesu“ različito tumače Kafkinu viziju čovekovih patnji i unižena. Međutim, jedno je jasno: Proces je delo življenje sadržine, u njemu grca čovek kojeg je sam Kafka doživeo kao stradalnika. Estetičkim tendencijama uzetim u celini, kao spoljnoj, divljačkoj logici života, Kafka je u „Procesu“ suprostavio unutrašnju, datu kao intelektualnu svest modernog čoveka. Njegov „Proces“ je genijalna slika pobune protiv apsurdne logike života oko sebe. On je dalje vizija represalija koje je etatistička nerasudnost preduzima protiv pobunjenog čoveka, služeći se pri tome procesima nad njim i njegovom savešću, daleko težim i sramotnijim od onog koji su u svoje vreme sudije u obrenovićevskoj Srbiji vodili protiv Kraljevića Marka.

U Kafkinoj viziji besmislenost spoljne nerasudnosti do kraja je razotkrivena. Proces se vremenom pretvorio u integralno suđenje ljudima. Čitavo društvo postalo je sudnica, i umetnik, i deca, i voljena žena i rođaci, sve se stavilo u službu suda. Nikoga više ne interesuje šta je istina, glavno je da su stvari nekome potrebne. Zato se proces ne vodi u palati Pravde, pred očima društva, pravno oličenog u zakonima krojenim vekovima, već iza kulisa, po mračnim dvoranama i tavanskim izbama, tamo gde je polip svedržavljasisao ljudsku dušu, onečovečio je, slenenio, onemio, uništio, načinio čoveka robotom.

SRODNI po zajedničkom bolu zbog poniženе čovečnosti, sjedinjeni i onom čašom žuči što su je, tragajući hrabro za istinom, do kraja u životu iskapili, Kafka i Domanović slični su još po jednoj osobini. Nasilje onemogućuje ispoljavanje života, život se povlači u dubine, u podzemlja, odakle se tek katkad najavi u snovima. Namerni da do kraja otkriju čoveka, obojica pisaca pošli su tamo, u dubine. Domanović manje, Kafka daleko više. Koristeći potekst i doslućivanje, sa smislom za unutrašnje i potsvesno, bez uobičajenih tipičnih likova, oni su ubedljivo naslikali sredine u kojima su živeli. Gore, neodređeno bačene u prostor društveno-političke siluete vremena kroz koje se nazire sramni proces nasilja, zapetljan, taman, bezdano jeziv; dole, data finim podzemnim tkanjem, sva od suptilnih, jedva vidljivih konaca, zgusnula se duša vremena, viđena u svom grcanju očima darovitosti.

Oni govore jasno, odveć jasno. Rečima paraju dušu. Pa opet, čitajući ne samo „Proces“ nego i neke Domanovićeve stvari, ima se utisak da se sve odigrava u snu. Po katkad sve izgleda nestvarno, zamagljeno, kao da navire iz potsvesti. A opet, nažalost, sve je java koja, vidljiva i oštra, seče po ljudima, goni ih da misle i da se otimaju iz kandži sramote.

Poslednja reč Kafkina „Procesa“ je stid. Pobuna je prva i poslednja kod Domanovića. Kafka je neuporedivo veći umetnik i znatno suptilniji intelektualac. Domanović je srčaniji i jedriji, reskiji. Takve su im i domovine. Obojica su veliki: uče kako je sramno i besmisleno živeti na svetu kada se čudovišno nasilje digne iznad društva i uništi njegovu čovečansku zakonitost.

Miodrag Popović

Franc Kafka

POEZIJA

Provincija

Provincija je ovaj grad izgubljen u vremenu
(Vreme je jezivi put stvaranja ljudi)
Provincija je jedra ruka male glumice
na mlitavom krilu izlapelog starca
Provincija je srebrn smeh devojčica
iz cirkuske šatre
Provincija je otrov
u nasmejanoj prašini ogovaranja
kroz šuštanje bezubih usta
u crno ubrađenih baba
i tupi vonj znojavih usedelica
kraj rasplamsale vatre

Provincija je karika od bronze
na putu da postane srebro

Provincija je grad u kome četvrtkom
u određeno vreme
svira vatrogasna pleh muzika okružena meštanima

Provincija je antituberkulozni dispanzer
u krajnjoj četvrti grada

Bojazan

Noć dolazi
Noć će doći
Noć utkana u dah vreo
Noć dolazi
Noć će doći
Noć stravična
Noć gurnuta u grobove
Noć sa senkom ušćetalom po njivama

Šta ću mila sam sa sobom

Noć dolazi
Noć dolazi
Noć utkana u dah vreo

Susret

Kao i onda prošla si istom stazom
Kao i onda detinjasto sam te poneo
na trepavicama
Kao i onda voleli smo se u paralelnom trku

To je sve laž
Opet je umrla tvoja senka
na prozorima moga izmišljenog zamka
Mi se nikada nismo sreli
Samo sam ja sanjao život
u toplo puti tvojih izmišljenih butina
i ušao slepo u geometriski svet
tvojih uzdaha

Još si drhtava na mojim trepavicama

Kao i onda moja soba plače
na raskrsnici dvaju puteva

Opet sam bio u izmišljenom zamku

Strešću te sa trepavica
i potonuti u tvojoj boji nepoznatoj

Mladen Markov

Neprekidno putovanje

(Vjekoslav Kaleb: „Divota prašine“, izdanje „Mladosti“, Zagreb)

Zaobići ćemo i odbacićemo potpuno školsku dilemu: roman ili duža pripovetka; ona ovog puta, u vezi sa „Divotom prašine“ Vjekoslava Kaleba ne može biti ni od kave koristi. Može, naprotiv, samo da šteti! Raspravljanje o spoljnoj formi književnog dela (za razliku od unutrašnje, koja je u izrazu, u stilu) vodi se i izvodi, uglavnom, na frazirање onda kad to delo svojim sadržajem, svojom umetničkom suštinom ne daje nikakve — ili vrlo male i slabe — mogućnosti da se govori o njegovim filozofskim, etničkim i čisto literarnim kvalitetima. „Divota prašine“ je, međutim, u tom pogledu čitav mozaik iznenađenja, retkosti, savršenstva; i zbog toga, a i ne samo zato, ona može da se bez ikakvih bojazni i predrasuda nazove romanom. Nesvakidašnjim, odličnim romanom.

Osnovna kreativna koncepcija Kalebova u ovoj knjizi slična je donekle koncepciji koju je Mihailo Lalić u nekoliko mahova već ostvarivao u svojim pripovetkama; nije, dakle, sasvim nepoznata. (Razlika je, ipak, i to nemerljiva i čak neuporediva, u realizaciji: to je Kalebovo pripovedačko iskustvo i majstorstvo još jednom sebe uverljivo i ingeniozno potvrdilo). Bitnost one koncepcije otkrila bi se, otprilike, u ovome: mnogi naši pisci koji obrađuju teme i motive iz rata i Narodne revolucije nastojali su i nastoje da pronađu, izvuku i „dramatizuju“ prelome, izuzetno uzbudljive, dramatične, epski obimne i sudbonosne događaje i situacije; da prikažu pokret, akciju, dinamiku kretanja; da izvide i provide, često, i ono što je pritom i u tome bilo mutno, neumitno, nebulozno i fantomalno u svojoj stravičnosti i tragici; izbor koji je gotovo neograničen u načinu i vidovima posmatranja i izražavanja stvari, u nijansama, u detaljima.

Vjekoslav Kaleb se uputio drugim smerom. On je (kao i Lalić ponegde) izolovao, isključio iz svog vidokruga sve što bi potsećalo i što bi se nametalo bučnom i burnom akcijom, velikim pokretima ratnim: napadima, protivnapadima, zasedama, povlačenjima, jurišima, sve što bi moglo da liči na spektakl, na improvizaciju ili aranžman. Kaleb je svoju viziju rata skoncentrisao u škrtim, jednostavnim prizorima koji, na prvi pogled, izazivaju čuđenje i pitanje: da li je to zaista **ono**, je li to rat? Letimično afirmativan ili negativan odgovor bio bi odviše neprecizan, ali se, u krajnjoj konsekvenci, stiče pozitivan utisak. Otstranjivanjem nametljivog balasta spoljne dramatičnosti, Kaleb je, kao usporavanjem projekcione kamere, svođenjem akcije na minimum, na ono golo, elementarno u njoj, svesnim intoniranjem monotonije u eksponiranju dramske radnje (sadržaja), postigao originalan i efektan rezultat: rat je tu postao kobna i strašna svakodnevnost, ista i jednolična u nepresušnosti novih iskušenja, nevolja, opasnosti i stradnja kojima je čovek izložen i kojima treba da se suprotstavi i da ih, ako može, nadjača i savlada.

Korak po korak, ali napred. Potrebno je probijati se, ići, samo ići, makar korak po korak ,ali samo napred, stalno napred, ka cilju, ka svrsi, ka opravdanju hoda. Ciljevi se izmiču, oni su i nesigurni, i daleki, i fatamorganični katkad, ali čovek mora da ide. Mora da se probija. Jer on žudi za tajnom, za rešenjem tajne, za ispunjenjem sna, za smislom svog opstanka, i zato, uprkos svemu, korača. Franc Kafka u romanu „Zamak“ dao je fascinantnu simboliku toga hoda. Vjekoslav Kaleb, bez Kafkine alegorisko-simboličke aparature pojmova, u ponkretnom prostoru i vremenu, analizirao je tu večnu odiseju, to lutanje ka nepoznatom, taj put ka neslućenom odredištu.

Dva čoveka, zapravo mladić i dečak, partizani, sreću se posle neke bitke i polaze u potragu za svojom brigadom. To su Goli i Dečak; oni nemaju imena: pisac je i na taj način hteo da naglasi anonimnost kretanja u napred koje je ovde važnija stvar, možda, nego sudbina dvojice ljudi; da tu anonimnost pretstavi kao opšteljudsku dužnost i obavezu. (Govoreći o jednoj ličnosti — "kao da bi htio da ostane bezličan, da bude čista funkcija a ne lice“ — pisac potvrđuje navedenu pretpostavku). „Moram svladavati prostor! — reče sam sebi. Moram napredovati“. To je početni, uvodni priziv akcije ka cilju. „I njemu se javi u svijesti ona planina i izgradi se kao velika, zelena, blistava svrha“. Sve ono što će se potom dogoditi samo je usputna, prolazna tegoba, fitka sa tišinom i neizvesnošću („Tišina je bila takva da se moralo nešto desiti“), dosledno, jednolično, monotono ali uporno savladivanje stvarnosti i prostora sa ciljem da se dostigne „blistava svrha“: drugovi, brigada. Dečak i Goli doživljuju različite susrete i sudare s ljudima i opasnostima, gladuju, zebu, boluju, ali ne prekidaju put: preko bregova, kroz kamenjare, krš, šumarke, šikare, pustoline, kroz sela ili mimo njih idu napred, bez predaha. Dva motiva-kontrasta se stapaju: Dečak je miran, ćutljiv, Goli sanja o krompiru, i teši sebe i druga (ironijom) kako je prvih pet godina najteže, a posle... sve je lako i jednostavno! Njihov hod je, tumači pisac, borba sa stvarnošću: „Sada su išli uporedo. Ukočili su noge da im korak bude čvršći. I digli su glave nastojeći da jasno vide ono što je pred njima. Kuće su se nešto klimale i zemlja poigravala. Ta nestalnost stvarnosti sve ih je više ukrućivala i oni su postajali sve više sama dužnost, to jest, vidjeli su samo nešto daleko, nešto neodređeno, u ovom času, radi čega oni idu po zemlji, a što im je učvršćeno u mozgu kao jedina stvarnost“. Ovaj neposredno određeni i omeđeni zadatak postaje, na kraju, filozofsko-etička poetska sinteza, i određenje čovekovog životnog trajanja:

„I jedan i drugi išli su štedljivo, mehanički, s namernom sviješću da svladavaju isti put. Pred sobom su opet vidjeli zelene bregove i sive planinske vrhove kao nerazmrsivo klupko zadataka. Među tim bregovima i planinama još je mnogo putova i po tim putovima i izvan njih još mnogo ljudi ide i ide, i traži kraj puta. Koliko vremena već idu? Dvije godine, tri godine, decenije? Idu ljudi po svemu svijetu, po morima, po planinama, po pustinjama, rođeni samo zato da idu ka dalekom svečanom mjestu koje čeka, čeka negdje kao nepotpuno zamišljena svrha“.

Tako je Kaleb transpozicijom pojedinih sudbina došao do opšteljudskog životnog postulata; do nekonvencionalnog zaključka nekonvencionalnim sredstvima. Njegova povremena (retka!) skliznuća u romantiku, u pomalo patetičnu egzaltaciju dogodila su se, izgleda, nekontrolom prvobitne namere da stvori omladinsku knjigu, što se može poznati u njoj samoj jedino po natpisu „omladinska biblioteka“ koji je stavilo izdavačko preduzeće, i po stilizovanim ilustracijama koje je radio Frano Baće.

Sve drugo nosi obeležje zrele, ozbiljne ,autonomne umetnosti. Odmerena je svaka epizoda. Odmerena je svaka reč. U ovom romanu nema skoro nijedne rečenice koja bi bila deskriptivna, faktografska i štura u svojoj suvoj prozaičnosti. Paezija je čvrsto utkana u prozu: jedno su. Ona je, zapravo, doprinela pregnantnoj, reskoj, sasvim nebanalnoj strukturi rečenice, koja iznenađuje svojim samostalnim, ličnim životom: toliko je u njoj raznorodnih, posebnih elemenata, od kojih svaki znači po jedno (umetničko) savladivanje jezika, jednu bravuru, jednu imanentnu poetsku kristalizaciju.

U početku, doduše, čitalac će pomalo sumnjičavo zastati. Pročitaće, u drugoj rečenici, kako je „tekla brza olovna rijeka“. Zastaće upravo kod ovih kontrastnih epiteta „brz“ i „olovan“, od kojih se drugi ne slaže s pr jer je (osim ako ne odredi oju) neadekvatan, označ stagnaciju, teško, muklo ovanje, dakle stanje sasvim suprotno od onog koje pisac hoće da objasni. Odmah zatim čitalac će zastati još jednom: „Dan se približavao **neumitno**“. Opet nepodesna, u ovom slučaju i banalna reč: Nakon toga čitalac ulazi u rudnik poezije i stila. Dečak je umoran, izmučen; pisac to saopštava ovako: „Iz malena zgužvana lica, iz dubokih šupljina, virile su **malene sive oči** kao iz svemirske daljine, možda sa strane smrti. I dječak se zgurio i skupljao se sve više, nestajao“. Poznata jednoličnost kamenog predela izražava se aforističko-sintetički ovako: „Dizao se taj brijeg, kamenit, bezličan, pred njima više kao poslovica nego kao zagonetka“. Ova hermetičnost stila zapaža se takođe i u dijalogu. Moguća je zato što je pisac čvrsto vezan za predmet ili lik koji kreira, osluškujući svojim izoštrenim sluhom život i damare stvari.

U ovoj prozi rasute su mnoge, oštro i poetski srezane opservacije: „Odavna nisu osjetili podne. A sada se podnevna ljetna tišina pretvorila u nešto određeno, u nešto mirisno i zvučno“; ili: „Kad ljudi jednom povrede život, gube smisao za njegove vrijednosti i za pravu njegovu granicu“. Pojedine rečenice i fragmenti, nastali kao vedra, slobodna igra duha, u metaforičnoj, slikovitoj, smeloj i pomalo bizarnoj, ritmičkoj stilizaciji potsećaju na stihove: „Cvokotanje noći u dimnjaku zvijezda“, „Sunce: Što trpiš uvredu lica svoga: Ni zemlja, ni polje moje nije. A žito rodno zove me kući. I sve će dobro i drugarski proći. Put naš bliži se kraju i kapi sreće vise na granama“. Često su antiteze (nekad u službi blagog i dobroćudnog **humora**) inverzije: „I tako su išli dalje sasvim bezbrižno, kao da im ništa ne ometa putovanje, kao da im je želudac sasvim prazan, kao da im se vrti svijest i da im sve igra pred očima, kao što je i bilo“.

Anatomija rečenica može tek u punom opsegu i značenju da otkrije i osvetli slojevitost stila i izraza nekog pisca; rečenica je bitna: kakva je ona, takav je i pisac. Pritom je, ponekad, kritičaru više stalo do toga da to otkrivanje bude potpunije, svestranije, više mu je stalo do piščeve rečenice, nego do kreiranja vlastite. U romanu „Divota prašine“ to atomiziranje, ta vivisekcija izraza mogla bi da se nastavi i dalje, i uvek sa novim dokazima i novonađenim vrednostima. Tako bi ovo neprekidno putovanje, koje simboliše etički, humanistički i revolucionarni karakter osnovne ideje romana, moglo da se odnosi i na pisca Vjekoslava Kaleba: na njegov umetnički rast i razvoj koji poseduje mladalačke klice vitalnosti, optimizma i duhovne vedrine.

Miloš I. Bandić

Ispravka

U prošlom broju „Književnih novina“ pored manjih štamparskih grešaka potkrale su se i neke krupnije. Tako u eseju Isidore Sekulić, „Još jedan mali majski program“, štamparska je greška u transkripciji imena Ogista Konta, Compte umesto Conte. U napisu Veljka Ribara „Umetnost kao forma društvene svesti“ (na str. 12): „Jedna od bitnih formi čovekove svesti kao društvene jeste njegova s t e t i k a, osećajna svest...“, a treba: e s t e t s k a, osećajna svest; u istom napisu umesto saznanja svesti treba saznajne svesti.

[1]) Ove impresije pisane su neposredno posle čitanja Kafkine knjige „Proces“.

U podne pre odlaska iz Atine

Svetlost Atike

Dušan Matić

(Nastavak sa 1 strane)

gde, danas, iznad ruševina kraljevskih grobnica i pustoši Argosa, samo orlica uči letu orliće, pa sve tamo ka ekvatoru gde smrt i ćutanje pišu svoje istine, do satrvenosti i sprežnosti koje je nemilosrdno sunce Abisinije ostavilo na liku Remboa s one jezive fotografije „nesalomivoga", kome je samo to vatreno podneblje moglo da doaka, i obeleži tako naše granice, i označi među gde počinje crnačka mudrost.

Ali, ovde, u Atici, ja znam najzad šta je to svetlost, i radost me ne ostavlja zbog tog otkrića: no isto tako ne ostavlja me misao da mi je ona bliska, prisna, m o j a svetlost. Kao da je znam od vajkada. Od pre rođenja, možda? Ili je nosim iz dana velikih raspusta mog detinjstva, kad korita naših Morava presuše, ispucaju, i letnji mlaz im tek jedva mili, dok od sasušenosti krckaju njihovi drveni mostovi kad kola laganim hodom proniču preko njih? Ili je nosim u svojoj krvi, svetlost koju sam uvek video, onu zlatnu prašinu kad bih zatvorio očne kapke, dok smo se igrali „žmurke", i koji i sad ne mogu da otklonim, zatvorim li oči da bih bolje sagledao u sebi neku stvar, uspomenu ili misao. Sećam se, da, znam, tu svetlost prvi put sam naslutio jasno jednoga dana meseca jula 1914, na stanici u Lajkovcu, gde smo čekali voz, bežeći sa severa na jug; rat je imao da počne za koji dan, austrougarske vojske kao avet lebdele su već nad Drinom, Savom i Dunavom; mobilisani, begunci, žene, deca. Vreo julski dan; bujna nepomična polja; svetlost kao plamsaj polegla. Na pustoj stanici, s koje samo jure u jednom pravcu dve usijane pruge kroz žuto-zeleno polje. Osećam kako se najednom odvajam, do bola jasan i određen, kao ocepljen od neke mutne matice, sam do beskraja, i prvi put u sebi nedvosmisleno kažem „ja"; osećam da će tako biti do kraja, zemlja, ja i sunce, u toj svetlosti urezani, s jednom stanicom uvek iza sebe i jednom preda mnom, i da će sva tama sudbine što me čeka pred tom svetlošću leći ipak kao umorno pašće sve do ovih reči, koje, ovde, pred jednom kafanom na trgu Omenije, mešam s tom svetlošću, starom i mladom kao svet.

I jednom, sred istog tog rata, na P o n t - A r t s-u, gde priroda i istorija neočekivano hodaju istim korakom reke i pešaka, poslednje stanice ove naše svetlosti. Dalje su grozničave oči belih noći i crnih dana — beskrajnih snova i nepodnošljivih bdenja.

Čini mi se, uhvatio sam ponekad i njen pogled na Zlataru, posle tolikih noćnih oluja, kišnih oblaka koji se vuku danima kroz šumu smrče i bora, na proplanku iznenadno zatreperi njen sjaj.

U Hvaru, na Hvaru, oko jedan sat popodne, samo belo-sivi kamen kuća, tamni zatvoreni kapci prozora, ono nekoliko borova samo na brežuljku gde je groblje, tišina i svetlost legli na kamen i vodu.

Jednom, u Cavtatu, u poslednjem trenutku, već oko pet sati popodne, mogao sam da uhvatim jedan njen pogled.

I sad znam da je to bila ova svetlost koju sad mešam sa svojim mastilom. Ovde je ona sva, cela, bez ostatka.

ONA je iznad života i smrti. U njoj su oni jasno samo usečeni. Sad razumem: zemlja, voda, vatra i vazduh. Zaista, oni su ovde zaista četiri elementa. I ja među njima opet samo: zemlja, voda, vatra i vazduh. Izjednačeni. Smrt ne postoji. Samo je kraj. Samo prolaznost i večnost oblika. Ovde sam razumeo da inteligencija ima čvrste mišice i da počinje iz utrobe; da telo je prozračno kao razum. Ovde sam tek do kraja shvatio Marksovu misao: „Životinja proizvodi samo po meri i po potrebi s p e c i j e, vrste kojoj pripada, dok čovek ume da proizvodi po meri svake specije, i svugde ume da prida predmetu inherentnu mu meru (meru koja je u njemu samom); stoga čovek oblikuje i po zakonima lepote... Ruka je njegova postala slobodna, jer smisao jednog predmeta za mene ide upravo dotle dok ide moje čuvstvo."

Jer pisao sam već jednom, i zašto ne bih ovde ponovio; ima još neke neiscrpene istinodostojnosti u starim mitovima, pa i u onim, najbliže nama dokučnim, sem slovenskim, u starogrčkim — vekovima smo već na tlu Sredozemlja, jedini od Slovena otkad sve poznajemo toplo more, toliko da uvek osećam da u meni kao neumorno tamno klatno kuca njegovo bilo; i upili, u melodiju našeg jezika, grčku reč t a l a s a (more), do te mere da smo je pretvorili u talas — val, kako je ne bismo zaboravili ni u našim brdima kraj naših nemirnih reka — i u onom, na primer, mitu — Homer ga je opisao u O d i s e j i — da treba prineti žrtve u krvi, kako bi blagodareći toj ž i v o j krvi mrtvi mogli opet da progovore (jer samo živi govore, i ostalo samo s m a g o m živih.

Čini mi se da tek unoseći u prošlost, u stare spomenike, u stare lepote, u prohujale reči, ono što je najbitnije u nama, naš život, srž tog života, našu lepotu, srž te lepote, mi možemo da ih potpuno shvatimo, da osetimo kako c e l o v i t o govore u nama. Ovde, svuda kud koračam, dok je ovako živim životom današnjih ljudi oživljeno kamenje, kao i zanavek nepovratno okrnjen torzo prošlosti oživljen, izgleda mi da prisnije poimam i osećam antičku misao, antičku lepotu, i ozarenu i tamnu snagu sopstvenog života, i kroz nju i život stare Grčke.

AKO opet jednoga dana krenem u Grčku, ni tada neću poći kao usamljen putnik. Usamljen putnik nosi sa sobom kao prtljag neizbežno svoje sopstvene fantome. Da oni iščeznu, i dolazi se po ovu zrelu svetlost. Onda radije jedno toplo prisustvo. Samoća je na dnu, i inače. Poći ću sa onom koju, da, volim. Ili sa onima pred kojima sam odgovoran za istinu. I traženje istine samo je jedan oblik ljubavi. A ovde je usečen jedan dubok zarez naše ljudske istine i iskustva smrti.

Zato su se ovde senke i svetlost nekad toliko prožmale. Toliko se prožimaju. Jer sve što je jednom k o n a č n o shvaćeno — pa nek je gorko i puno pepela kao „sve teče" i „sve je trošno"; ali i da životu, uprkos čitavog jednog života, pa i promašenog i nepovratno izgubljenog — istina je u sadašnjem vremenu:

Alors m' éveillerai — je à la ferveur prémière,
Droit et seul, sous un flôt antique de lumière. (Malarme)

Osveta mrtvih sultana

Zuko Džumhur

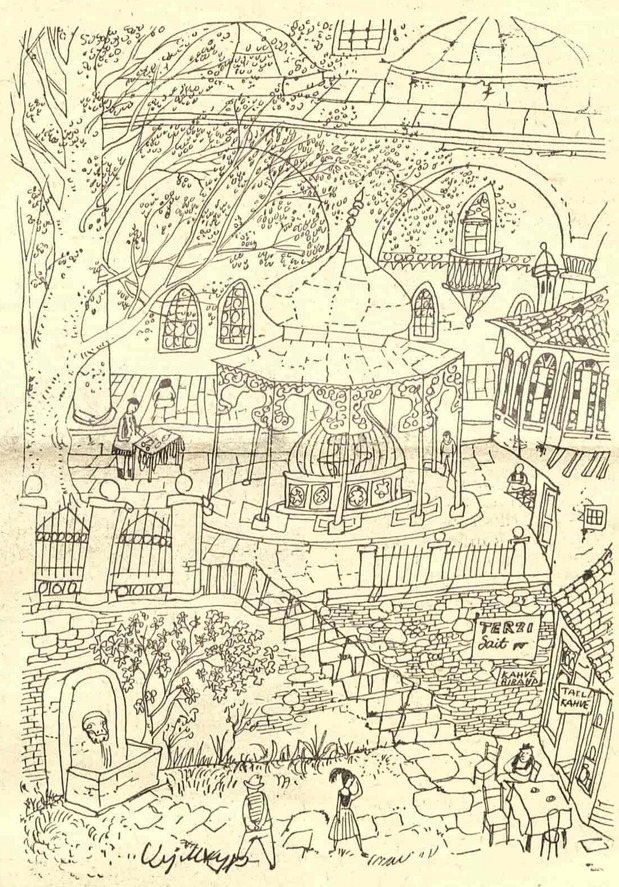

U detinjstvu je bila jedna ulica, u ulici knjižara, u knjižari slika, na slici panorama — Sarajevo pred austrisku okupaciju — zeleno u magli zelenog ćutanja.

Bursa je dugo za mene bila samo ta slika u izlogu Studničke, knjižara i antikvara, Čeha ili Poljaka, do Štadlerove katedrale — zelenije zelena od svake Lorkine strofe, od svih zelja, zeljanja zelengora i zeleniša — najzelenije zeleno zelenilo.

Samo se slike dugo pamte, a reči već sutradan promene svoj red.

●●●

BOZADŽINICA na proplanku kod izobilnog šedrvana zelene bursanske džamije puna ogledala, tatlija, muva i tepsija... Uramljena priznanja odlično položenih majstorskih ispita i preterano taksiranih dozvola i uverenja sa potpisima mesnih vilajetskih veličina... U šlifovanom staklu smeđih vitrina šećerna vojska šarenih šećerlema kao egzotični statisti u holivudskoj šarenoj kolor-paradi, pred rokoko kapijama nekog maharadže od Hajdarabada. Beli turbani mrkih indijanera na čelu dugih ešalona kraljevskih indiskih kopljanika predvode tvrde oklopnike smeđih doboštorti i kolone običnog crnog askera od uželgog masla i čokolade. Eskadron jevtinih poslastica preliven roza kremom sa crnim perjanicama najamnika od prženog badema putuje staklenim megdanima vitrina... Iz impozantnog „Vestinghuzovog" zdanja žmirkaju po svečanosti pihtijaste oči muhalebija i beloputi sutlijaši kao haremi pregojenih bula moćnog istočnjačkog princa u nekoj verziji Diznijeve bajke za anadolsku decu i odrasle.

●●●

TOGA srpskog kraljevskog poslanika Novaković Stojana i supruge mu pohodila je ovu zelenu dolinu antičke Vitinije putevima svetosavskim preko Indjir Limana kuda je najmlađi Nemanjić nekada plovio u Nikeju.

Godine 1891 maja i juna Novaković je bio u Bursi...

„Hodio sam — piše — i prenosio sam se u mislima svojim u stare vekove, zamišljao onovremene brodove i tražio da uhvatim sliku svetitelja Save i srpske svite njegove kako preko onoga mora brode tamo k onome zalivu medju gorama put Nikeje..."

Mučen radoznalošću i kostoboljom borio se državnik, pisac i naučnik srpski u ovoj dolini sumpornih vrela s nesigurnošću svih dokumenata na Istoku gde se i inače teško sagledaju blede granice legende i istorije.

Čitao je „pismo o hrišćanima" i opisao nastajanje Burse od Plinja mladjeg i njenu istoriju do ulaska Orkana, jednog od sinova Osmanovih.

Drugovao je sa Ahmed Vefik-pašom koji je nekad prevodio Molijera i pregovarao sa knjazom i Garašaninom.

Išao nesigurnim tragovima slovenskih apostola što se ovde pod Ulu-dagom „pokoriše strogim pravilima monaškoga čina".

Na prostranim terasama Muradije tražio je zaboravljene grobove kneginjica srpskih i carica turskih Mare i Olivere, a naišao je na uspomenu sultanije Nulufer, Grkinje iz Biledžika „čuvene i po lepotama i po raznim vrlinama svojim".

Proučavao je ustanovu ksenodohija grčkih i potonjih imareta turskih za koje nađe u putnim beleškama patrijarha Arsenija Čarnojevića: „I vsaki dan na večeru povaseh hodžaceh podavajut hleb i čorbu Musafirom".

●●●

DO carskih turbeta ide se kroz voćnjake i vinograde...

Oko džamije su visoki stari platani i jake česme planinskih voda. Ulazi se dugačkom stazom, pervazom divljih ruža i poljskog cveća u visoke zelene trave stepe...

Bilo ih je šest...

Mrtvi sultani šenluče ovde samo u dosadnim letnjim večerima. Medju crnim kiparisima i koprivom u trulim zelenim anterijama punim gušćera i glista.

Jutrom carski pokojnici tumaraju učionicama laičkih gimnazija, jašu ugojene bedevije poljanama i megdanima belih listova Kemalističkih bukvara i muče republikanske generacije datumima svojih bitaka, rodjenja i poraza.

Od septembra do ferija razapinju svoje svilene šatore na svakoj stranici istorije, jurišaju na Tamerlane i Lazare, osvajaju bele carigradske kule, poziraju Beliniju, udvaraju se perverznim vizantskim knjeginjama, čitaju Tacita i pišu sonete između dva juriša, dele dvojke, kečeve i mršave trojke malim devojčicama što bubaju njihove titule, poreze, vrline i zločine.

Pišu doktorske teze, slikaju se za festivale na serijama običnih i taksenih maraka i po trafikama prodaju svoje likove na kutijama jubilarnih orijentalskih cigareta.

U akšam pokriveni zelenom čojom svojih zapuštenih grobova prkose suludo i uporno tridesetogodišnjoj republikanskoj iluziji svoje negacije i gvozdenom čoveku svetlo-plavih očiju sivoga vuka na prostranom skveru „Zelene Burse".

Osveta mrtvih sultana je uvek dostižna, prisutna i dosledna...

●●●

U uglovima hrastovih lajsni bursanskih dućana fotografije vojnika sa nakarminisanim usnama i cvećem u ruci. Otrovno zeleno lišće oko lažnih crvenih cvetova. Plavo akvarelisane oči četvrtastog podoficira i žute čauške zvezdice na ramenima. Ivicama izbledele nezgrapne posvete i datumi. Nad konjanikom ukrštene ratne zastave u boji i kliktavi orao u letu nad šapkom.

U gluvim mediteranskim ćor-sokacima iza beaz-kula u pretrpanim uskim izlozima sirotinjskih fotografa periferije, na formatu šest devet, kunjao je jesenas bubuljičav evzon sa brkovima a la general Pangalos priteśnjen kraljevskim parom u levom i desnom ovalu. Njeno kraljevsko veličanstvo iz dubina raskošnog hermelinskog dekoltea smeška se na gardistu srdačnim smehom nemačke devojke sa sela. Kralj je levo, umoran i otsutan s monoklom na desnom oku i državnim brigama na umornom čelu monarha. Tri reda domaćih i stranih ordena i lenta nekog uglednog pravoslavnog svetitelja.

Dva pešadinca u avijatičarskim kapama čuče na kolenima u aparatu od debelog papira sa amblemima kraljevskog ratnog vazduhoplovstva i putuju na vjeki-vjekova modrim visinama Levanta iznad kreveta memljivih gostinskih mutvaka po Epiru, Tesaliji i Trakiji.

Volšebni čarobnjaci periferiskih uličica, skverova i izgubljenih balkanskih mahala u crnom plaštu iskrpljenih trulih čaršafa puštaju nedeljom po podne i subotom do podne plašljivoj seoskoj deci ptice iz smeđjih muzejskih kamera i pola stoleća uporno ruše stroge dvorske ceremonijale na radost i diku malih poreskih vojnih obveznika spretno ukomponovanih (bar jednom u svom hudom podaničkom životu!) u državne ambleme, grobove, ratne (slavne) i obične (svakodnevne) zastave i pantljike (šarene) na glatkoj staklenoj površini starinskih fotografskih ploča među dekorisanim bračnim profilima i anfasima krunisanih glava.

(Odlomci iz putopisa)

Bik, Olimpija

140 GODINA

Drugi USTANAK

U razgovoru sa francuskim konzulom Davilom u Travniku bosanski vezir je tvrdio da posle sloma Prvog ustanka u Srbiji poglavari „neće više naći naroda za dizanje na bune«. Međutim, događaji su ubrzo demantovali mišljenje turskog velikodostojnika. Iako je veliki vezir Kuršid-paša, svestan ozbiljnosti situacije, preporučivao da se vodi miroljubiva politika, novi beogradski vezir nije mogao ugušiti u sebi mržnju prema Srbima i želju da se što pre obogati na njihov račun. Sulejman Skopljak-paša je obnovio dahisku strahovladu. Niko nije od Srba bio siguran za svoj život i čast, počelo je ubijanje i pljačkanje naroda. Ljudi odlaze masovno u hajduke. 1814 godine izbija buna Hadži-Prodana Gligorijevića. Ona je ugušena. Na represalije Turaka narod odgovara spontanim dizanjem na ustanak u pojedinim nahijama beogradskog pašaluka. Suočen sa ovom činjenicom, Miloš Obrenović jedan od istaknutih vojvoda iz Prvog ustanka, prekida oklevanje i ulazi u borbu aprila 1815 godine. Sa rečima: „Evo mene, eto vas. Rat Turcima", stavlja se na čelo Drugog ustanka. Ovi događaji su pokazali da je vojni poraz od 1813 godine bio samo privremeni prekid u oslobodilačkoj borbi srpskog naroda.

Drugi srpski ustanak je dignut u povoljnim okolnostima. Međunarodna situacija je išla na ruku ustanicima. Rusija je pobedila Napoleona i turska vlada je morala voditi računa o svojim obavezama prema Srbima koje su proisticale iz VIII tačke Bukureškog mira. Još 1814 godine ruski poslanik je govorio za Srbe: „Makako da je bilo držanje ovoga naroda, ono nije moglo razrešiti Portu njenih obaveza spram Rusije, jer odredba koja se odnosila na ovaj narod bila je ugovorena između Rusije i Porte, a ne između Turaka i Srba". Borbenost srpskog naroda bila je druga činjenica o kojoj je turska vlada morala voditi računa. Najveća tekovina Prvog ustanka bilo je saznanje srpskog naroda da je turska vojska tučena sopstvenim snagama i da može biti tučena opet u novoj borbi. Niko nije mogao predvideti razmah i žestinu ustanka kao ni međunarodne komplikacije koje su mogle iz njega proizići. Možemo slobodno reći da je veliki deo uspeha oslobodilačke borbe Srba u Drugom ustanku sazdan na rezultatima Prvog ustanka. Zbog svega toga Carigrad zauzima miroljubiv stav prema ustanicima. Ovo držanje Porte slagalo se i sa politikom Miloša Obrenovića. Više diplomata nego ratnik, a vodeći računa o nenaoružanosti Srba, Miloš nije hteo da stavlja sudbinu ustanka na oštricu mača. Posle četvoromesečne oružane borbe Drugi ustanak završava sa usmenim sporazumom vođe Drugog srpskog ustanka i Marašli-Ali-paše, komandanta turske vojske koja je nastupala od Niša. Mesto oružjem ustanici su nastavili svoju borbu diplomatskim pregovorima.

U Prvom i Drugom ustanku srpski narod se borio za iste ciljeve, za oslobođenje od turske vlasti. Boreći se protiv tuđina Srbi su se istovremeno borili i za rušenje feudalnog poretka. Prema tome ovaj period naše istorije pretstavlja jedinstvenu celinu. Neporičući tačnost ovog zaključka, valja ukazati na niz razlika koje postoje između ova dva naša ustanka. Sredstva kojim je naš narod ostvarivao iste ciljeve u Prvom i Drugom ustanku duboko se razlikuju. Prvi ustanak je bio revolucija u pravom smislu reči. Silom oružja Srbi su srušili feudalni poredak i tursku upravu. Državni aparat je stvaran bez ikakvog kompromisa, a spahiski sistem je srušen snagom mača. U Drugom ustanku slika je sasvim drugojačija.

USMENIM sporazumom sa Marašli-Ali-pašom, Knez Miloš je dobio naoko sitne privilegije. Srbi su dobili pravo da sami kupe danak. Uz svakog turskog muselima sedeo je jedan srpski knez bez koga se ne može suditi Srbima. U Beogradu je osnovana Narodna kancelarija koja je sudila Srbima za teže krivice, primala danak od knezova i predavala ga Turcima. I takve povlastice nisu potvrđene od Sultana; one su bile vezane uz ličnost Marašli-Ali-paše, beogradskog vezira. Prestankom oružane borbe 1815 godine srpski seljak nije bio oslobođen feudalnih obaveza, spahije su još uvek sedele po gradovima pod zaštitom turskih garnizona. Turci su držali u svojim rukama sudsku i administrativnu vlast u zemlji. U Srbiji su postojala dva državna aparata: turski, koji je imao vladajuće pozicije i srpski, koji se tek stvarao. Za Srbe je sporazum sa Marašlijom bio polazna tačka za potpuno oslobođenje, a za tursku vladu on je značio ispunjenje ustaničkih zahteva. Period između 1815 i 1830 biće ispunjen borbom ta dva gledanja na rešavanje srpskog pitanja.

Koncepcija Miloša Obrenovića o postepenom potiskivanju turske uprave pokazala se ostvarljiva. Mihailo Gavrilović smatra da je jedan od glavnih uzroka njegovog uspeha koruptivnost organa turske vlasti u beogradskom pašaluku. Tačno je da je novac pretstavljao snažno sredstvo u borbi za učvršćenje srpske samouprave. Ali ne smemo izgubiti iz vida u kakvom se stanju nalazila Turska u to doba. U Bosni traju stalni nemiri. 1820 godine došlo je do pobune Ali-paše Janjinskog. 1821 godine izbio je grčki ustanak. Posle toga dolazi sukob sa Skadarskim pašom i otpadanje Egipta. Sve to dolazi u vreme kada je Porta bila izvrgnuta rastućem pritisku Rusije. Ako se sve to uzme u obzir, onda moramo priznati da je vlada u Carigradu vešto izbegavala rešavanje srpskog pitanja.

U spoljnoj politici Miloš je sagledao izvesne probleme koji nisu bili dovoljno jasni u Prvom ustanku. U odgovoru na pismo svoga pretstavnika kod Rusa, Mihailu Germanu, Miloš ističe: „Uzdajući se u obećanje visokog ruskog monarha, ja uzimam slobodu kazati, da u slučaju, ako bi austriska vlada, ma pod kakvim izgovorom stupila u našu zemlju, mi ćemo se složiti sa Turcima pa zajednički odupreti tom zlobnom neprijatelju našega naroda." Birajući između Austrije i Turske Miloš se jasno opredelio. Pitanje oslobođenja od turske carevine bila je stvar vremena. Miloš je uočio smrtnu opasnost koja preti Srbiji od Austrije, kao pretstraže germanskog imperijalizma.

REŠAVANJE srpskog pitanja stupilo je u odlučnu fazu kada je Rusija zaratila sa Turskom 1828 godine. Rusija je iskoristila grč-

(nastavak na 12 strani)

Lenjinove „Filozofske sveske“

Izdanje „Kulture“, Beograd 1955

POJAVA Lenjinovih „Filozofskih svezaka“ na srpskohrvatskom jeziku pretstavlja značajan datum u našoj izdavačkoj delatnosti. Jezik prevoda je kristalan i filozofska terminologija, koja je u njemu sadržana, može da posluži kao polazna tačka pri odstranjenju filozofske terminološke zbrke u dosadašnjoj našoj filozofskoj literaturi.

Ogromna je važnost „Filozofskih svezaka“ za daljnji razvitak marksističko-lenjinističke misli kod nas. Pre svega, ne bi bilo ništa pogrešnije od mišljenjâ, koja se mogu često čuti od onih koji omalovažavaju epohalno teoretsko delo Lenjinovo, da su „Filozofske sveske“ samo skup beležaka, marginalnih primedbi i disparatnih aforizama o dijalektici, i to sve bez neke naučne vrednosti, pošto taj oblik misli, navodno nije definitivan i sistematizovan. Ali kao što se može videti, kad se pažljivo prouče, da su i Lenjinove „Sveske o imperijalizmu“, ustvari, prvi, još potpuno nerazvijeni, snimak genijalnog dela o zakonitostima epohe monopolističkog kapitalizma, tako i njegove „Filozofske sveske“ pružaju jednu ozbiljnu naučnu celinu materijala na kome se može izraziti sistematsko i oformljeno delo o dijalektičnom materijalizmu. Iako je ostalo u formi zabeležaka, ovo Lenjinovo delo prestavlja daljnji razvitak materijalističke dijalektike čije su osnove razradili Marks i Engels. Štaviše, u izvesnom smislu, ako uzmemo u obzir ono što je glavno u jednom od tri izvora marksizma, — u nemačkoj filozofiji, može se ustvrditi da su Lenjinove „Filozofske sveske“ jedno od najgenijalnijih tumačenja marksističke filozofije i jedan od najjačih dokaza o tome zašto je Lenjin klasik naučnog socijalizma.

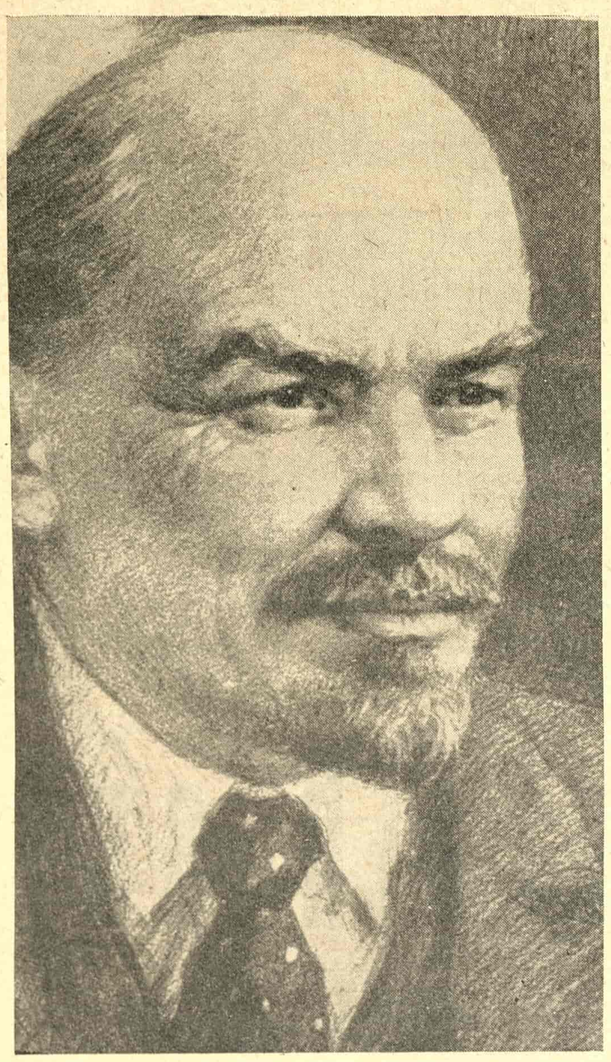

V. I. Lenjin

Dosledni svom materijalističko-dijalektičkom shvatanju sveta, Marks, Engels i Lenjin stavljali su revolucionarnu praksu iznad teorije; smatrajući da tek praktična delatnost čovekova potvrđuje pravilnost njegovih teoretskih — naučnih postavki, da u praksi dolazi do stapanja subjektivne misli sa objektivnom stvarnošću, i da se, tek kroz praksu, manifestuje istinitost ljudske misli, oni su svojoj revolucionarnoj praksi podredili svu svoju naučnu i filozofsku delatnost. Samo se ovom životnom delatnošću može i objasniti zašto nam klasici nisu ostavili jedno obimno sistematizovano delo o dialektici koje bi bilo na materijalistički način adekvatno džinovskom filozofskom delu profesora Hegela — „Nauci logike“. A ova njihova revolucionarna praksa vršila se kroz ceo XIX vek u atmosferi burnog razvitka naučne misli, tehnike i industrije usred još burnijih društvenih preobražaja, kroz koji je kapitalizam razvio proizvodne snage više nego što je to učinjeno za čitavih 20 vekova pre njega, razvijajući uporedo i svoj svetski sistem odnosa.

Kako je sam materijalističko-dijalektički metod zahtevao da bude razvijan, sumirajući u sebi ceo taj razvoj ljudske misli i revolucionarne prakse, to se veliki dijalektičari Marks, Engels i Lenjin nisu mogli upustiti u pisanje jednog dela o materijalističkoj filozofiji zasnovanoj na dijalektičkom metodu koji bi enciklopediski pretstavljao logiku, teoriju saznanja i dijalektiku razvitka prirode, društva i ljudskog duha. S toga su danas učenici Marksa, Engelsa i Lenjina upućeni da iz svih njihovih dela, — kada se radi o usvajanju i usavršavanju u rukovanju dijalektičkim metodom, — crpe u fragmentarnom obliku zrna dijaletktike i spajaju ih u sistem u kome bi bili izloženi glavni momenti, strane, karakteristike, zakoni, kategorije itd. dijalektičkog materijalizma. Pored Engelsovog „Antidiringa“, Marksovog „Kapitala“ i prepiske Marksa i Engelsa, čija je žarišna tačka opet samo dijalektika, danas imamo na našem jeziku, pored „Empiriokriticizma i materijalizma“, i Lenjinove „Filozofske sveske“ kao jedno od osnovnih izvornih dela za proučavanje dijalektičkog materijalizma.

Ali u celoj ovoj izvornoj literaturi koja nam služi za proučavanje i dalje razvijanje marksističko-dijalektičkog metoda, Lenjinove „Filozofske sveske“ imaju i svoj poseban značaj. On je, pre svega, u tome što najveći deo materije, obuhvaćene „Filozofskim sveskama“, prestavlja materijalističku kritiku i obradu cele Hegelove „Logike“. Mladi Marks, probijajući se od hegelijanstva ka svom materijalističko-dijalektičkom shvatanju sveta, sistematski je dao kritiku Hegelove filozofije državnog prava, a zatim je, u zajednici sa Engelsom, u „Nemačko-francuskim godišnjacima“ i „Nemačkoj ideologiji“ dao kritiku levih hegelijanaca i Fojerbaha. Međutim, jedan podrobniji obračun sa samim Hegelom na najvažnijoj tački borbe za teoretsko utemeljivanje naučnog socijalizma, u pitanju sistematske kritike Hegelovog idealističkog dijalektičkog metoda, Marks nam nije ostavio u celovitoj formi. Takođe, ni Engels, u svojoj „Dijalektici prirode“, (koju Lenjin još nije poznavao, jer je izdana po prvi put tek posle njegove smrti) nije nam ostavio materijalističku obradu cele Hegelove logike. A „Filozofske sveske“ daju nam upravo to bez obzira što je ta obrada, takoreći, marginalnog oblika. U njima je na stotinu mesta određivan materijalistički stav prema Hegelovim shvatanjima svih strana, momenata, kategorija i zakona dijalektike. U njima je na stotinu mesta data ocena Hegelove logike, odnosno dijalektike i teorije saznanja.

„Filozofske sveske“ nam, takođe, otkrivaju zašto je Lenjin stalno insistirao na tome da mirksistički filozofi moraju u svome radu polaziti ne samo od onoga što su dali Marks i Engels, nego i od Hegela. „Izučavajte Hegela“! — bio je stalni Lenjinov refren kad god se postavljalo pitanje daljnje borbe na filozofskom frontu. I ne samo na filozofskom frontu. Sledeći „aforizam“ Lenjina, koji je dat u „Filozofskim sveskama“ na strani 133, duboko izlaže povezanost marksizma i hegelijanstva na pitanju dijalektičkog metoda:

„Ne može se potpuno shvatiti Marksov „Kapital“ i posebno I glava u njemu ako se ne shvati c e l a Hegelova „Logika“. Dakle, niko od marksista nije shvatio Marksa pola stoleća docnije.!!“

Lenjin u „Filozofskim sveskama“ „ljušti“ Hegelovu „Logiku“, takoreći, redak po redak. Svaka primedba, komentar, aforizam i radno-tehnička oznaka pokazuju nam neposredno i intimno Lenjinov rad na razrađivanju materijalističke dijalektike.

Proučavanje Lenjinovih stavova u vezi sa svim razvojnim momentima Hegelove logike, i upoređivanje idealističkog i materijalističkog tretiranja najopštijih zakona kretanja prirode i ljudskog duha, pored velikih saznajnih vrednosti, deluje na čitaoca snažno i u moralnom pravcu. Materijalistička dijalektika, kao tumač svetskog zbivanja i kompas kroz sve razvojne zakonitosti ljudskog saznanja, kad prožimaju čovekovu društvenu aktivnost, prestavljaju najviši stepen opšteljudskih težnji. Dijalektički materijalizam je u tome smislu najistinskiji humanizam. Pored toga, Lenjinovi tekstovi dojimaju se čitaoca vrlo prijatno. Prijatno je to, pre svega, stoga što u ovoj neposrednoj i intimnoj formi Lenjinova misao nema ničeg od onog nasilnog, oficioznog i, da tako kažem, birokratsko-kastinskog antijeretičkog tretiranja dijalektičkog materijalizma sovjetskih filozofa Staljinovog perioda. Kad se čitaju Lenjinove sveske onda nam možda najočiglednije, po asocijacijama jednostavnog poređenja, postaje jasno zašto Staljin ne može biti nikako klasik, pa da je umro i pre 1948 godine.

Već kod samog letimičnog listanja „Filozofskih svezaka“ može se primetiti da je Lenjinovo proučavanje dijalektike bilo u najužoj vezi sa teoretskom i političkom borbom, koju je on vodio protiv izdaje socijalizma i za jačanje „marksističko društvene političke struje“ u isto vreme kada je stvarao ovaj svoj genijalni konspekt Hegelove logike 1915 godine u biblioteci švajcarskog grada Berna. U filozofskoj literaturi marksizma-lenjinizma uočavana je ova veza Lenjinovog filozofskog proučavanja sa borbom protiv novog kantovstva, agnosticizma, mahizma i drugih izuma „filozofske bagre“, koji su unutar međunarodnog radničkog pokreta bili prokriumčareni i koji su na planu teoretske borbe prestavljali onu istu krizu toga pokreta koja je sa izdajstvom socijalista 1914 dostigla svoj vrhunac.

Da bi se shvatio praktični značaj Lenjinovog prodora u dubine dijalektike, koje nam je ostalo fiksirano u „Filozofskim sveskama“, važno je istaći i činjenicu da je Lenjin, u toku celog rata, pa i usred svakodnevnih nemira u prvim god nama oktobarske revolucije, intenzivno proučavao Hegela. On se, kako nas o tome obaveštava njegova drugarica Krupskaja u svojim „Sećanjima na Lenjina“, nije odvajao od Hegelovih spisa, a Hegelovu „Logiku“ stalno je imao u noćnom stolu.

Dakle, pored ogromnog političkog, organizacionog i propagandnog rada Lenjin je, u doba prvog svetskog rata, sagorevao i na teoretskoj filozofskoj misli više nego ikada ranije. Ako se prouče Lenjinove „Sveske o imperijalizmu“ i pri tome pođe od onih rezultata do kojih je došao na proučavanju pitanja sadržanih u „Filozofskim sveskama“, onda se može doći do zaključka da su genijalni naučni rezultati u oblasti političke ekonomije u vezi sa razvojem monopolističkog stadiuma kapitalizma u najvećoj meri bili postignuti zahvaljujući takođe produbljivačkom studiju dijalektičkih zakonitosti p r e l a z a jedne pojave u drugu pojavu, zakonitosti stvari itd. Najbitniji rezultat naučne analize imperijalizma je određivanje istoriskog mesta imperijalizma, definisanje monopolističkog kapitalizma kao posebnog stadia (u čemu se Lenjin bitno razlikuje naprimer, od Kauckog i drugih teoretičara II Internacionale), shvatanje monopola kao p o č e t k a p r e l a z a iz kapitalizma u socijalizam.

Metafizičko suprostavljanje socijalizma kapitalizmu bilo je upravo ono počemu je Lenjin najsnažnije udarao kada se razračunavao sa takozvanim „ultra-levim“ frazerima i oportunistima.

I tako sve Lenjinove aforističke dijalektičke stavove date u filozofskim sveskama pronalazimo kao argumente ne samo protiv teoretičara II Internacionale, nego i protiv „levih“ skretača u danima i godinama Oktobarske revolucije, koji nisu mogli da shvate konkretne forme prelaza ka socijalizmu sklapanje Brestlitovskog mira, „Nep“, prelaženje sa „prodrazvojrstke“ na porez u naturi, koegzistencija i trgovinsko povezivanje zemlje socijalijma sa kapitalističkim svetom, davanje Finskoj, Gruziji, Spoljnoj Mongoliji i dr. nacionalne samostalnosti i prava političkog samoodređenja, svestrani pokušaji ekonomske saradnje sa drugim zemljama i, najzad, kategorički jasan stav da se „socijalizam u Berlin ne može unositi na bajonetama.“

Samo primenjujući na savremenu ekonomsku istoriju od idealizma i misticizma „oljuštenu“ Hegelovu dijalektiku, mogao je Lenjin da predvidi razvoj državnog kapitalizma i da dođe do zaključka da je to poslednja stepenica u razvitku kapitalizma iznad koje njegov razvitak ne može dalje da se vrši a da ne prestavlja prelaz u socijalizam. S toga su „Filozofske sveske“ danas jedno od najvažnijih i najaktuelnijih teoretskih oruđa marksizma-lenjinizma. Studij „Filozofskih svezaka“ od strane naših revolucionarnih praktičara omogućiće u najvišem stepenu jugoslovenskom marksizmu lenjinizmu koji će, na taj način, u punom smislu da se razvija sa objektivnom stvarnošću, adekvatan današnjem istoriskom trenutku.

Danas, kada naša dosledna marksističko-lenjinistička politička praksa slavi svoje triumfe, potrebno je visoko podići zastavu teoretskog marksizma-lenjinizma. Time će ugled naše zemlje u svetu postati još veći, lepši i snažniji. A izdavanje Lenjinovih „Filozofskih svezaka“ ide upravo na ruku ovim našim revolucionarnim svetsko-istoriskim težnjama.

Kriza koja je nastala u međunarodnim odnosima uopšte, a posebno u međunarodnom radničkom pokretu zbog ogromnih promena, kako u strukturi kapitalizma, tako i u strukturi socijalizma i socijalističkog pokreta, može biti savladana ne samo ekonomskim i političkim nego i teoretskim sredstvima.

Lenjinove „Filozofske sveske“, svojim dubokim mislima, poslužile su pre 40 godina kao borbeno sredstvo u savlađivanju duboke krize čovečanstva i njegovog revolucionarnog pokreta. One će, po svom borbenom materijalističkom i istinski humanističkom duhu, moći da posluže i danas kada razgovori za zelenim stolom, ubeđivanja i najiskrenija nastojanja za svetskim mirom i međunarodnom saradnjom treba da budu glavni oblik i najvažnije poprište borbe za socijalizam.

Milan GAVRIĆ

Aristotelove kategorije

Aristotel: „Kategorije“, Mala filozofska biblioteka, Beograd 1954, preveo s grčkog Miroslav Marković

ARISTOTELOVE „Kategorije“ su klasično delo logičke literature. One čine uvod u Aristotelovu logiku — organon, a oduvek su bile vredno proučavane: literatura o njima je nepregledna. Veliki interes za Aristotelove logičke spise, koji traje vekovima, objašnjava se time što je u njima inaugurisan jezik nauke i filozofije. Oni pretstavljaju bukvar svakodnevnog, kritičkog, naučnog i filozofskog mišljenja i izražavanja. A „Kategorije“, kao njihov uvod, treba preporučiti svakom obrazovanom čoveku, bez obzira što ova lektira nije laka. Doduše, gusto tkivo Aristotelovog kategorijalnog određivanja stvarnosti opire se samo pažnji čitaoca nenaviknutog na ovakve spise; ali ubrzo se uvida da je u pitanju samo jedna određena tehnika — logičko-ontološka — tretiranja objektivne stvarnosti, kojom se ulazi u jedan važan oblik duhovnog razumevanja te stvarnosti.

Aristotelove „Kategorije“ pretstavljaju logičku nauku in s t a t a n a s c e n d i; one implicitno polemišu sa platonskom kogcepcijom idealnog sveta ideja i sa sofističkim tendencijama izopačavanja atinskog dijaloga. Ontološki ambis Platonov između stvari i ideje Aristotel je prevladao: on je stvar objasnio pojmom, t.j. supstanciju (kao jedino postojeće) „drugom supstancijom“; a ovaj je vrsno-rodovnom hijerarhijom pojmova samo misaono prerađena prva supstancija — objektivna stvarnost. S druge strane, dok je sofistička retorika koristila proizvoljne analogije i zloupotrebljavala homonime, Aristotel je svojom istinskom teorijom nastojao da utvrdi zatvoreni lanac razloga i posledica. A taj lanac se svodi na odnos opšteg i posebnog. Iz tih svojih koncepcija, a uz enciklopedisko poznavanje nauka svoga vremena, on je bio u stanju da za vekove udari temelje logičkoj nauci.

Aristotelove kategorije su misaone forme, ali i forme bića, pošto su „iskazi o postojećem“. Aristotelovi pojmovi su dakle ispunjeni sadržajem bića. U njegovoj teoriji kategorija postignuto je jedinstvo i ravnoteža subjektivnog i objektivnog, logike i ontologije, koje je tako retko bilo ostvareno u filozofskim sistemima posle Aristotela. Taj Aristotelov realizam je temelj Aristotelove dominacije duhovima u toku dve hiljade godina. Aristotel je svojim jedinstvom subjektivnog i objektivnog u „Kategorijama“, najlepše i najdublje sublimirao osnovnu osobinu antičkog grčkog shvatanja sveta da kosmosu neizbežno odgovara logos, i da je logos nužno i uvek samo istina (razum) kosmosa, njegova kvintesencija. Forma i sadržaj mišljenja unutrašnje su povezani: otkrivanjem sadržaja obrazuje se i forma, saznanjem kosmosa ocrtava se i unutrašnja struktura logosa. Kosmos i logos samo su dve strane jednog istog bića. To je jedinstvo i ambivalentnost Aristotelove teorije kategorija (i cele njegove logike, i cele njegove filozofije) čini da se ta logičko-filozofska koncepcija opire klasifikaciji prema principu materijalizam-idealizam, i objašnjava kako su Aristotela mogli da koriste jedan Portfirije (neoplatoničar iz III veka n.e., prototip sholastičara) i jedan Hegej i Lenjin.

Miodrag Cekić

ANTIČKA DIJALEKTIKA

Heraklit: „O prirodi“, fragmenti, Mala filozofska biblioteka, Beograd, 1954, preveo i objasnio Miroslav Marković

HERAKLITOVE fragmente dobili smo ovom knjižicom u novom prevodu i oštroumnim tumačenjima Miroslava Markovića. Obiman komentatorski rad oko adekvatnog tumačenja Heraklita Mračnog nije do danas doneo ploda ni u pitanju osnovnog koncipiranja njegove filozofske misli. Heraklitova dijalektička i materijalistička koncepcija kosmosa, nastala u praskozorje evropske filozofske refleksije, oduvek su bile tvrd orah. Tome je doprineo Heraklitov gnomski i profetski stil, u kome se i sami rečenički sklopovi sudaraju, odbijaju i privlače, pobeđuju i trpe poraze, imitirajući igru suprotnosti u kosmosu. Ovaj temperamentni čovek i predestinirani aristokrat rušio je svojom dijalektikom aristokratsku mitologiju i to toliko snažno da je postao protagonist savremenog dijalektičkog tumačenja stvarnosti. ali je u isto vreme prezirao svetinu i bio neprijatelj demokratije. Taj a c c i d e n t je izvesnim komentatorima zadao dosta muke, jer je u skladu sa njihovim krutim šablonom trebalo kod Heraklita izmiriti idejnu naprednost sa društveno-političkom nazadnošću.

Heraklit je među prvima upotrebio materijalnu supstanciju za objašnjenje kosmosa. To je kod njega vatra, koja prelazi u vazduh, vodu i zemlju, i obratno. Od tada, ta četiri elementa (vekovima, sve do Lavoazjea) neće prestajati da služe kao materijal za filozofsku transformaciju sveta. Atomski (ili na neki drugi način struktuirane) mase vatrene, vazdušne, vodene i zemljine u misličevoj teoriskoj konstrukciji kreću se i obrću, valjaju i prevrću, privlače i odbijaju i metamorfoziraju, ali ipak u svim teorijama vidna je težnja da se otkrije istina (logos) toga neprestanog preobrtanja i metamorfoze.

I mudrac iz Efesa traga za logosom. Jer i vatra, koja sve stvara i uništava, koja sve uvodi u egzistenciju i sve svojom ognjenom prirodom vraća u prastanje — „(On vatru naziva) oskudicom i sitošću.) Oskudica je, po njemu, uređivanje sveta (diakozmesis), a sitost — svetski požar (ekpirosis).)“ — jer i ona ima svoj logos. Otuda kod Heraklita dualizam (istine — logosa o borbi suprotnosti, i neprotivurečnoj vatri, što ističe i komentator Marković), koji odgovara suprotnim uticajima Pitogre i Mileana na Heraklita.

Marković je, po našem mišljenju, adekvatno preveo logos kao istinu (istinitu reč, glas Istine) kao što je uopšte Heraklita prevodom i tumačenjima očistio od primesa kasnijih filozofema. Dok je mitos kod Homera bio kaža i basna, logos je kod Heraklita istina i razum, a logos ovde još nikako nema kosmičko značenje (kako je dosad pretpostavljano prevođenjem logosa sa „opšti zakon“). Pošto je Heraklita tačno odredio kao dualistu, Marković dalje sam sebi protivureči kada tvrdi da Heraklit ne stavlja u osnovu kosmosa nikakvu supstanciju (kao što se dosad smatralo), već logičku kategoriju — oprečnost suprotnosti. Stvar je u tome da su Heraklitovi principi podjednako i materijalna supstancija (vatra) i logička kategorija (oprečnost suprotnosti), i samo stoga je on dualist. Inače bismo Heraklita svodili na Pitagoru, što bi bilo pogrešno. Marković tačno ističe da je već Heraklit unosio logičko-gnoseološke principe u kosmologiju i nauku uopšte (što je definitivno učinio Aristotel), nasuprot Pitagori i Platonu, koji su jednostrano, na geometriji, zidali svoje ontološke sisteme.

M.C.

ANTOLOGIJA POSLERATNE SRPSKE POEZIJE 1945-1955

Sastavio Predrag Palavestra. Beograd, „Omladina“, Biblioteka „Alfa“, sv. 4. Urednik Mladen Oljača.

DANAS je kod nas poezija u preobražaju. Za proteklih deset-dvadeset godina izmenili su se odnosi između čoveka i čoveka, između čoveka i sveta. Poezija je danas naporna i složena kao i sam život. Njoj nije isključivo stalo do emotivnih raspoloženja pa da dozvoli da se svrsta u optimističku ili pesimističku, vedru ili tmurnu, ona je kontemplativna u dubljem smislu: hoće da dokuči i sazna istinu svih stvari, a naročito čoveka, njegove suštine i njegovog postojanja, hoće da odredi, dakle, njegov položaj među zvezdama i sazna bit njegovog bića.

Palavestra je naslutio ta značenja koja ima i posleratna srpska poezija, iz pera generacije koja je propevala posle rata, ali nije razumeo njene izobline preobražaje: danas se u njoj drevni ritmovi i uzbuđenja, motivi i potsticaji, nalaze savršeno drukčije shvaćeni i doživljeni. Baš kao što se i svest čovekova izmenila, promenio se, obogatio, umnogostručio i sistem poimanja. Psihološka priroda čovekova kompleksnija je, asocijativnija je, misaono obuhvatnija, brža, dinamičnija u svemu, i ta zadihanost i prebudna svest prepoznaju se u našoj poeziji kao atributi savremenosti. Palavestra je ipak shvatio da se nešto novo događa u našoj poeziji, manje po obliku, a više po suštini. Iako nije naročito egzaltiran poezijom kao nepresušnim izvorom novih melodija, on je u nekim talentovanim poetskim sazvučjima pronašao nekoliko tonova, nekoliko melodija i jasnih i dovoljno originalnih, koje je uvrstio u svoju antologiju verujući da će ostati kao trajnije vrednosti. Palavestra misli da se posle srčane „prugaške“ poezije (za koju on nepravedno ima mnogo ružnih reči) propevalo iskrenije. Ustvari, propevalo se misaono zrelije. Tek onda je nagovešten potpun preobražaj: kada je poezija razbila epigonske obrasce, rastvorila svo kamenje oveštalosti i rascvetala se u novim svetovima misaonosti, metafora i simbolike, nagoveštavajući plodove što će da uzjezdre poetskom snagom i obogate nas.

Lični kriterijum, na koji se Palavestra tako često poziva u predgovoru i napomenama na kraju knjige, trebalo bi da opravda i od oštrog kritičkog suda odbrani njegovu Antologiju: da promašaj nije u koncepciji, već u pristrasnom izboru.

Ali nije mana ove antologije što je suviše heterogena, odviše neujednačene poetske vrednosti da bi se primila kao sastavljaču najdraža i najvrlija sadržina, usto i vrhovni domet po njegovom ukusu. Ova Antologija je samo ilustrativna ili delimično takva — presek kroz posleratnu poeziju mlađe generacije. U njoj nema mnogih pesama jednake ili veće vrednosti, njoj nedostaje još nekoliko imena koja su značajnija nego neka koja su već tu, u njoj je sadržana široka poetska skala od deskriptivne do hermetičke. Naravno da sve to i nije moglo da se nadoknadi u ovom slučaju jer je u pitanju lično merilo, a o Palavestrinom merilu ovde je besmisleno diskutovati: on će iz jednog pesnika da izdvoji samo ono što jedino i vredi da bi mu dao prednost, drugoga će da skrati, trećega će samo „reda radi“ izabrati, četvrtoga, koji je bledi epigon, i u svom epigonstvu neoriginalan, da stavi u isti red sa ostalima.

M.M.

CRNA MASLINA

Poezija Vesne Parun. Pogovor: Stanislav Šimić, Naklada Društva književnika Hrvatske, Zagreb, 1955

„Tri dana već za ogradom, teška od mladosti čekam tvoj korak u tamnim maslinama“

ISPRVA se učini kao da je ova lirika indiferentno pisana, neveselo intonirana, setna lirika o ljubavi; „Ljubavne tužaljke“ sneno i umorno ispevane o večnoznanim motivima. Posle se učini kao da je ova lirika pokušaj da se čitav emocionalno-afektivni svet pesnikinjin sažme u napeve koji će da sastave u sebi najbitnije komponente smisla i lepote ljubavi. A sve zato da bi se osećanje ponovo otkrivalo u traženju značaja njegove zagonetnosti, u bezbrojnim interpretacijama toga osećanja. Tako se najzad, čitajući ovu zbirku Vesne Parun, očekuje da se izdvoji u njoj nešto bitno. Tu i tamo odenut je stih ruhom simbola, ponegde upleten u metaforsku igru, ali se čitalac na nadahnjuje i difuzni svet pesnikinjih saznanja ne može da rekreira. Nedostaje nešto: pesma o-staje nepotpuna ako nije kađ sama pluća pesnikova — ako ne objavljuje svoju patnju što treba da se odvoji od bezoblične jezične mase koju mora da definiše, reč po reč: ako istovremeno ne preobražava.

Ima u ovoj knjizi divnih stihova Vesne Parun, ali oni su retki i jedva se pabirče među tolikim drugim vešto poetizovanim redovima njene zbirke. Jednostavnost, ređanje lepih slika u koloritni mozaik pesme, većinom slabi vrednost njenih stihova. Ali među onim retkim stihovima ima ih tako lepih, da se zažali što u celoj ovoj knjižici ne leži jedna misaonija inspiracija, jedan dublji misaoni potsticaj, a ne samo elegična ljubavna jadanja i površne meditacije o nemirima duše. Ima u ovoj zbirci i pesama u kojima se nagoveštava pritajena snaga, ali kao da je pesnikinju ophrvala melanholija i sentimentalnost sa kojima pomalo afektira i igra se mehanički kao sa brojanicama.

Ako otvorimo knjigu gde bilo, tim omalovažavajućim gestom za svakog pesnika, naićićemo na jedre stihove naprimer na 39-toj strani evo jedne pesme:

„Riječ koja nas je uvrijedila“
„Svetlo se izmenjuje s tamom
i oluje s tišinama.

Mržnja se smiruje u srcu
kao bodež u koricama,
i na lice nagrđeno očajem
silazi osmijeh.

Ali riječ koja nas je uvrijedila
ostaje u srcu zauvijek,
dok ne potamni od našeg bola
. . . . . .“

Tako je naša želja opravdana: u poeziji Vesne Parun nagoveštavaju se njene pesme integralnije poetske vrednosti, a ona za to ima poetske snage i vitalnosti.

M.M.

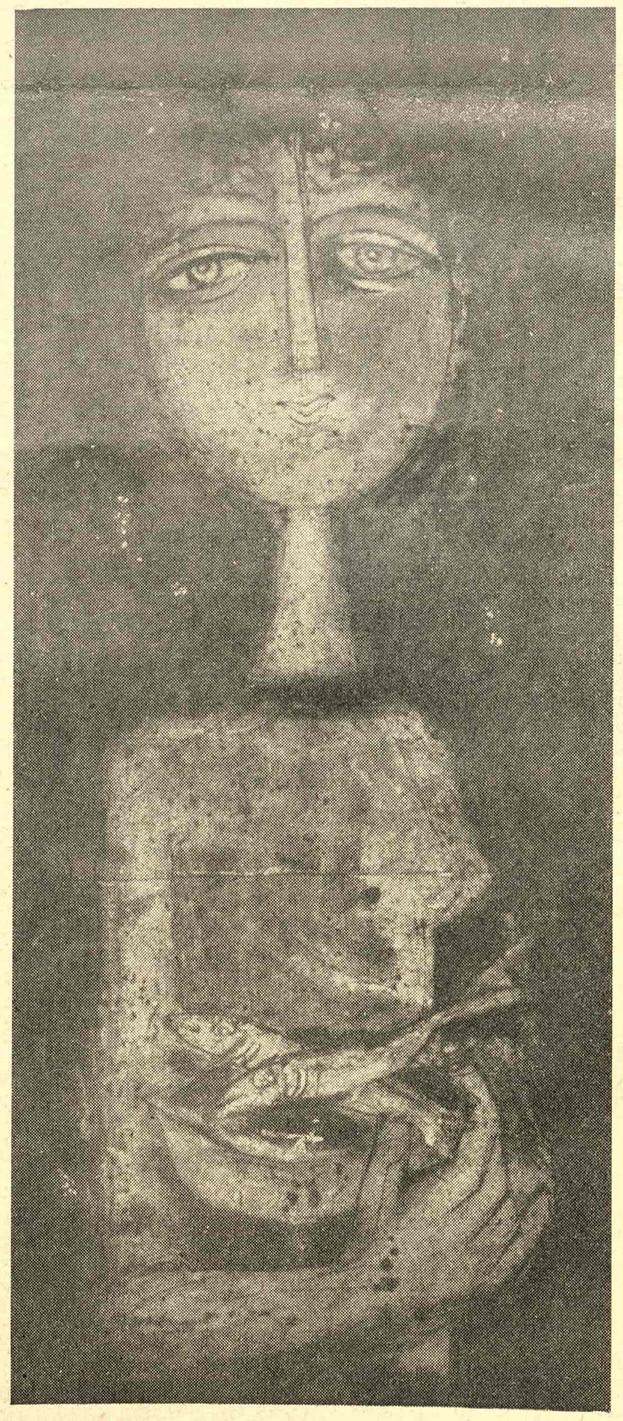

Lazar Vozarević: Devojka sa ribama

MOJA JEDINA MLADOST

Izdanje „Prosveta“, Beograd 1955

OVIH dvadesetak pesama pojavile su se vrlo skromno — kao plaketa. Izbor pesama takođe skroman, bez pretenzija — tek da se čuje glas pesnika i nasluti njegova zamišljenost. Širok je krug problema: ono što se vidi neka se transponuje i ono što se u sebi domišlja da se razreši. I tako se pomisli da pesnik tiho samuje, mislima svojim obuzet, zagledan u svet oko sebe da bi sebe pronašao, zamišljen u sebi da bi otkrio svoje pravo Ja:

„Razboleo sam se, najzad, poslednjim vlaknom zdravlja.
Sad krajnjim očajem snage koju
sačuvah za se
vraćam se u sama sebe. . .
Možda se tamo javlja
neotkriveni neki Ja koji će da me spase?“

Ali, opesesiona dominanta u rasuđivanju je traženje, iznalaženje sinteze, aforizma koji će da poveže posmatranja i razmišljanja racionalnim obuhvatom: pesnik hoće da dopre do granice poimanja da bi dobio sintezu — oktrio smisao sopstvenog postojanja, stvorio iluziju sopstvenog kontinuiteta u trajanju:

„Jer video sam, teško, i osetio teže,
kolovrat zvezdane reke jednoliko se vrti,
a moje ruke su smešne kada od mene beže
da nešto večno nađu u proticanju smrti“

Narcisoidno samozadovoljenje, nešto što bi kompenziralo postojanost u prostoru i vremenu, reč jedna koja bi objasnila, dočarala ili opravdala, ali:

„Nema je nigde. Te reči nigde nema.
Možda nikada ona čak ni rečena nije. . .“

Otuda u melanholičnoj skepsi i ovi stihovi sad profane narcisoidnosti:

„Na jezero sam došao letom premorenih ptica,
da se ko drvo jesenje, nad njega nadvijem, nag i žut,
pa da pronađem malo vedrine u nebu svoga lica
ili da se osmehnem sebi poslednji put“

Dakle isto pevanje i mišljenje kao kod nekih ruskih pesnika pre tridesetak godina (Bjelij, Brjusov, Jesenjin).

S. Vukosavljević hoće ljudski vek da traje, pa izroni iz svojih dubina da sa nove obale sagleda sve u sebi da se odgonetne; i jezero, koje preuzima ulogu čarobnog ogledala, ne otkriva mu tajnu:

„A jezero je bilo nemo, sa pričom koju ima,
sa zagonetkom neba i mog nadnesenog lika.
Poneki oblak se njiho, ko cvet,
na talasima,
tonući u dubinu i ne dajući
krika!

U još nekim, sličnim i davno, na isti način ispevanim stihovima, pesnikova ličnost koleba se između kontemplacije i ljubavi, između često spiritualnog i plotskog dve strasti i žudnje nerešive:

„Razboleo sam se zbog nje i
zbog sveg što je zlatno
ko zarobljena sunca u cvetovima
žutim,
pa sam, zaljuljan nebom, i vezan, kao klatno,
osuđen bol da kucam i jednu
večnost da ćutim.“

Eto, tako je ova zbirka pesama ispunila svoju namenu već sa dvetri pesme, ili, još tačnije, sa dvetri strofe samo, ali i sa tim majušnim nagoveštava misaono zrelju poeziju, dublju po inspiraciji i originalniju po izrazu.

Miodrag Maksimović

Dušan Stanimirović

ŠTA JE FOTOGRAFIJA

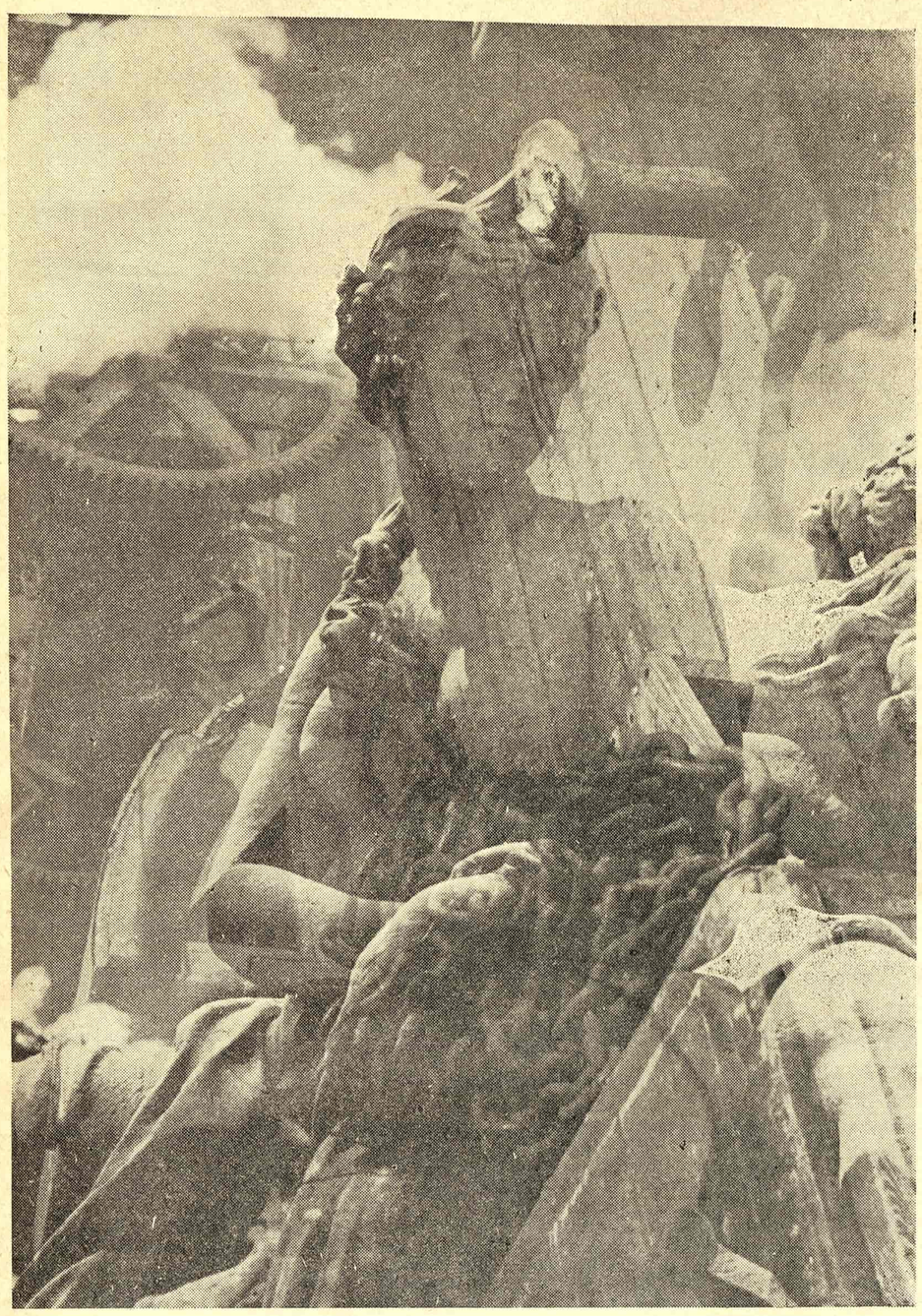

D. STANIMIROVIĆ

✳ STATUE

UMETNIČKA“ fotografija više ne postoji. Ona je umrla. Danas fotografija može samo da bude uspela ili neuspela, kao što simfonija može da bude dobra ili rđava. I to je sve.

Epitet „umetnički“ ne znači ništa kad se veže za simfoniju, sliku, balet. Ne postoji „umetnička“ simfonija. Isto je tako i sa fotografijom, ako ne i više, jer videti u njoj samo „umetničku“ fotografiju, i pored njene ogromne i upravo neocenjive važnosti u današnjoj civilizaciji, toliko je uski pojam, da je nerazumljivo kako uopšte može da opstane. Ali, nažalost, izgrađene su norme i stvoren je mit o vrhovnom cilju fotografije, njen najviši smisao — da postane umetnička. Koliko juče fotograf je smatran umetnikom, pa je valjda zato i nosio „umetničku“ mašnu. Da li su iz nje izlazile „umetničke fotografije“?

Mašna je danas isčezla. Pojam „umetnička fotografija“ izgleda smešan. Fotografija je nešto sasvim drugo.

Ona je novo čulo modernog sveta, i njena oblast zahvata, čudnom logikom, sve vidljive i nevidljive pojave tog sveta. Ona ima svoj jezik i sintaksu, ona se grana i razvija kao nezavisno biće. Fotografija ide dalje od trenutne percepcije i vernog kopiranja. Ostvarujući svoju samostalnost: od vernog fiksiranja datog objekta do slobodgne i široke njegove interpretacije, ona ima ogroman prostor akcije i moći.

Fotografija danas igra, u ovoj civilizaciji tačnosti i brzine, jednu od najvažnijih uloga, jer stvara univerzalan jezik razumevanja i saopštavanja. Polazeći od konkretne materije, ona prodire, statična ili u obliku filma, u psihički život pojedinaca i masa, pa ih čak i menja, kako kad: jednom neosetljivo a drugiput očigledno. Potreba sadašnjeg sveta za fotografijom sve je veća. Otkud to? — U želji za što potpunijim sporazumevanjem, ovaj svet vidi u fotografiji svoj novi osnovni znak, ali ne više u linijskom smislu slova, već u prostoru i vremenu: ona je sve više novi hijeroglif čije su izražajne mogućnosti beskonačne. Fotografija povećava svet, izdvaja fenomene koji se zbivaju tako brzo da oko ne može ni da ih vidi, i neočekivano zbližava pojave i pretstave koje misao dosad (i tako) nije mogla da poveže. Ona čak menja smisao samom toku vremena, jer mu omogućava da se vrati iz sadašnjosti u prošlosti.

Ukratko, njena je funkcija da vidi, stvori odnos između vremena i vizije i da, sem toga, bude ogledalo svega što se zbilo.

Sintaksa njenog izraza stalno se menja i postaje sve bogatija u vezi sa pojavama koje ulaze u njen veliki svet. Kako je onda okovati u skučeni pojam „umetničke“ fotografije? To je bilo moguće samo u doba njenog detinjstva, kad je ona težila za ravnopravnošću sa ostalim umetnostima, a pre svega sa slikarstvom. (Izgledalo je da slikarstvo i fotografija imaju isto, zajedničko polje rada.) Taj problem sad više ne postoji, on pripada svetu istoriske prošlosti. Istina, fotografija je bila dužnik slikarstva. U svom početku, ona ga je uzimala za primer: od njega je učila šta je objekt. Ali njeno oduženje je usledilo: oslobodila je slikarstvo izvesnih funkcija kojima bi ono i danas bilo okovano. Može se reći da je slikarstvo započelo epohu slobode onoga dana kada je fotografija preuzela vernost portretu, pojavama prirode, istoriskom motivu. — Zašto ne reći? Da je fotografija postojala u Davidovo vreme, David bi verovatno slikao nadrealističke slike dok bi nam fotorafija prestavila Napoleonovo krunisanje i dala portrete gospođe Rekamije. Blagodareći njoj, u prvom redu, slikarstvo je izišlo iz ćor-sokaka s kraja XIX veka; moglo je da sledi liniju svoje sopstvene sudbine, da prođe kroz faze impresionizma, fovizma, kubizma, nadrealizma. Tekovine slikarstva, kao i vajarstva, rasprostranjene su fotografijom tako da svaki od nas može da ima svoj sopstveni muzej. (Neka nam za primer posluži Andre Malro!)

Ali ne treba zaboraviti da je za fotografiju bila opasna ta bliskost sa slikarstvom i to preuzimanje njegovih funkcija. Tek posle Prvog svetskog rata ona se, uglavnom, oslobodila, tražeći i nalazeći svoj sopstveni put. Da nije do toga došlo ona bi danas bila samo kopija i senka drugorazrednog, rđavog slikarstva.

Istorijski razvitak fotografije ne može da se zaustavi. Oni koji ne mogu da shvate taj razvitak i koji svode fotografiju na najuži koncept, neka produže da fotografišu stereotipni folklor u kome živa bića liče na voštane figure i neka pokazuju svoju veštinu praveći u mračnoj sobi oblake od pamuka. Oni nisu potrebni fotografiji niti im je ona potrebna. Stranci su jedno drugom i takvi će ostati.

Biti fotograf, to znači preneti na film (ili na hartiju) sve pojave u životu, vidljive ili nevidljive, pomažući se zanatom samo utoliko da bi se taj prenos životnih pojava učinio što spretnije i lakše. Zanat je u fotografiji samo oruđe a ne cilj, kao i u ostalim disciplinama. Glavni cilj je: izraziti se na svoj način. Tek onda, ako smo obdareni srećom, moćićemo da unesemo u fotografiju dah lirizma ili epopeje, oživljavajući tako kvadrat hartije koji bi bez te iskre ostao samo suvoparan dokument.

Branimir Ćosić u fotografiji

Rano preminuli književnik Branimir Ćosić, (1903—1934) autor mnogih knjiga među kojima se naročito ističe roman „Pokošeno polje“, bio je jedan od najizrazitijih publicista pre rata. U svojoj obimnoj publicističkoj delatnosti, Ćosić se služio takođe i crtežom i fotografijom.

Njegovi crteži junaka iz „Pokošenog polja“, naprimer, kao i neke njegove karikature, brzo su stekle popularnost ravnu popularnosti tekstova koje je pisao.

Fotografije Branimira Ćosića manje su poznate. Neke od njih nisu nigde ni bile objavljivane. Jedna fotografija Ćosićeva, koju donosimo, dočarava senzibilitet njegove ličnosti: puna gorke lirike, ona je napravljena u bolničkom svetu za koji je ovaj pisac, po nevolji, dugo bio vezan. (Fotografija je iz sanatorijuma Topolšica, Slovenija, gde je Branimir Ćosić boravio u dva maha, 1932 i 1933 godine).

Uz nju objavljujemo i snimke, iz istog perioda Ćosićevog života, koji oživljavaju uspomenu na ličnost ovog retkog čoveka i darovitog pisca. To je, pre svega, sa ovčarskim psom, a zatim retko interesantni fotos koji deluje zaista simbolično: na njemu vidimo autora „Pokošenog polja“, inače tako duboko i istinski vezanog za zemlju, kako u časovima odmora kosi sa seljacima. Objavljujemo, najzad, i snimak sobe u kojoj je Ćosić ležao (drugi krevet od zida).

PROBLEMI ESTETSKOG OBRAZOVANJA

Savremena poezija

(Nastavak iz prošlog broja)

Silerov nagon za igrom kao izvor sve fantazije simboličke aktivnosti široko je razrađen u modernoj teoriji umetnosti Erensta Kasirera. U svome grandioznom zahvatu u ovu oblast (Die Philosophie der Symbolischen Formen I, II, III, T., Berlin 1923—1929) Kasirer je pokazao kako jedna ista duhovna funkcija — simbolička aktivnost uobličavanja — formira sve oblasti našeg duhovnog kosmosa, od jezika preko mitologije do umetnosti i nauke. Duhovno gledanje i razumevanje sveta počiva na duhovnom formiranju koje ima svoje zakone. Ova višedimenzionalnost duhovnog života ima uvek adekvatnu simboliku jezičkog, umetničkog i naučnog uobličavanja. Jednostrani intelektualizam nije mogao da prihvati da osim naučne interpretacije prirode postoje i druge forme duhovnog razumevanja sveta, koje su upravo posredujuće za tu istu naučno-egzaktnu koncepciju sveta.

Po Kasireru već prvobitni oblici saznanja sadrže jedan način formiranja koji ima posebne zakone. Tako jezik, prva duhovna simbolička forma, izvor je i logičke i imaginativne aktivnosti. Jezik živi u svetu zvučnih simbola, kojima se fiksiraju pojedini delovi iskustva; imenovanje tih delova vodi procesu imaginacije, a njihovo vezivanje za imenovane suštine vodi procesu diskurzivnog poimanja. Procesom imenovanja, koji je vođen emocionalnim uzbuđenjem, primitivni čovek stvara jedan „objektivan“ svet kako za percepciju, tako i za pamćenje i snivanje. Njegova jezička simbolička sila, pošto je još jedina forma simbolizovanja, još nije u stanju na se odvoji od simbolizovanih fizičkih sila; stoga se simbol, jezička metafora, meša sa onim što simbolizuje, sa svojim značenjem, te je svet primitivnog čoveka nastanjen demonima i božanskim bićima. Jezička forma je od početka metafora; mitsko mišljenje određuje se formom jezika, ali i obratno; stoga se progresivnom artikulacijom jezika, a time i mita, razbija mitski okvir, a razvija se diskurzivna logička forma, tojest, naučna svest.

Ali se, po Kasireru, metaforička aktivnost najjasnije ispoljava u raznim vidovima umetničkog otvaranja i doživljavanja, koje je prisutno u celoj duhovnoj aktivnosti. Tu su oblikovanje i posmatranje jedan jedinstven proces: slika dobija oblik u aktu stvaranja dela. Sredstvo tog stvaralačkog procesa (u literaturi) jeste jezik. Međutim, jezik je sa preovladavanjem diskurzivnih oblika misli počeo da osiromašava kako u osećajnom tako i u duhovnom pogledu uopšte. Stoga Kasirer očekuje njegovu regeneraciju u estetskoj primeni, ako se bude upotrebljavao više nego do sada i u umetničkom izražavanju, a to znači pre svega u poetskoj formi. Neophodno je potrebna izgradnja jednog poetskog univerzuma, u koji bi čovek mogao da ulazi tako lako kao i u postojeći logički, prirodnonaučni univerzum. To će se postići samo ukoliko se naš duh navikne da koristi oblike reči i slike iz domena čula izražavanja sveta čistog osećanja, koje takođe može da izrazi celokupnu stvarnost.

Stoga možemo reći u produžetku ovih Kasirerovih izlaganja da postoji jezik osećanja koji se nikako ne može bez ostatka svesti na jezik razuma. Taj jezik osećanja u poetskim slikama ili u igri muzičkih tonova isto je tako artikulisan kao i jezik misli, ali ta artikulacija nije diskurzivna. Otuda veliki značaj vaspitavanja ovog jezika osećanja, kojim je natopljena savremena poezija. Bez razumevanja tog jezika učenici stoje pred savremenom poezijom kao pred sfingom.

ZAKONI IMAGINACIJE I SIMBOLIZAM POEZIJE

Suzana Langer razrađuje Kasirerovu filozofiju simboličkih formi na pojedina umetnička područja, i posebno na poeziju (Philosophy in a New Key 1951, Feeling and Form 1953). Polazna tačka njenog učenja jeste muzika. Tonalna struktura muzike kao simbol odgovara izvesnim oblicima ljudskog osećanja, koje ta struktura simbolizuje. Funkcija muzike je izražavanje osećanja, odnosno ona je simbolički izraz oblika osećanja jednog kompozitora. Svako osećanje uvek se vezuje za jednu formu, tako da je i muzika samo jedna simbolička forma ljudske senzibilnosti. Simbol je izvesna tvorevina — forma — kojom smo sposobni da vršimo bilo kakvo uobličavanje. „Simbol se upotrebljava da artikuliše ideje nečega o čemu želimo da mislimo, i dok nemamo dovoljno adekvatan simbolizam ne možemo misliti o tome.“ (Feeling and Form, 1953, p. 28) .Otuda je umetnost, kaže S. Langer, stvaranje simboličkih formi ludskog osećanja.

Poezija je najčistiji izraz simboličkog izražavanja. Njen princip je: sve što je aktuelno (sadržaj) mora da bude imaginacijom transformirano u nešto što se može doživeti na jedan nov način. A sredstvo te transformacije je jezik. U pesmi svaki fakt dobija svoju emocionalnu vrednost od načina na koji je pretstavljen. Svaka pesma, ne samo „moderna“ već i „klasična“ — koja zaslužuje da bude smatrana umetnošću — simbolična je forma; zbog toga unutrašnji zakoni koji njome vladaju nisu zakoni logike već zakoni imaginacije. Ovi zakoni imaginacije okupiraju celo carstvo estetskog, ali je poezija ono polje gde njihova raz lika od ljudske misli postaje najnejasnija, pošto i pesnik upotrebljava lingvističke forme. To navodi, kaže S. Langer, mnoge estetski neobrazovane ljude na to da poeziju procenjuju po zakonima logike.

Međutim, poznato je da sredstvo poetskog izražavanja — jezik — ima više funkcije, a ne samo saopštavanje jednog određenog sadržaja. Funkcija jezika je i emocionalna, izražava pesnikovo osećanje, ton i nameru. A pesnička izjava je uvek drukčija od one koju bismo dobili kada bismo je izolovali isključivo na njen logički smisao.

Ovo je detaljno obradio I. A. Ričards (The Meaning of Meaning, 1952). I za Ričardsa jezik je sistem simbola. Taj sistem ima više funkcija (intelektualnu, emocionalnu i dr.) i jedan poetski tekst sadrži sve ove funkcije; razumeti taj tekst znači shvatiti ne samo njegov misaoni sadržaj, već i evokaciju osećanja, razumevanje tona i namere pesnika.

RAZVIJANJE SENZIBILNOSTI I DOŽIVLJAVANJE MODERNE POEZIJE

Sva navedena estetička učenja uočavaju da pored diskurzivne misli postoji simbolička aktivnost, koja je ne samo neophodna za intelektualni razvitak, već nam i otkriva jedan svet emocionalnog doživljavanja. Taj svet osećanja ne smemo ostavljati neartikulisanim. A njega ćemo artikulisati ako učinimo da se metaforički jezik savremene poezije razumeva. Jer moderna poezija (kao što je to činila i ranija) ne sastoji se utoliko u saopštavanju ideja koliko u razvijanju čovekove senzibilnosti. A to povećavanje senzibilnosti nije ništa drugo nego očovečavanje čovekovih čula, o kome govori Marks u svojim Ekonomsko-filozofskim rukopisima.

Razvijanje receptivne moći mladih pokolenja putem savremene poezije samo je jedan elemenat humanističkog ideala izgrađivanja totalnog čoveka. Tu receptivnu moć izgradiće i stalan kontakt sa modernom poezijom. Da bismo je razumeli, moramo zaći s one strane njene tehnike, da bismo se domogli estetskog doživljaja koji je pesmu stvorio, moramo se saživeti sa njenim metaforama. Jer metafora ne samo da smanjuje nego potpuno ukida intelektualnu određenost značenja upotrebljenih reči. Iz pesme ne saznajemo ono što je u njenim konkretnim slikama i rečima. Reči su snagom pesnikove emocije izgubile svoja prvobitna značenja, i iza njihovog blistavog jedinstva u neočekivanim metaforama otkrivamo jedan svet novih impulsa. Onaj koji na taj način komunicira sa pesnikovim slikovitim spojevima doživljava đo ovog ili onog stepena viziju koja odgovara originalnoj pesnikovoj.

Doživljavanje jedne pesme je stoga subjektivan proces, vezan za celokupnu duhovnu konstelaciju ličnosti. Ali se ipak mogu ustanoviti neke smetnje kod pojedinaca, koje se mogu ukloniti. (Ričards se u knjizi Practical Criticism. A Study of Literary Judgment, London 1948, bavi vaspitnim implikacijama moderne poezije, i ovde samo prenosimo njegovo iskustvo, stečeno u radu sa studentima). Tako u nastavi treba najpre odbaciti sudenje prema spoljnoj formi i uopšte prema upotrebljenim sredstvima izražavanja. Jer sredstva nisu cilj po sebi. Tako ako je jedna pesma „razumljiva“ ili „nerazumljiva“, ona samim tim ima prvenstvo pred onom drugom. Zatim, u estetskom doživljavanju i prosudivanju moraju otpasti pravila i utvrđeni principi, jer unapred stvorene teze onemogućavaju ulaženje u svet pesnikovih vizija.

Ponekad se smatra da pesnik treba da nam na jedan prijatan način pruži ona osećanja koja mi već imamo, a ako to ne čini, onda nas izneverava, i mi ga ne razumemo. Te smetnje su ustvari one ustaljene svakodnevne reakcije, koje treba napustiti da bi se uopšte imao estetski doživljaj. Napuštanje tih svakodnevnih reakcija je najteže, ali i najblagotvornije.

Najzad, razumevanje smisla pesme spada u glavni pravac estetskog doživljaja. Ako se smisao pesme ne uhvati, pesma nam je tuđa i nerazumljiva. Ali smisao se ne može svesti na proznu parafrazu. Stoga bi u školama posle čitanja pesme trebalo sprovoditi dve vr ste parafraza modernih poetskih tekstova: najpre parafrazirati smisao pesme, pa onda emociju koju pesma pobuđuje. Pri tom parafraziranju treba biti naročito obazriv, pošto su učenici skloni verbalnom ponavljanju. Za parafraziranje modernih poetskih tekstova treba se brižljivo pripremiti. Tu je potreban čitav niz sposobnosti i umešgosti: ne samo logička oštrina i moć zapažanja, već i razvijena imaginacija, senzibilnost, veština u pravljenju metafora i tako dalje. A da bi se sve to steklo, na nastavnicima književnosti je velika i teška obaveza da stalno i uporno čitaju savremenu poeziju.

(Nastavak na 12 strani)

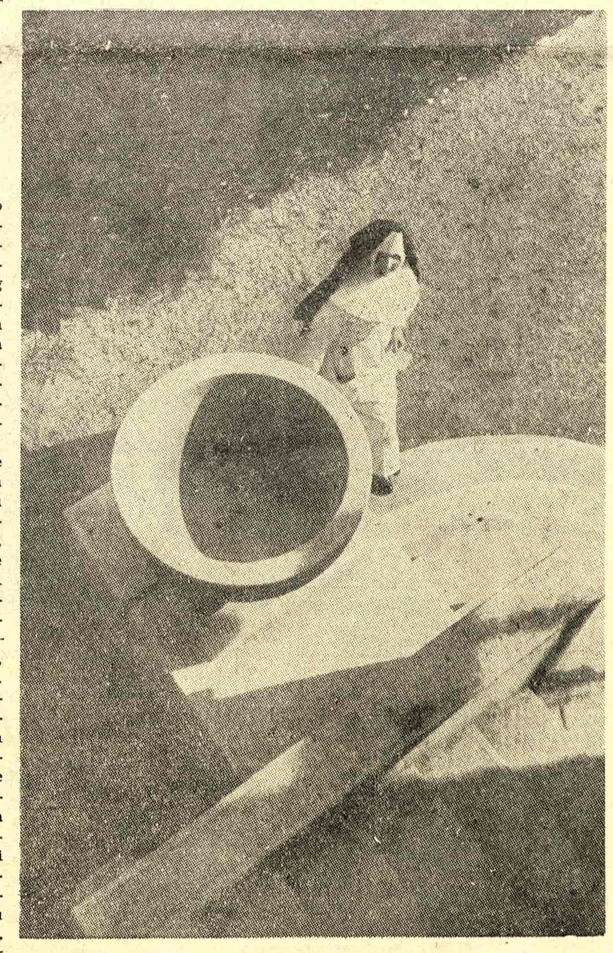

Jedna ruka na njivi

DRUGA U FABRICI

(Nastavak sa 3 strane)

nisam hteo da ga razuveravam, da mu objasnim da to nije pokvarena krv. Samo sam ga ipak pitao:

„Od čega se to pokvarila krv?“

„Od šarenice, one što se pokrivam njom, znaš ona ima dlačice pa kad te dlačice uđu pod kožu one se izmešaju u krv, i onda počnu da trule. Nije to opasno, sumpor tu kupiš u apoteci, uzmeš u tiganj malo žara, sumpor na žar, napariš i sve se skine ko da nije ni postojalo.“

Skoro dve godine radi u Železari, zarađuje dobro. Od tog novca kupuje ponešto za kuću, nedavno je kupio kola, „dobra, jaka kola, išarana u tri boje“, kupio je i ćerci jorgane, dušeke.

„Od zarade odvajam njoj za miraz, obuću joj žensku, oću da je udam negde u varoš, da ne gazi blato, i njena drugarica se udala za jednog što radi tamo u onoj radnji“, i reče neko ime, „a ti nisu sigurno iz Smedereva, sad se zove drukčije. Ne znam ove firme, menjaju se, nisam pismen“.

„Zar nisi išao na analfabetske tečajeve?“, pitao sam ga. „Sad je obavezno i školovanje za radnike, doneće se zakon“.

„Oni bi teli da ja idem na tečajeve, ne uči se matora mečka da igra, samo oni oće, zovu, ali posle radnog vremena. A kako ću ja posle radnog vremena kad moram u selo, treba mi prenoćiti i stoku da namirim a voz ode, a ja posle ne mogu peške, ima da mi se izližu tabani, daleko je to“.

Gledao sam ga kako priča, kao da brani sebe od nekog, kao da dokazuje da je on jedino u pravu i niko više.

„Predlažemo mi za vreme rada, da nam se skrati radno vreme za jedan sat, ali da ide dnevnica, da ne opsiguju, a i ovako dosta opsiguju, plaćam sindikat, kazivali su: za godišnji odmor imaš povlasticu, ko da ja idem na godišnji oda dotle sam se ja potkožio. mor, rebra nabijam u stomak na njivi, a oni neće, a govori li smo“.

„Čuo sam da više neće moći da rade oni koji su nepismeni“ kazao sam mu samo zato da bih video kako će da reaguje na to.

„Znam ja to, ko da mi ne znamo, samo ja njima trebam, ne bi oni mene držali, nemaju druge, a dok stignu drugi pismeni, ima da prođe vreme, Nego zdravo, i plati ove rakije kad si već zvao, vreme je, odoše mi, da ne budem poslednji.“

Skoro dve godine radi u Železari pa ipak govori da je potreban n j i m a.

To su samo dvojica od nekoliko hiljada njih kojima je jedna ruka na njivi a druga u fabrici. Koji uvek prvo misle o njivi i o tome govore svaki na svoj način. Onaj što radi na izgradnji fabrike, što ima mnogo dece, „tri reda ih ima kad se skupe oko ognjišta“, krade eksere jer zna „da će doći posle ovde drugi, kad sve bude gotovo, oni stručnjaci imaju samo da okreću točkove neke, pa ja bar za ovo vreme da nešto uzmem“.

Za njih kažu da su problem naše privrede. Ne bez razloga

Dragoslav Grbić

Zoran Gluščević

ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE

Okov Jevanđelja iz XVI veka

Zadatak je Enciklopedije da objasni suštinu naše istoriske egzistencije u svetlosti materijalističke analize u kojoj se sustižu i poklapaju interesi nauke i životna potreba naše narodne zajednice.

Od ukupno osamdeset i šest svezaka raznih publikacija koje pod opštim rukovođenjem Miroslava Krleže priprema Leksikografski zavod FNRJ u Zagrebu, prvi tom „Pomorske enciklopedije" već je izašao pre godinu dana, a sada je oštampana i prva knjiga „Enciklopedije Jugoslavije". Ova sveska po volumenu je dva i po puta veća od celokupne Stanojevićeve Enciklopedije i u njoj su obrađena slova „A" i „B" do „Bosne".

(Nastavak sa 1 strane)

Gde i odakle onda početi? I padaju li zajedno počeci jednog istoriskog i etničkog bitisanja sa počecima jedne naučne i racionalne sistematizacije koja ima svoje šeme, pravila i strukturu, svoje kalupe i pregrade u kojima drži i dovodi do višeg smisla amorfnu masu činjeničnog postojanja?

Lakše je izgovoriti reč „početak" nego je definisati. Jer, da li je početak u nizu onih pripremnih, neophodnih, možda najbitnijih operacija deskriptivno-prikupljačkog smera koji se završava u monumentalnoj zgradi što se zove bifliografija, odakle tek sve iznova počinje i bez koje se ne može zamisliti ni jedan pojedinačno usmereni stručni i naučni napor za rešavanjem makog, i makoliko važnog ili nevažnog problema?

Ako je to početak, onda smo na najlakšem putu, jer pred nama se nalazi nekoliko odeljenja čije zidove prekrivaju i sve više upotpunjuju rafovi svezaka i ormani kartoteka, u kojima se postepeno ali sigurno gomila, slaže i beleži nominalno i deskriptivno bogatstvo našeg kulturnog aktiviteta, svedeno na uprošćenu šemu gole, neophodne i osnovne informacije. Lako je ući u mehanizam tog posla, iako njegova jednostavnost nije niukakvoj srazmeri sa obimom i važnošću njegove delatnosti.

Ali, hoćemo li posle svega toga biti sigurni da je naš početak baš onde gde je trebalo početi? Zar to nije ustvari samo šematsko i organizaciono ulaženje u horizontalnu strukturu celokupnog naučnog poslovanja koje, i hronološki i teoretski, ima svoje važnije početke bez kojih ne bi bio mogućan ni ovaj bibliografski početak? Zar svemu tome ne prethodi nešto drugo? Recimo, teoretska zamisao ili hronološka istorija čitave zamisli o enciklopediji ili hronologija enciklopedije kao pojave, kao ideje i kao prve pomisli? Ili možda struktura alfabetara, a to je opet, samo na sistematiziranoj zaobilaznoj stazi naučnog evidentiranja, istorija naučnog rađanja i formulisanja osnovne organizacione šematike koja ima svoju predistoriju, svoju teoretsko-nauč-

nu podlogu ili pretpostavku koja je rezultat ukupnog razvitka naše dosadašnje naučne misli.

Nacionalna enciklopedija

ILI, kako je došlo do toga da smo se odlučili prvo za nacionalnu umesto za opštu enciklopediju? I kakva je razlika uopšte između jedne i druge?

Pre svega, treba istaći činjenicu da je ovo, koliko nam je poznato, prva enciklopedija te vrste u svetu. Otkuda to? Da se tu ne radi o nekom neobjašnjivom novitetu ili promašaju? Zar niko u svetu do sada pre nas nije mogao doći na ideju da jednoj svojoj enciklopediji da izrazito nacionalni karakter?

Ova ideja objašnjava se samom prirodom stvari. Svaka enciklopedija ima svoju određenu svrhu kojoj je namenjena i kojoj služi, i to važi za sve do sada poznate enciklopedije sveta, počinjući još od prve koja nam se sačuvala kao Plinijeva „Historia naturalis" ili poznatih srednjovekovnih enciklopedija „Speculum" od Vincenca fon Bovea ili „Organen scientiarum" od Baka pa sve do 35-tomne Enciklopedi-

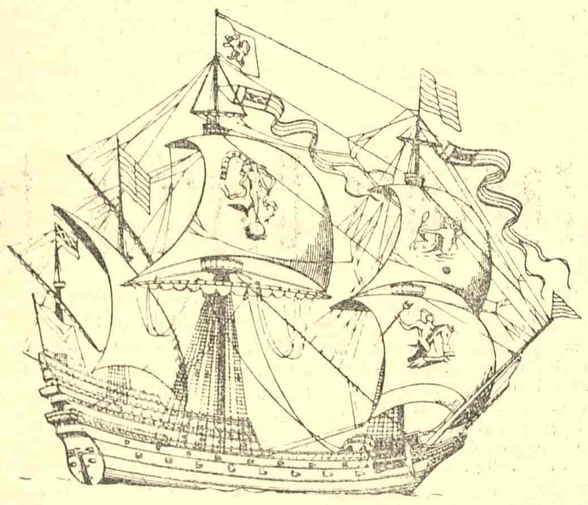

je Didroa i d'Alamera, koja je izlazila od 1751 do 1780 i ne samo ostala prototip za sve kasnije enciklopedije, nego i svojom materijalističkom sadržinom i tumačenjem, svojom društvenom i političkom progresivnošću znatno doprinela pripremanju duhova za Revoluciju.

Naša enciklopedija nastala je iz osobenih potreba celokupnog našeg dosadašnjeg razvitka, i kulturnog i političkog. Ali ona nije samo jednostavni, pasivni izraz i registrator njegov, nego i tumač, viša sinteza i moćno sredstvo koje će uticati na njegov dalji tok. Konkretizujući tu svoju osnovnu svrhu, enciklopedija će imati da odigra dvostruku ulogu: spolja i iznutra.

Prva strana njenih zadataka neposrednije, životnije i svakodnevnije zadire u osnovne i bitne interese našeg državnog i političkog organizma. Makoliko da će svakom dobronamernom strancu lako omogućiti da se orijentiše u pitanjima naše prošlosti i shvati naša politička, društvena i kulturna stremljenja, jugoslovenska enciklopedija nije pravljena za strance. Ona je u prvom redu namenjena našem čoveku i našim potrebama, ali tu sa jasno određenom namerom i svrhom.

Ovde je teren upravo mnogo delikatniji, jer se ne radi jednostavno o objašnjavanju osnovnih pojmova iz oblasti raznih naučnih problematika, nego i o zamašnom naporu da se svi elementi naše bliže i dalje prošlosti sagledaju u novom, marksističkom svetlu, da se čitava naša kulturna, istoriska i politička prošlost protumači ne u smislu makakvog „objektivizma" koji je i stvarao razdor i prepreke među našim narodima, podržavajući i afirmišući šovinistička i separatistička stremljenja, već u svetlosti dosledne materijalističke analize u kojoj se sustižu i potpuno poklapaju interesi nauke i životna potreba naše narodne zajednice.

Sve veštačke ograde, prepreke, ponore i granice koje su na ovaj ili onaj način, posredno ili neposredno, stvarali kod nas razni buržoaski ideolozi zaklanjajući se ako treba i naučnim „objektivizmom", sve te veštačke prepreke koje su sistematski podizane u svesti naših ljudi sa namerom da ih izdele, otuđe i onemoguće međusobni kontakt i jedinstvenu osnovu bratskog sporazumevanja, imaće da izbriše i ukloni jugoslovenska enciklopedija. Ona je, prema tome, u službi ideje bratstva i jedinstva, i južnoslovenske misli o ravnopravnosti, ali to nije nikakva njena deklaratívna platforma, već suština našeg dosadašnjeg istoriskog egzistiranja koja se nedvosmisleno otkriva i nameće kao rezultat svake uistinu objektivne naučne analize.

Tako nauka i politika idu ruku pod ruku. Jer, da bi se ostvarila potpuna harmonija u jednom mnogonacionalnom društvenom i državnom sklopu, potrebno je izbrisati i zaboraviti mnoge zablude i netačnosti što se kao tragovi kolonijalnog robovanja ili hegemonističkih aspiracija provlače tu i tamo u svesti nekih ljudi. Da bi se svi ti nemili tragovi prošlosti izbrisali, potrebno je da se naši ljudi međusobno bliže i neposrednije upoznaju. A upoznati nekoga — to znači uspostaviti prvi sigurni most ka prijateljskom i bratskom odnosu sa njim. Mnogi se ljudi ne trpe i ne podnose samo zato što se dovoljno ne poznaju. Poznanstva se, međutim, ne prave samo u neposrednom živom kontaktu i međusobnom opštenju ljudi, jer svaki čovek nije samo ono što nosi kao svoje i kao sebe, nego je više ili manje srećan ili nesrećan zbir raznoraznih elemenata čije poreklo vuče često u najtamnije davnine njegovog predačkog i narodnosnog bitisanja.

Da bismo se, prema tome, potpuno upoznali, potrebno je da jedni o drugima znamo sve što je dosad inače bio ili mogao biti kamen spoticinja u rukama i tumačenju naših neprijatelja. „Nijedan čovek nije pao s neba", kaže jedna indiska narodna poslovica, ali, dodajmo, i da jeste, ničije „nebo" nije toliko daleko da se u njega ne može ući. A naša „nebesa" nisu metafizičke magline naše pradavne, neobjašnjive i misteriozne prošlosti u kojoj se gubi svaki trag organizovanog i svesnog postojanja, već hiljadugodišnja praksa zajedničkog, mučnog i upornog delovanja na ovoj svetskoj i istoriskoj vetrometini, za koju nas je prikovala naša istoriska sudbina, volja našeg postojanja i svest o našoj budućnosti. Mi nemamo kud sa ovog mesta na koje su grabežljive oči svih evropskih i svetskih osvajača bacale svoje poglede očekujući bogati plen kao nagradu za svoje osvajačke napore.

Ovde, na ovome tlu, u čije smo postolje bacili tvrde kotve našeg postojanja, mi moramo učiniti sve da kao granitni blok odolimo olujama. Pored drugih faktora materijalne i političke prirode, i ideja bratstva i jedinstva pretstavlja elemenat prvoga reda. A u njenom produbljavnju, jednu od najznačajnijih uloga nesumnjivo će odigrati jugoslovenska enciklopedija, posle koje neće ostati nijedan elemenat naše kulturne i političke prošlosti koji bi mogao, prepuštam sam sebi i nekadašnjim tumačenjima, destruktivno i razarački delovati, dok će svi momenti našeg zajedničkog i bogatog istoriskog iskustva, naše nedavne prošlosti govoriti u prilog jedinstva i zajedničkog postojanja.

Na liniji samopotvrđivanja naše samostalne i nezavisne kulturno-političke egzistencije, nacionalna jugoslovenska enciklopedija imaće zadatak da pobije, ispravi i demantuje sve netačnosti i zablude koje u inostranstvu vladaju o nama, Upravo, zahvaljujući tome što je naša zemlja do nedavno bila redovno kolonijalni plen imperijalističkih sila i raznih političkih tiranija i porobljivačkih apetita, i uprkos svih pokušaja za objektivnom naučnom istinom, vladajući režimi omogućivali su, u skladu sa svojim interesima, infiltraciju takvih shvatanja i koncepcija kojima je bio cilj ili da denacionalizuju slovenski živalj ili da ga odvrate od težnje za oslobođenjem i jedinstvom.

Ali ne samo to.

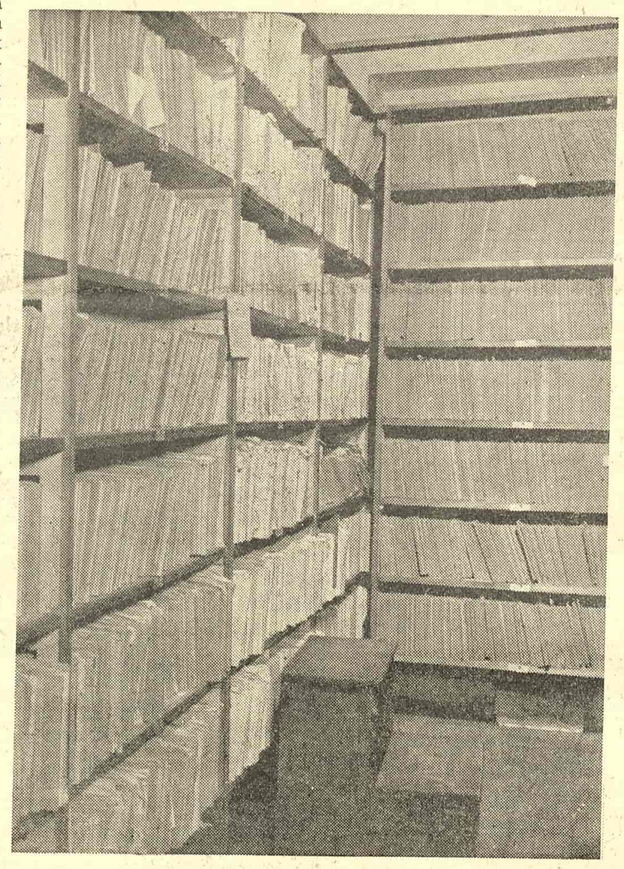

Magacin sa sveskama

I u pogledu činjeničkog materijala, usled razno-raznih razloga, održale su se mnoge netačne pretstave u tolikoj meri da bi se dan danas mogla sastaviti jedinstvena enciklopedija netačnosti i gluposti o nama. Suvišno bi bilo ulaziti podrobnije u sve razloge koji su do ovoga dovodili ili i dasu dovele do ideje da se počne najpre sa nacionalnom enciklopedijom Jugoslavije. Ali, treba odmah istaći da ruku pod ruku sa tom odlukom ide i niz teškoća razne prirode. Kad bi se analizirali svi uzroci koji su dovodili ili i sada dovode do toga da se u inostranstvu, u kulturama koje imaju neprekinuti kontinuitet i manje-više trajnu povoljnost objektivnih uslova neophodnih za razvitak, isključivo stvaraju i izdaju opšte enciklopedije, onda bi jedan od najvažnijih razloga bio taj što i objektivne okolnosti idu na ruku jednoj enciklopediji opšteg tipa u poređenju sa onom nacionalnog.

Razlike

OTKUDA to?

Enciklopedija opšteg tipa ne zahteva nikakvo jedinstveno sintetičko i kauzalno povezivanje i sažimanje mnogostrukog materijala koji je predmet njene obrade. Prema tome, ona je topografska panorama osnovnih jedinica i elemenata iz kojih se gradi i nastaje kulturna istorija jednog perioda. Ali, makoliko da je svaka prožeta određenim stavom ili jedinstvenim metodom u kome se ogleda teoretska osnova i pogled na svet, enciklopedija opšteg tipa nema niti realizuje pretenzije da izolovano posmatrane pojave kao abecedne klasifikatorske jedinice dovodi u uzajamnu i strogu kauzalnu vezu. Usled toga, na osnovu enciklopedije takvog tipa, mi nemamo niti možemo dobiti pretstavu jedinstvenog kretanja i mnogostruke funkcionalne veze između mnoštva pojava koje su sistematski raspoređene i proučene. Ona se uopšte ne trudi da uđe u odnose uzajamne povezanosti pojava na kojima se jedino i gradi njihova istorija. Zato, kad se izgovori jedan kulturni, sociološki ili politički pojam izrađen prema stručnom alfabetaru jedne ovakve enciklopedije, onda je prvi ako ne i jedini zadatak njegove naučne obrade da dâ definitivnu naučnu formulaciju na osnovu postignutih saznanja. Sve je ostalo drugostepenog ili dopunskog karaktera, a tu spada i simultano praćenje jedne pojave ili niza pojava u spletu njihove zavisnosti i međusobne funkcionalne određenosti.

Nasuprot tome, nacionalna enciklopedija ima kud i kamo teže probleme. Svaka naučna formulacija jednog političkog kulturnog ili privrednog odnosno društvenog problema ili pojave za nju nije jednostavna naučna definicija i identifikacija na bazi postojeće sume znanja, već i evidencija njenih relacija u odnosu na zamršeni splet svestrane povezanosti i zavisnosti od niza faktora spoljne i unutarnje prirode.

Nacionalna enciklopedija ne može da definiše ni jedan svoj pojam a da ga istovremeno nužno i ne objasni u sistemu i odnosu njegove zavisnosti od svih faktora, bilo spoljnih bilo unutarnjih, koji ga u istoriskom razvoju određuju. Ona je pojam uporedne i nezavisne deskripcije zamenila anatomijom, analitikom i sintetikom uzajamnih odnosa i veza. U njenoj osnovi, prema tome, nije samo jedinstvena metodika prilaženja i tumačenja pojava, već i određeno shvatanje kompleksnog kretanja i određivanja jedne pojave. Ona pojave ne niže jednostavnom nužnošću alfabetarskog redosleda, već ih međusobno dovodi u vezu i objašnjava činjenicom uzajamnog delovanja na bazi jednog nacionalnog individualiteta. Prva izoluje, druga sintetizuje. Prva je definicija na bazi analize, druga sintetika u čijoj se ukupnoj kompleksnosti otkriva profil i suština jedne kolektivne istoriske egzistencije.

Struktura i organizacija naučnog rada

JEDAN od osnovnih problema koje je trebalo rešiti pretstavljalo je pitanje principa najvišeg naučnog rukovođenja ovom delatnošću. Da li treba da se organizaciona radna struktura rukovođenja postavi na centralističku ili federativnu osnovu? Ako je i politički momenat doprineo rešavanju tog momenta u korist federativnog, ostalo je da se u samoj praksi konkretnije odredi odnos između glavne redakcije i republičkih redakcija, odnosno da se reši problem, obim i domašaj njihove naučničke autonomije i karakter njihove saradnje. A to nije moglo da se reši nikakvim prethodnim dogovorom, jer je nadležnost i samostalnost i jedne i druge redakcije (glavne i republičkih) u odnosu na svaki naučni prilog zavisila i od autoriteta naučnog odnosno kulturnog radnika čiji je prilog u pitanju.

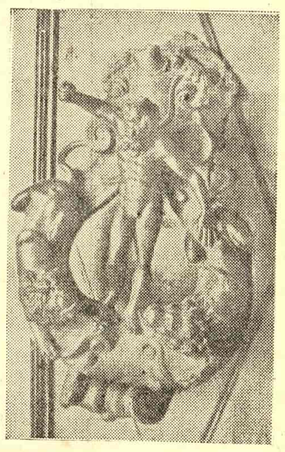

Alka sa korčulanske kuće

Ipak, to ne znači da se u praksi nisu afirmisali izvesni principi po kojima je regulisan radni odnos između redakcija. Čitav taj odnos postavljen je na osnovu potpune ravnopravnosti i saglasnosti centralne i republičkih redakcija. Razume se, u samom radu proizilazi iz ovoga niz teškoća i problema konkretne prirode, ali svi su oni rešavani i rešavaju se sa željom i u duhu federalne ravnopravnosti i potpune naučne autonomije republičkih redakcija.

Gde su onda kompetencije i nadležnost glavne redakcije?

Već smo spomenuli kao značajan elemenat princip saglasnosti između glavne i republičkih redakcija. To ne znači da između njih ne može doći i da ne dolazi do nesporazuma, ali jedna metodska jedinica ne može biti obrađena i definitivno odobrena za štampu sve dok se ne postigne potpuna saglasnost. Ne radi se ovde samo o karakteru obrade ili definiciji, niti su to jedini kameni spoticanja u redakciskim odnosima. Stvari se ovde ispoljavaju najpre u najnaivnijoj formi, u pitanju kvantiteta, koliko dužine i prostora dati pojedinim alfabetarskim jedinicama.

Ovaj problem nije tako lako rešiti, niti mu treba iznalaziti jednostavne uzroke, najčešće subjektivne prirode. Određena naučna materija bliska je određenom krugu naučnih radnika i kogod je iz toga afiniteta, iz koga se rađa opšta procena i pretstava o ukupnoj vrednosti onoga što se obrađuje, unapred isključen jer se njime ne bavi, — nije u stanju da shvati svu sumu značaja i prostora koja se jednoj stvari, njemu nedovoljno poznatoj, pridaje od strane drugih. Svaki stručnjak, drugim rečima, „vuče" na svoju stranu, te je iz lokalne uokvirenosti svoje naučne materije sklon da proceni značaj onoga što naučno izučava.

Ali ne treba stvari posmatrati samo u ovom svetlu. Možda je naime tek stručnjak u stanju da sagleda potpune okvire jedne pojave koju proučava, dok su ostali skloni da je ne vide prosto zato što nisu u toku stvari, što ih šire ne posmatraju, što su im nepoznate. Ako se tome doda i momenat subjektivne vezanosti za materiju kojom se čovek bavi, zatim subjektivna, lokalna ili republička merila na osnovu kojih jedna stvar dobija više u važnosti nego kad se posmatra u odnosu na celinu kulturnih vrednosti i objektivne kriterije koje ne zanima mnogo isključivo regionalni ili parcijalni značaj pojave nego njen odjek u celini nacionalnih stremljenja, — onda je jasno da će i u budućem radu stalno iskrsavati problemi ove vrste.

Radi se dakle o tome kako da se ti raznorodni interesi, metodi i merila usklade, dopune, naučno stvaralački nivelišu i povežu, organizuju u jedinstvenu naučnu stvaralačku volju koja je jedino u stanju da uspešno savlada sav ovaj ogromni posao.

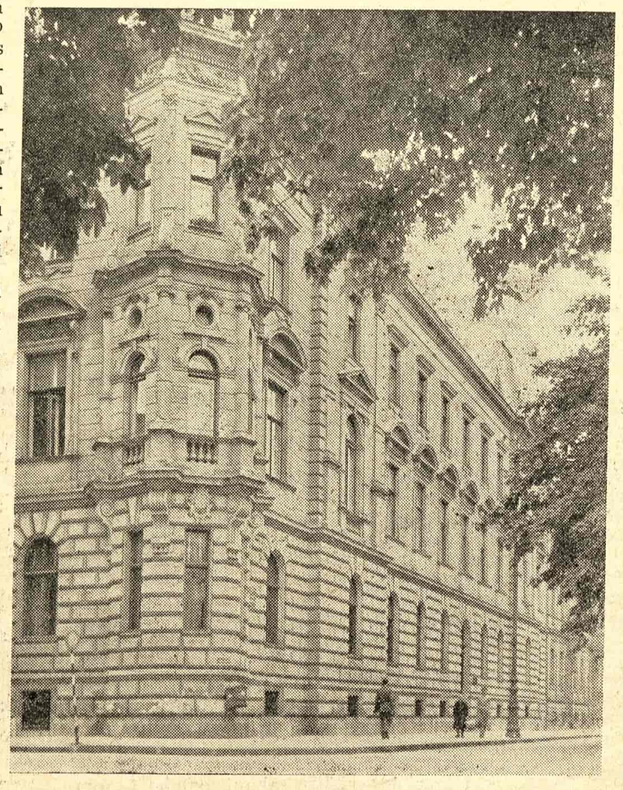

Zgrada Leksikografskog zavoda u Zagrebu

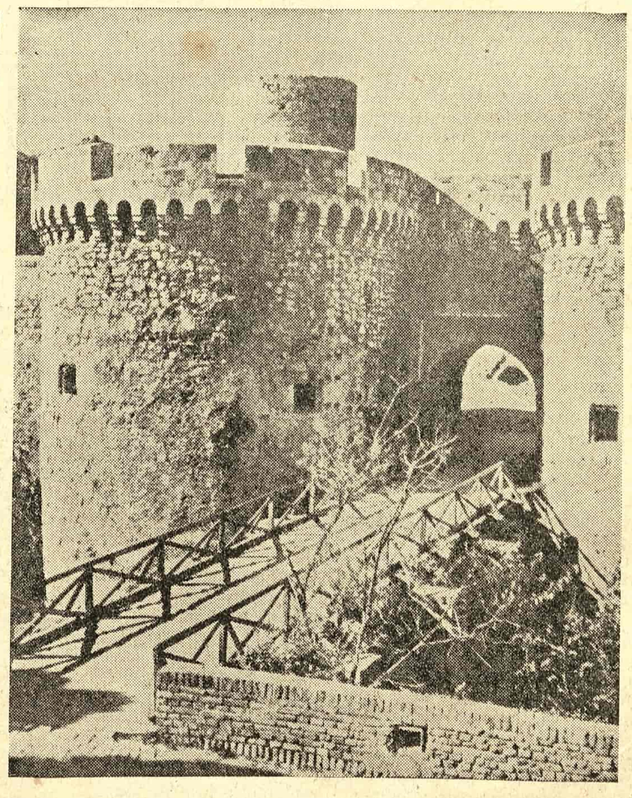

Kula na Kalemegdanu

Centralna i republičke redakcije

PRVORAZREDNU ulogu u tom pogledu odigrala je centralna redakcija svojom izradom alfabetara. Na prvi pogled, čovek nije u stanju da odredi dalekosežni značaj ovoga u pravom smislu reči naučnog poduhvata. Jer, alfabetar ne može i ne sme da se shvati ni samo formalistički, kao abecedni popis metodskih jedinica koji obezbeđuje najprirodniji njihov raspored i omogućuje preglednost jednog posla, bez koje bi se sve izgubilo u amorfnosti i praktičnoj nepristupačnosti; niti je on, alfabetar, samo pripomoćno metodološko sredstvo za sistematizaciju u formalno-organizacionom smislu.

Abecedni registar je nešto više i nešto dublje od toga. On je najsintetičniji naučni rezime čitave materije koja je obuhvaćena strukturom, karakterom i sadržajem enciklopedije. Definicija pojedinih metodskih jedinica po sistemu alfabetara ustvari je čarobna naučna formula za sistematsko prilaženje celokupnom našem naučnom iskustvu i kulturno-istoriskom egzistiranju, te zato od tog kako će se on sastaviti, iako je to naizgled samo čisto formalni redosled pojmova i elemenata, zavisi ustvari kako se, na kojim principima i na kakvoj naučnoj osnovi prilazi našoj kulturnoj, naučnoj i političkoj stvarnosti i prošlosti. Alfabetar je osnovna terminološko-pojmovna evidencija, okosnica oko koje se organizuje ukupni naučni totalitet činjenica iz čije amorfne mase nastaje samovest kulturnog i istoriskog postojanja.

Taj najvažniji pripremni posao u kome se ogleda jedna supernaučna struktura, metod, raspored i smisao celog naučnog poduhvata obavljen je u centralnoj redakciji pod rukovođenjem književnika Miroslava Krleže, i to sa zavidnom brzinom i izvanrednim uspehom, i pored toga što je naučni aparat glavne redakcije prilično nedovoljan i nepotpun.

Koliko je centralna redakcija u Zagrebu obavila svoj posao temeljno i uspešno svedoči činjenica što su republičke redakcije, kojima je nacrt alfabetara poslat na uvid, predlozile i diskusiju, stavile svoje primedbe i predložile diskusiju o svrhu preinačavanja, dopunjavanja ili novog formulisanja kod u najviše 20% slučajeva, dok su četiri petine alfabetara primljene bez ikakvih primedbi!

Pritom su republičke redakcije utrošile više vremena na proučavanje predloženog alfabetara nego što je glavnoj redakciji bilo potrebno vremena da ga izradi.

Ali, time se ni izdaleka ne iscrpljuje delokrug rada i kompetencija glavne redakcije. Sasvim je razumljivo da princip republičke obrade pojedinih naučnih problema ne može da se održi i dosledno sprovede na nizu materijalnih područja, recimo kulturne, političke ili ekonomske istorije, iz prostog razloga što se kretanja, i prostorno i istoriski, nisu u prošlosti držala ili mogla držati ma kakvih veštačkih granica, nego su često, ako ne u većini slučajeva, zadirala u prostor i interes većine naših naroda. Usled toga, ima niz problema i pojava koje nije u stanju da obradi jedna republička redakcija ili u čiji domen zadire više njih. U takvim slučajevima gde jedan materijal po prirodi stvari mora da obradi nekoliko republičkih redakcija, prve verzije samostalnih republičkih obrada moraju se međusobno razlikovati. Usled toga, finalni rezultati takvog naučnog izučavanja morali bi pokazati razlike u verzijama pojedinih republičkih redakcija.

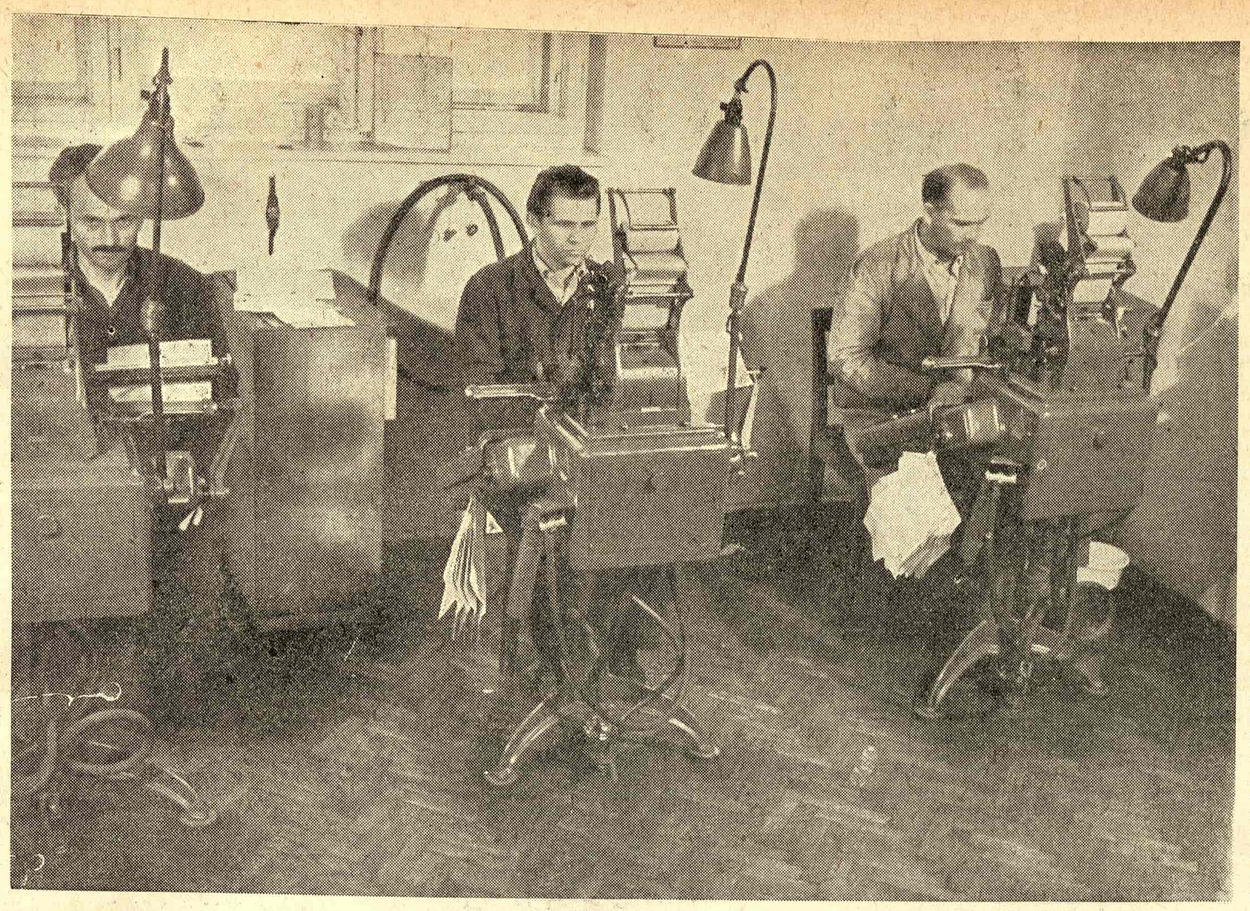

Monotipi Štamparije Leksikografskog zavoda u Zagrebu

Šta onda da se radi u takvim slučajevima? Šta preostaje?

Zajednički dogovor i diskusija zainteresovanih redakcija? Automatski supremat jedne nad drugom u skladu sa većom zainteresovanošću odgovarajuće redakcije? Ili intervencija glavne redakcije sa pravima konačne obrade koja bi joj sporazumno dopustile i prenele u njenu nadležnost republičke redakcije?

Od te tri mogućnosti uzeta je poslednja. I to je jedini mogućan način koji istovremeno obezbeđuje sva tri elementa značajna za rad: brzinu, neokrnjeni autoritet republičkih redakcija i njihovu potpunu ravnopravnost u međusobnim odnosima zajedničke angažovanosti na istom materijalu i, najzad, iako to nije najnevažnije, maksimalnu mogućnu meru ujednačenosti metoda i objektivnosti naučnog kriterijuma. Jer, i pored svoje samostalnosti u intervenisanju, glavna redakcija u ovakvim slučajevima izrađuje merilo naučnog prilaženja i konačnog redigovanja na osnovu proseka i „zlatne sredine" do koje se došlo u republičkom iskustvu, radeći na materijalu gde je više redakcija bilo angažovano.

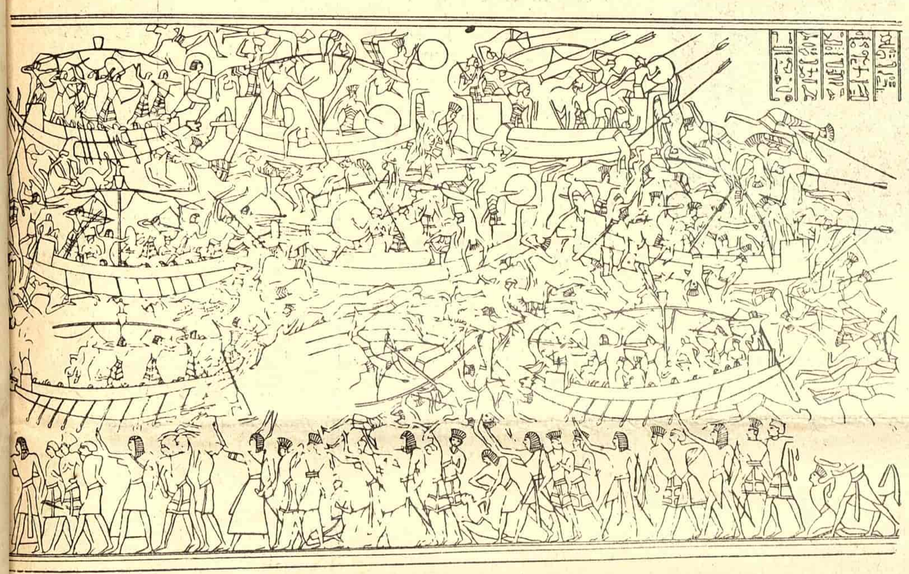

Pomorska bitka u starom veku

Problemi i praksa

JASNO je da ovakva pitanja imaju veliki značaj za ujednačenje kriterija, za sticanje, dalji obradu i metodološku priučenu zajedničkog iskustva, kao i za postizavanje jednog uređenog naučnog proseka koji dalje može da služi kao norno, nepisano metodološko iskustvo.

Jedno od najvažnijih pravila u praksi glavne redakcije moglo bi se najkraće ovako formulisati: mi ne primamo takav članak onako kako se šalje, ali nijedan ne šaljemo štampu dok ga autor ne odobri.

Da li je ustvari bilo mogućno centralnoj redakciji da se u svim slučajevima pridržava ovog pravila? Svakako da nije, ali taj idealni princip i ubuduće će ostati jedan od potstrekova i njenom radu. Izlišno bi verovatno bilo navoditi sve razloge zbog kojih centralna redakcija ne može u mnogim slučajevima dovoljno samostalno i uključujuće da utiče na prilog. Ali neće biti ni najmanje potrebno da se ukaže na komplikacije koje iz toga proizilaze.

Ako se ne uzme u obzir ovaj faktor vremena, ostaje kao najvažnija posledica neujednačenost metoda, postupka, shvatanja i osnovnih principa prilaženja materiji.

Ali, u naknadu za to, veća samostalnost i nezavisnost republičkih redakcija i pojedinih autora ima vrlo značajnu posledicu u tome što više dolazi do izražaja stvaralačka individualna snaga autora.

Kao što se vidi, jedno ne ide na štete po drugo. A tek kada praksa ima da pokaže gde i dokle će ići najpogodniji kompromis između ova dva momenta koji, izolovani i isključivi, prerastaju u podjednako opasne krajnosti, a svedeni na razumnu meru postaju idealna harmonija u kojoj je jedino i moguće njihovo obostrano postojanje bez trvenja i štete po ukupnost naučnog posla.

Predmetni katalog

Republičke redakcije rade potpuno samostalno. Ali ta samostalnost ima i svoje nezgode. Pošto nijedna republička redakcija nema uvid u materijal druge, što je i tehnički skoro nemoguće, neophodna je što veća, sistematičnija i dublja komunikativnost između republičkih redakcija, naročito kad su u pitanju područja koja zadiru u delokrug više redakcija.

Jedna pojava se posmatra ne samo sa namerom da se predmetno definiše, već se, to zavisi od njene važnosti, kompleksnosti problematike i aktuelnosti potrebe, zahvata i šire u njenu genezu ili paralelno posmatranje na više mesta. Kad se smatra da postoji naučnik koji je, prema svojoj stručnoj spremi i renomeu, u stanju da prikaže naučno stanje jedne oblasti u svim republikama, onda se ta naučna oblast prikazuje genetsko-hronološki, kakav je slučaj, naprimer, sa prilogom akademika Siniše Stankovića o razvitku biologije kod nas od najstarijih vremena za koje postoje podaci pa sve do danas.

Razume se, ovo je nemoguće sistematski sprovesti kao metod u svim područjima, bilo iz objektivnih bilo iz subjektivnih razloga, zbog čega zamisli enciklopedije neće biti u svakom pogledu dosledno sistematski sprovedene. Ali, ponavljamo, to nije nedostatak sistema, već rezultat stanja objektivnih okolnosti.

Enciklopedija i svakodnevni naučni rad

JEDAN od problema koji enciklopedija rešava u svojoj praksi jeste uži odnos i razlika između naučnih priloga specijalno namenjenih enciklopediji i naučnog rada koji se nezavisno od toga razvija na fakultetima, akademijama i institutima. Po sebi se razume da enciklopediski karakter priloga nameće izvesne specifičnosti, najpre u užem smislu. Enciklopedija zahteva specifičnu konciznost priloga sa posebnim svojstvima koje ne mora ili najčešće i ne pretpostavlja jedna odbična naučna publikacija. Ona nema polemičke niti teoretsko-hipotetičke pretenzije, bez čega se nijedno naučno delo ne može zamisliti. Ali ona ni najmanje nije zbog toga lišena naučnog karaktera. Štaviše, pre bi se moglo reći da je ona u izvesnom smislu n a u č n i j a nego sve ostale naučne publikacije koje nisu lišene pretenzija da dadu nešto novo i po prvi put povuku trag jednom problemu. Ona se, za razliku od toga, kreće na sigurnom i proverenom tlu utvrđene naučne argumentacije. Ona je rezime onoga što je na datom stupnju naučnog istraživanja utvrđeno kao istina, a ne povodi se za naučnim spekulacijama čije je ispitivanje u toku.

To opet ne znači da je ona manje savremena i upravo veština i težina enciklopediskog prikazivanja naučnih područja i jeste u tome što ono mora istovremeno da bude izraz onoga što je utvrđeno kao sigurno i da održi najuži kontakt sa najnovijim naučnim kretanjima bez obzira na neizvesnost njihovog krajnjeg ishoda. Jedan od načina, svakako najsigurniji, da se to postigne jeste praktikovanje novih izdanja. Međutim, kod nas je još rano govoriti o tome pošto još nije završen rad ni na prvom izdanju.

Redovne i uobičajene naučne publikacije u prvom su redu ili čak isključivo namenjene stručnjacima, dok sa enciklopedijom to nije slučaj. Ona je namenjena najširem krugu čitalaca. Otuda ona sa naučnim karakterom i strogo ograničenim prostorom mora da spoji i takav način izlaganja koji će joj omogućiti popularnost kod najšireg kruga čitalaca za koga se i stvara.

Postojeća struktura i organizacija rada na federativnoj osnovi nije najpogodnije i najsrećnije rešenje za rad ove ustanove. Mada taj sistem u značajnoj meri stimulira ravnopravnost republičkih redakcija i organizuje pravilnu raspodelu rada, ipak ovaj sistem, sa druge strane, omogućuje lokalni partikularizam i neujednačenost kriterijuma kao i razne oblike antagonizma. Usled toga, unapred su omogućene izvesne slobode u pridavanju većeg značaja preduzećima i pojavama posmatranim kroz naglašenu subjektivnu i lokalnu prizmu ili kompromise. Razume se, o svemu tome rano je govoriti unapred, dok se svi tomovi ne pojave.

Ali nastaje pitanje da li federativni sistem i organizacija naučnog rada u enciklopediji onemogućuju čvršću idejnu platformu i jedinstvenu naučno-teoretsku podlogu?

Avgustinčić: Torzo

Već smo ranije rekli da je svaka enciklopedija do sada, svesno ili nesvesno, uvek bila izraz društveno-istoriskih prilika jedne epohe i njena ideološka funkcija. Ova naša enciklopedija jedinstvena je u jednom: u pogledu marksističkog naučnog metoda koji primenjuje i osnovnog tumačenja naše istoriske i kulturne prošlosti kome svesno teži.

I već sada, posle prvog toma, pred nama se jasno, jasno za svakog ko ume da čita, vidi da je predmet naše nacionalne enciklopedije „uhvaćen" u onome što je za njega najkarakterističnije: to je seljački i silom osvajača ratnički narod, vekovima sputavan u normalnom razvitku, sav u naporu da razbije okove svoje zaostalosti i izbije na videlo i razinu ostalih kulturnih naroda. To je narod talentovanih pojedinaca koji su uspevali u onome što je njihovom narodu kao kolektivu i celini bilo najčešće onemogućeno: da stignu ili čak prestignu nivo ostalih naroda.

Prema tome, idejno i teoretsko jedinstvo stvar je jedinstvene osnove naše naučne misli u celini, te organizaciona šematika na federativnoj ospovi i na principu autonomnosti republičkih redakcija pretstavlja čisto tehnički problem u odnosu na ovo pitanje, pošto se jedinstvena teoretska osnova može u podjednakoj meri postići i sa federativnim kao i sa centralnim principom uređivanja. Prednosti jednog ili drugog sistema odnosno njihovi nedostaci odnose se na sasvim drugo područje problema koje smo već dotakli, dok osnovna naučna metodika u njih ne zadire.

Enciklopedija — stimulus za sistematsko naučno proučavanje

ZNAČAJ enciklopedije ne iscrpljuje se samo u odnosu na najšire čitalačke mase kojima je u prvom redu namenjen. Ona će nesumnjivo odigrati značajnu ulogu u sistematskom stimuliranju našeg naučnog rada na nizu problema. Za sada, enciklopedija je jedina naša naučna publikacija i ustanova koja je samom prirodom stvari upućena na izvesno određeno i na neki način sistematsko registrovanje i proučavanje pojava. Obim njene delatnosti je ogroman, ali u svoj toj širini, više nego skoro ma u kojoj drugoj sličnoj ili nesličnoj naučnoj publikaciji, ovde su u prvom planu i tendencije sintetičkog izvlačenja osnovnih i najbitnijih zaključaka koji se često i lako, a pogotovu u svojoj uopštenoj formi, gube u skoro neizmernom mnoštvu pojedinih, parcijalno međusobno izolovanih naučnih disiplina. Na taj način, enciklopedija ima važnu ulogu sinteze i mada se ona kao duh, kategorija i stav ne odnosi prema celini naučnog istraživanja kao što se filosofija odnosi prema nauci, ona je, više nego ma koji pojedinačni oblik naučnog aktiviteta, zadojena duhom sinteze u nacionalnom okviru.

Otuda se, sasvim prirodno, može očekivati da će enciklopedija u celini značiti značajan prilog našoj naučnoj misli ali i da će dati korisnu inicijativu u proučavanju, otkrivanju i sistematskom tretiranju niza naučnih područja, problema i pojava. A kao dodaktika i propedevtika, ne treba nijednog časa sumnjati da će ona biti, kako je to već pokazao prvi tom Pomorske enciklopedije, jedinstveni sistematski priručnik koji u tom pogledu daleko nadmašuje sve školske i univerzitetske udžbenike.

Ali tu još ne prestaje dalekosežni značaj i uticaj enciklopedije na naš naučni i kulturni život. Ima još jedno područje koje istovremeno pretstavlja i svakodnevni praktični problem u enciklopediskom radu. To je pitanje njenog jezika i terminologije.

Jezik i terminologija

VEĆ se sada iskristalisala praksa jezičke autonomije svakog priloga, što prirodno proizilazi iz osnovnih postavki i sistema ukupne organizacije rada. Na nekom jezičkom ujednačavanju niti se radi niti se pomišlja u okviru koji bi prevazilazio potrebe naučne terminologije. Aktivna intervencija glavne redakcije vršiše samo tada kad je u pitanju ujednačavanje naučne terminologije i u tom, obimnom i značajnom poslu koji ne može ostati bez ikakvog odjeka na tretiranje naših jezičkih problema, već su postignuti ogromni rezultati u izrađivanju naše jedinstvene terminologije za Pomorsku enciklopediju.

Ipak, može se očekivati da će u perspektivi, stvaranjem jedinstvene naučne terminologije za niz posebnih stručnih enciklopedija koje su u planu, kao i neprimetnom skoro stilizacijom jezičkog tkiva, prirodno i bez obzira na to da li se to hoće ili neće, morati da dođe i do jačeg uticaja enciklopedije na živi govorni jezik čitalaca koji se njome služe. Niko ne može dati tačnu prognozu koliko će se u tom pogledu ići daleko, jer je jezik u prvom redu društveni produkt, ali je već sada jasno da se pozitivna uloga enciklopedije u tom pravcu ne sme potcenjivati.

Bibliografski epilog

SVAKOM ko god je želeo da se obavesti o pomoćnoj literaturi za neki problem ili pitanje naučnog interesa, pa čak i svakom intelektualcu koji je prinuđen da u pomoćnoj literaturi potraži jedini podatak o nečemu što ga interesuje, jasno je kakvo haotično stanje vlada na tom području i koliko napora moraju da se individualno ulože zato što nemamo ma kakvu bibliografiju svega onoga što je kod nas do sada publikovano.

Sa posleratnim periodom stvar stoji drukčije, jer postoji Bibliografski institut koji sistematski prati naše publikacije i registruje ih, ali, kad je u pitanju predratni period, pojedinac je doskora bio upućen na samoga sebe. Otuda je on istovremeno morao da bude i naučni radnik i bibliograf, te nije nikakvo čudo što je jedan doktorand niz godina morao da gubi samo na popisivanju i pronalaženju literature koja mu je potrebna, dok mu je za izradu disertacije moglo biti potrebno samo nekoliko meseci.

Sada je tome učinjen kraj. U sastavu svojih odeljenja i organizacije rada, Leksikografski zavod u Zagrebu ima i bibliografsko odeljenje koje je stručno organizovano i rukovođeno. To odeljenje je možda najbolji primer sistematske organizacije radā u okviru Leksikografskog zavoda uopšte.

Ovo odeljenje popisuje i stručno registruje takozvanu periodiku, kojom u osnovi omogućuje svaki naučni rad vezan za pomoćnu literaturu na osnovu predratnih publikacija.

Sta je periodika kao stručni i radni termin u bibliografskom odeljenju? U jednostavnoj terminologiji ovog odeljenja pod tim se pojmom podrazumeva svaka edicija sa više autora, obuhvatajući pritom vremenski raspon od pojave naših prvih listova i časopisa pa sve do 1945 godine. Koliko je na tom području pre rata bilo malo urađeno neka pokaže ovaj primer. Iz oblasti periodike do sada je ovde, u bibliografskom odeljenju Leksikografskog zavoda u Zagrebu, dešifrovano 6.000 imena autora i dela.

Organizacija rada u ovom odeljenju potčinjena je prirodi i obimu posla koji se obavlja. Kako je za taj posao potrebno najmanje 30 stručnih bibliografa sa ujednačenim kvalitetima i metodom rada kao i dugogodišnjom praksom, a odeljenje je moralo samo da izgrađuje i stvara svoje stručne kadrove u radnoj praksi, razumljivo je da samo izvanredna organizacija posla može da nadoknadi taj nedostatak i maksimalno ubrza po prirodi stvari pipavi radni postupak.

Evo kako izgleda šematika radne organizacije sa njenim glavnim fazama i radnim mestima.

U nekoj biblioteci gde se vrši posao nalazi se radno mesto popisivača. On obavlja prvu fazu u radnom procesu. Kad obavi svoj posao, dolazi prvi revizor, koji na licu mesta vrši kontrolu. On sravni podatke koje je u svesku uneo popisivač sa periodikom i ide dalje. Njega kontroliše, pregledajući ceo tadašnji radni proces na licu mesta, drugi revizor.

Kad se završe obadve revizije, dolazi super-revizija, koju sačinjavaju interne grupe najboljih bibliografa iz bibliografskog odeljenja u Zagrebu. One na licu mesta prekontrolišu ceo dotadašnji radni postupak od koga ustvari zavisi uspeh čitavog bibliografskog posla.

I/1

Aforizam

POPOVIĆ, Bogdan. Zloupotrebljeni "Aforizam". Letopis Matice srpske, 1o7/1933, CCCXXXVI/1, 1-26. /Cir./

O književnoj vrsti "Aforizma".

B 1o21/24

Originalni izgled jedne bibliografske jedinice

Bibliografski podaci ili jedinice popisane i prekontrolisane u super-reviziji, nose se u bibliografsko odeljenje u Zagrebu i prepisuju se na karton. Na tom poslu rade specijalne ekipe prepisivača. Pošto je i ovde rad podeljen u niz faza, od kojih je svaka značajna za konačni ishod, za svaku fazu rada postoje propisi i detaljna uputstva kojih se osobije pridržava.

Kad se taj posao obavi, onda dolazi u ruke kolacionera koji sravnjuju prepise na karticama sa podacima iz sveski.

Jedna bibliografska jedinica, koja je na ovaj način dobijena, sadrži sledeće podatke: autor, naziv publikacija (gde je objavljena), godište, građanska godina izdanja, knjiga, broj, strana (od—do), pismo, (ćirilica, latinica). To je opis bibliografske jedinice.

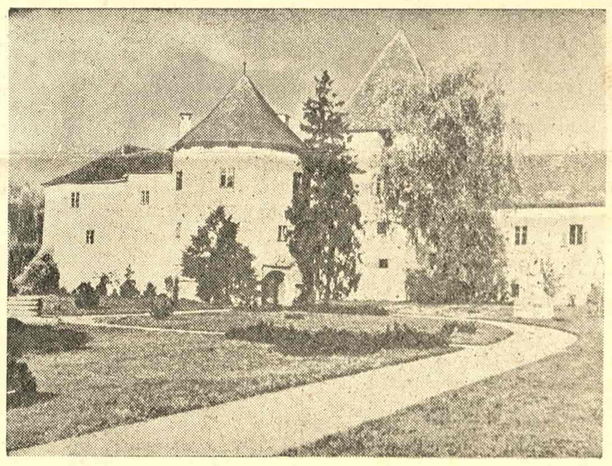

Varaždin: Stari grad

Na osnovu tih bibliografskih jedinica formiraju se tri kataloga: katalog autora, katalog struka i katalog predmeta, već prema podacima koji se uzimaju iz bibliografskih jedinica. Takvih bibliografskih jedinica, koje smo gore pomenuli, ima do sada milion i po, tako da kartica u sva tri kataloga (autorskom, stručnom i predmetnom) ima četiri i po miliona.

Pri ovakvoj organizaciji rada pojedinac obradi prosečno 15 bibliografskih jedinica na sat. Posao zamašan i rezultat značajan kad se uzme u obzir stručna sprema i dosadašnje iskustvo ljudi koji na tome rade.

Nemoguće je dovoljno istaći ogromni značaj i praktičnu korist od ovog bibliografskog poduhvata. Potsetićemo samo na jedno. Tek kad budemo tačno znali šta je sve kod nas dosad štampano, moći ćemo sav taj materijal sistematski da koristimo kao građu ili dragoceni podatak za našu dosadašnju kulturnu i političku istoriju.

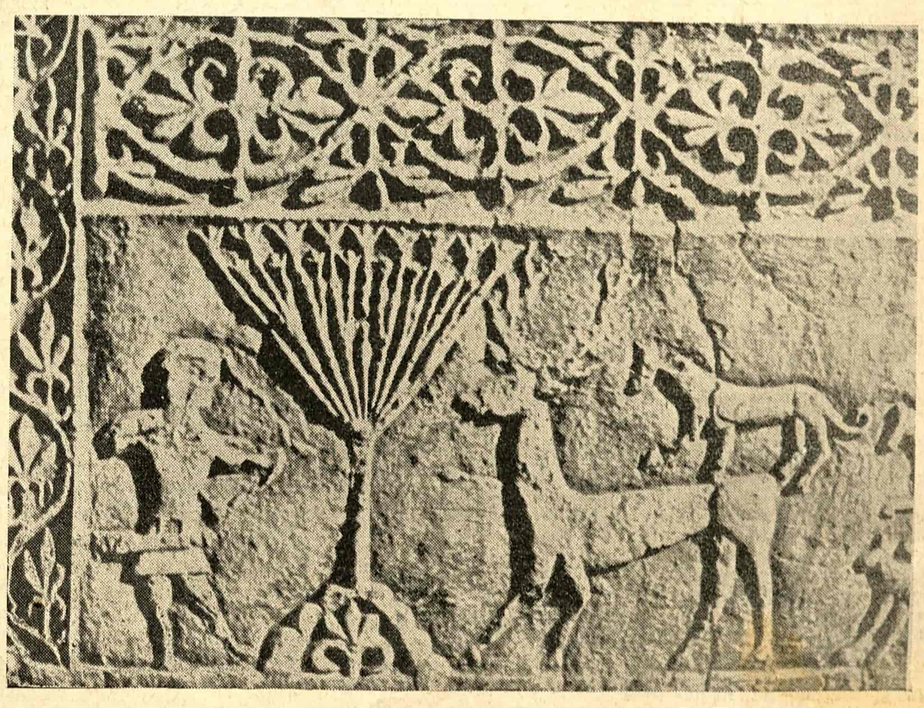

Stećak Kulina Bana

Anketa o deci

Mira Alečković:

„Za mene je uvek bilo zadovoljstvo da se sa Andrića, Foknera i Sartra vratim na „Malog Princa" Sent — Egziperia ili na naše narodne bajke"

Olga Timotijević:

„Književnost za decu zahteva isto toliko talenta kao i svaki drugi književni rod. Ona nije otskočna daska za književnost, već samostalno književno stvaranje"

MENE je uvek interesovao ovaj vid književnosti, i prijatno mi je da se sa Andrića, Foknera i Sartra vratim na »Malog princa« Sent-Egziperi-a, »Konjića grobnica« ili na naše narodne bajke. Priznajem da sam isto tako rado čitala Avlinove priče, sa podjednakim zadovoljstvom na francuskom i u Vučovom prevodu. I razmišljala sam o tome koliko je majstorstva potrebno da se nešto dobro napiše za decu i kako još uvek poneko sa visine gleda na ovaj književni rod do čije se jednostavnosti dolazi samo sa mnogo kulture i nimalo jednostavnim putem.

Zato bih ponovo da insistiram na ideji o osnivanju komisije pri nekom institutu za književnost ili, možda, posebnog instituta koji bi, kao radno telo, angažovao ljude na proučavanju onoga što je učinjeno i na eventualnom otkrivanju nagoveštaja novih puteva. Taj institut bi najpre morao da izgradi bibliografiju, istoriski pregled razvoja dečje literature i štampe, onda razne monografije, da prouči početke i uslove razvoja ove literature, da odrazi njena lutanja, njen odnos prema nekadašnjoj i savremenoj pedagogiji. Trebalo bi utvrditi njene slabosti: nametljivu didaktiku, lažni sentimentalizam i sladunjavost, njeno osušenje i osiromašenje htenjem da se obogati time što će sve reći deci, pa čak i ono što ustvari ne može da se kaže određenom uzrastu deteta. A valjalo bi govoriti i pisati, takođe, i o uticaju našeg narodnog epa, u prvom redu narodnih pripovedaka, o humoru za decu, o lirici, toliko bliskoj deci, o tome kako deca primaju naravoučiteljne basne i priče, o prevodima, dobrim i lošim, koji plave i prete da sabiju domaću literaturu, o eventualnim prednostima domaće literature za decu nad stranom, o uticaju te literature koja mora da misli maternjim jezikom i logikom i moralom ovog naroda,

RADOST NAJMLAĐIH (Snimio G. Kuđerski)

NIJe bilo lako isterati iz dečje literature negativne tipove vladara i dobroćudnih bogataša (ne mislim na sve careve i kraljeve iz bajki, niti sam ikad tako mislila), izbrisati klišea, ukloniti religiozno-mistična strašila, lažni sentimentalizam, nametljivu didaktiku i sladunjave priče »o dobroj deci«; nije lako isterati iz nje sve odnose prošlosti i dovesti u nju slobodne i smele ljude a istovremeno neosiromašiti fantaziju. A moram da kažem da su oni, koji pišu za decu, to osetili i bez ikakvih recepata ili uzora, svaki na svoj način, svaki po svojoj meri, to učinili, i to i danas čine. Ako ništa drugo, to je već dobar doprinos našoj literaturi za decu, doprinos koji je takođe dala i ona generacija koja se javila tokom poslednjih deset godina našeg života.

Kvalitet časopisa? To je ukupni kvalitet svih njegovih saradnika, to je nivo naše literature na tom polju. Tako je i kod drugih, a ne samo kod »Zmaja«. Naravno, i časopisi zabavnijeg karaktera, kao i književni, igraju veliku ulogu: svaki zadovoljava na svoj način dečje interesovanje.

Mislim da je pozitivno kod časopisa što se oslanjaju uglavnom na domaću literaturu, ne potcenjujući ono dobro što stiže sa strane, nasuprot izdavačkim predu-

Arsen Diklić:

„Još uvek nema raznolikosti"

ROMANI i filmovi za omladinu su najmlađi umetnički rodovi kod nas. U ostalim književnim rodovima smo već imali značajne tradicije i pravce, u dečjoj poeziji Zmaja, a sem Dositejevih basni sa naravoučenijima ne možemo u našoj književnoj istoriji naći nijedan ozbiljniji prozni tekst namenjen omladini. I stvaranja Brlić-Mažuranićeve novijeg je datuma. Ali romana nema ni kod nje.

Interesantno je da svetski klasici literature za decu nisu imali presudan uticaj na pisce naših prvih romana. Ako se može govoriti o nečijem uticaju, onda je to pre sveca Molnar, pisac knjige »Dečaci Pavlove ulice«, obuzet omladinsko - socijalnom problematikom. Pominjem i Nemca Kestnera, čiji uticaj je nesumnjivo jak, naročito u pogledu literarnog prosedea.

Broj naših pisaca za decu posle rata se proširio. Najzad, možemo reći da postoje i vredna, zapažena ostvarenja, ali još uvek nema raznolikosti. Sem toga, Molnarovski realizam nije prevaziđen. Ali fantazije nema, ni one vizionarske — Žil Vernove; ni one nestašno raspevane kao u Karolovoj »Alisi«, niti fantazije kao u delima savremenog engleskog pisca Milna. Nedostaju i dela slična »Haklberi Finu« Mark Tvenovom (prošlo je već mnogo vremena od Nušićevog pokušaja — romana „Hajduci"). Istina, domaćeg Karla Maja ili Zena Greja verovatno nikad nećemo ni imati. Mislim da za tim ne treba ni žaliti. Sa umiranjem kolonijalizma i supremacije umiru i takvi romani u svetskoj omladinskoj literaturi. Ne bi ni naši izdavači trebalo da ih tako revnosno preštampavaju! Ali, pored svega, zbog onih desetak romana stvorenih u toku trideset godina možemo reći da imamo — osnovu. I da zbog toga možemo i moramo više očekivati.

CILJ savetovanja o društvenoj ulozi literature za decu, koje je ovih dana održano u Skoplju, bio je da pokrene merodavne faktore i javnost da se malo više pozabave problemom dečje književnosti. Preštampavaju se pretežno standardna dela iz svetske dečje klasike, a takođe i neka manje vredna koja su se odomaćila iz tradicionalizma, a naša domaća dečja književnost, osim »Cicibana«, «Malog Jove«, „Martina Krpana", „Medveda Brunda« i »Malika Tintilinića«, još nije stvorila dela koja bi naša deca prigrlila kao svoja.

Da li će se koji književnik specijalizovati za neki književni rod ili će stvarati u više književnih oblasti, to je stvar samoga pisca. Ali je sigurno da književnost za decu zahteva isto toliko talenta i rada kao i svaki drugi književni rod i da se dečja književnost ni po čemu ne sme smatrati kao pretškola i otskočna daska u književnost, nego samo kao jedan od književnih rodova. Međutim, kod nas je izgleda baš ono prvo shvatanje prilično rasprostranjeno, pa obratno od prakse da se, kao nekada Viktor Igo, Žorž Sand i čika Jova, pisci obraćaju deci sa nagomilanim iskustvom i toplotom koje tek godine donose, naši mladi pisci donose deci izvesnu mladičku smelost i razigranost fantazije, ali teško svom delu daju onaj psihološki oslonac i retko ga prožimaju onom čovečanskom toplotom koji sazrevaju tek sa dugogodišnjim iskustvom.

Ova konstatacija ne znači, naravno, da mladi književnici ne bi trebalo da pišu za decu, nego je to samo zaključak da mi danas nemamo dovoljan broj dobrih dela dečje literature zato što se naši priznati književnici dovoljno ne bave književnošću za decu... Završila bih rečima koje se pripisuju Geteu: Tek je ono najbolje od najboljeg dovoljno dobro za decu.

Gvido Tartalja:

„Problemi dečjih plagijata"

Preda mnom se nalaze radovi žirija već odabrali za konkurs dečjih radova. Pa, eto, i pored tog prethodnog izbora, desilo mi se da sam, pregledajući te radove (a to mi se dešavalo i ranije), našao među njima dve svoje pesme objavljene pre blizu četvrt veka u zbirci za decu »Čobanska frula«, ovog puta s potpisom jednog učenika četvrtog razreda gimnazije. Nažalost, problem ovakvih plagijata je i danas vrlo aktuelan. Inače: učešće roditelja i starijih, to je obična stvar.

Ali, s druge strane, baš u ovom istom materijalu ima vrlo živih, originalnih svedočanstava o deci i dečjoj stvarnosti: autobiografskih odlomaka koji su puni autentičnog dečjeg shvatanja i posmatranja stvari, oštrine u zapažanju, humora, naivnosti, životne radosti — koji prosto naprosto uzbuđuju, te bi mnogi naš pisac za decu mogao da u dečjim tekstovima nađe dublji i stvarniji odnos sa svojom radoznalom i kritički nastrojenom publikom.

Ovi radovi mogu poslužiti pedagozima i psiholozima kao odličan materijal koristan za studije u složenim problemima detinjstva.

Ali, podvlačim, veliko je pitanje da li mnoge od njih treba objavljivati po dečjim listovima i dečjim stranama velikih listova bez jedne maksimalne kontrole. Dnevni listovi ne bi trebalo da ih donose. izuzev u naročitim slučajevima.

LIRIKA U PREVODU

Tužaljka

(Bena Mukuni, Zambezi, Angola)

Majko, vrati se.
Majko, ovdje jedan čovjek
reže naše sjenovito drvo,
majko, vrati se.
Majko, ovdje jedan čovjek
reže naše sjenovito drvo.
Ovdje pada drvo sa koga jedemo,
ovdje pada drvo.

Jagode

(Thonga Ronga, Istočna Afrika)

Moje jagode,
ja sam mrtav, ja sam pojeden.
Jao moja velika ptico,
koju sam dobio od mog brata ždrala,
ždrala koji je jeo moje jagode,
jagode koje sam našao na osušenom drvetu.
Moje jagode,
ja sam mrtav, ja sam pojeden.

Moje koplje,
koje sam dobio igrajući se u ratu.
Ljudi što se igraju u ratu,
koji su izgubili moju veliku pticu,
veliku pticu koju sam dobio od mog brata ždrala,
ždrala koji je jeo moje jagode,
jagode koje sam našao na osušenom drvetu.
Moje jagode,
ja sam mrtav, ja sam pojeden.

Jao, moje ribe koje ste pojeli,
ribe koje sam dobio od ljudi
što pecaju stabljikama kafir-žita,
ribari koji su izgubili moje osti,
osti koje sam dobio od ljudi što se igraju u ratu,
ljudi koji su izgubili moju veliku pticu,
veliku pticu koju sam dobio od brata ždrala,
ždrala koji je jeo moje jagode,
jagode koje sam našao na osušenom drvetu.
Moje jagode,
ja sam mrtav, ja sam pojeden.

Jao moje kafir-žito koje ste pojeli,
kofir-žito koje sam dobio od ljudi
koji su jeli zobenu kašu bez ukusa,
ljudi koji su jeli moje ribe,
ribe koje sam dobio od ljudi
što pecaju stabljikom kafir-žita,
ribari koji su izgubili moje osti,
osti koje sam dobio od ljudi što se igraju u ratu,
ljudi koji su izgubili moju veliku pticu,
veliku pticu koju sam dobio od brata ždrala,
ždrala koji je jeo moje jagode,
jagode koje sam našao na osušenom drvetu,
Moje jagode,
ja sam mrtav,ja sam pojeden.

(Preveli: Z. Golob i I. Vrkljan)

Poezija „primitivnih" naroda

Za primitivnog čovjeka ne postoji čvrsta granica između znanja i vjerovanja. Tamo gdje zataji iskustvo, nastavlja fantazija i u tim rezultatima nema principijelnih razlika. Sve što se u njegovu životu dogodi, a nije sasvim obično (glad, sreća, nesreća, bolest, smrt, rođenje i raznolike prirodne nepogode) izraz je neke magične snage koju etnologija zove melanezijskom riječi „mana". Prava realnost i osnov čitavog zbivanja u prirodi leže na strani mističnih sila. Granice između magije i religije često je veoma teško odrediti, ali religiju svakako treba shvatiti kao p o k o r n o s t nadmoćnom božanstvu, a magiju kao a k t i v n o djelovanje na tok života. Da bi nadvladali strah plemena, da bi stekli vlast nad bogovima i demonima i ljudima, da bi promijenili njihove osjećaje i slomili volju, vračevi i šamani izgovaraju magijske formule uz određene obaveze mističnog karaktera. Oni su pjesnici, liječnici i historičari svoga plemena, oni su u granicama mogućnosti i zrelosti jednog naroda pretstavnici životvorne misli.

Teme su raznolike. Primitivni pjesnici pjevaju o svemu što ih raduje, zabrinjuje, ili čega se plaše, povodom rođenja djeteta i smrti poglavica, pjevaju magiju, ljubav, slavu, i osvetu, pjevaju uspavanke, tužaljke, rugalice i mitske pjesme. Njihova je poezija čvrsto povezana sa načinom njihova života, nije dodatak životu, nego život sam, historija stradanja i dokument veličine jednog naroda.

„Primitivan" pjesnik je prisiljen da pjeva po ukusu plemena, jer ga inače suvremenici ne bi prihvatili, a njegova slava zavisi o njima. Ima i ovdje iznimaka, jer u pjesmama afričkih plemena Gala i Somala ima mnogo ličnih akcenata, pjesnici su naglašeno subjektivni i ne pjevaju po ukusu plemena nego za sebe i uski krug svojih prijatelja, a pleme ih ne prihvaća jer ih ne razumije.

Osebujnost poezije „primitivnih" naroda nalazi se u prvom redu u čestom ponavljanju pojedinih stihova ili dijelova stiha. Nada, da će s pomoću pjesme na nekoga djelovati ili uzrokovati neke promjene, sili „primtivnog" pjevača da neprestano ponavlja svoje želje. To je ponavljanje ujedno najjednostavniji izraz duhovne koncentracije i najčešće ga nalazimo u magijskim pjesmama, a sem toga se na taj način izriče ideja reda i zakonitosti na zemlji. Ne postoje precizne granice između plesa, pjevanja i pjesme, a sinteza uzbuđenog ritmičkog govorenja, pjesme i plesa služi „primitivnom" čovjeku kao izraz višeg duhovnog života.

Zbog toga njihova poezija krije u sebi više nego što pjevač riječima može ili želi izraziti, neke pretpostavke koje premašaju razumljivost jezika, pogotovu kad znamo da ima pjesama u kojima se neke riječi zamijenjuju maskama demona. Ima riječi kojih ne razumiju ni sami pjevači jer su ih nasljedili od predaka, a tijesna povezanost poezije s društvenim životom, legendama i običajima čini tu poeziju ponekad nejasnom onima koji te običaje i legende ne poznaju.

Iako je poezija magijskih formula nastala iz pobuda koje nisu estetske prirode ipak je u njima sadržana umjetnička snaga koju je rodilo vjerovanje u moć magije.

Te dubokoljudske i uvijek aktuelne teme ljepote, ljubavi i mržnje, ponesene silovitom snagom iskrenog i dubokog uzbuđenja, nisu samo poruke daleke prošlosti nego i vječno živa ljepota.

Zvonimir Golob

Na dečjem igralištu

DIJETE je odrasli čovjek u malome.

Sve što kasnije radimo, snujemo, umujemo, sadržano je već u dječjem tijelu. Nisu li igre djeteta snovi koji se poslije pretvaraju u zbilju, postaju opipljivi, čvrsti i potom grade i sagra**de čovjeka.**

Promatrajmo časak djecu **kod igre.**

Nedaleko bazena, gdje se djeca štrcaju vodom, nastala je malena mlaka. Oko nje se okupili dječaci u kratkim hlačicama, još smeđi od sunca.

Jedan od njih, plavokose glavice, postavlja oprezno na **mlaku modru lađicu sa žutim** jedrom.

Dodirne lađica vodu, zanjiše se i posve polagano stane ploviti. Ali plavokosom dječačiću premalena je ta brzina i on je stane rukom gurati.

Uzbune se ostali. Boje se da je ne prevrne.

Tko zna: neće li taj energični dječačić jednom da upravlja velikom lađom koja će krstariti morima i hrabro prkositi oluji?

— Pod kestenovom krošnjom, s mnogim žutim listovima, sjedi djevojčica u velikom, mekanom šeširu s ružičastom mašnom, kao da je istrčala iz slike Bonarda.

Na krilu je rastvorila sasvim novu slikovnicu. U njoj su jarke boje, čvrste linije, da bi se što jače urezale u mekanu dječju svijest:

Egzotične ptice šarolika perja na lepezastim granama.

Bijeli medvjed raširio ždrijelo na plavkastoj santi. Za **njim veliko crveno sunce.** Pejsaž na polu.

Crnac gricka dugu, žutu bananu. Za njim trstika, a iz nje gleda siva, dobroćudna glava slona.

Lista djevojčica pod velikim, mekanim šeširom slikovnicu, kadikad pritisne prstićem sliku, kao da se boji da joj koja ptica ili zvjerka ne bi utekla. Na mahove teže diše, posve je zaokupio taj čudesni svijet slikovnice, pupile rade i kao da od divljenja postaju sve veće.

Kada bi mogli da zagledamo u te krhke kanale kojima boje, pokreti i život plove u dječju svijest!

— Nedaleko djevojčice sa slikovnicom u krilu, stoji dugi mršavi dječak i gleda u modri svod, po kojem plovi tek nekoliko tankih, bijelih oblaka.

Cijelo vrijeme gleda taj mršavi dječak nepomično u svod i tko može znati kakve **sve predodžbe u njemu rađaju** ovi tanki bijeli oblaci.

Gleda on u svoj svijet, koji se tek počeo otvarati.

Mašta je njegova daleko od tog igrališta s kestenovima i možda se već sada u njemu rađaju smjele sanje o avionima ili o još modernijim zračnim prometalima, koji će i današnje avione, kao nespretne, smiješne i zastarjele, gurnuti među starudije.

Nikad se ne zna što se krije u djetetu, i dužnost je roditelja i pedagoga da budno **prislone uho zbivanjima u dje**tetu i da mu pomognu, da što prije samome sebi postane jasno.

Mnoge se i mnoge smetnje ne bi kasnije događale u mladom čovjeku kad bi već zarana brižno oko pedagoga bolje pripazilo na nježne pokrete dječje duše.

I zato nikada neće biti dosta pedagoga, jer svaka nova škola je novi, osvojeni prostor za ljudski duh, a svako novo igralište, osvojeni prostor za ljudsko tijelo: igrajući se, dolazimo do velikih spoznaja.

Iz igre, plemenite igre s bojama, riječima i zvucima rađa se umjetnost, kojoj naša savjest i svijest o čovjeku daju putokaz i smjer.

Vjekoslav Majer

O pozorišťu luťaka

RIJEČ je o kazalištu lutaka, koje je kod nas uhvatilo čvrsta korijena nakon Oslobođenja i množi nevjerojatnom brzinom svoje male pozornice po čitavoj Jugoslaviji, pomagano od narodnih vlasti, radosno prihvaćeno od male i velike publike, ono ne uživa pomoć ni štampe ni književnih i ostalih umjetničkih krugova.

Danas u Jugoslaviji postoje tri tipa kazališta lutaka: Ginjol, tradicionalna ručna lutka u obliku troprste navlake, novi ginjol s rukama na štapiće, marioneta, lutka koja visi o nitima, i kojom se upravlja odozgo.

Kojem tipu lutke da damo prednost?

MALA kazališta, naprimjer, interna školska, mogu ostvariti samo obični ginjol, naročito ako su djeca i glumci a ne samo gledaoci. Kazališta s većim pretenzijama i mogućnostima (gdje djeca kao glumci ne dolaze u obzir) odlučiće se za **govi ginjol ili marionete** promatranjem aktivnih scena oba tipa, kad sami uoče što im bolje tehnički i estetski odgovara. Neki opći savjeti za izbor ne mogu se dati. **Promatranjem aktivnih** scena oba tipa, kad sami uoče što im bolje tehnički i estetski odgovara. Dvije su stvari ipak utvrđene: novi ginjol neposrednije veže lutku s lutkarom (jer je »dio njega«) nego li marioneta. On je tehnički jevtiniji, a teoretski jednostavniji, što ne umanjuje potrebu dugog učenja, uporne vežbe. Za gledaoca je novi ginjol »življi«, bliži realnosti izgledom i pokretom nego li marioneta, koja uvijek ostaje pomalo drvena i nekako tajanstvena. No **ima ih koji baš to vole.**

Kako stvoriti stručne kadrove

TO je od svega najteži problem. Izučeni stariji lutkari mogu se na prste prebrojati, i to samo za marionete. Za ginjol nemamo ih uopće. Praktički se sada dešava to: kad negdje padne odluka da **se osnuje kazalište lutaka,** skup ljudi „uči zanat" paralelno s njegovim nastajanjem i usponom, savjetujući se međusobno i s nekim iz već uvedenih kazališta. U Zagrebu nekoliko puta godišnje održavamo (u okviru djelatnosti „Naše djece") tečajeve u kojima pružamo najosnovnije upute za rad interesentima koji odasvud naviru. Uveren sam da bi sistem kurseva, organizovanih uz centralna republička kazališta, pretstavljao jedinu realnu mogućnost za stvaranje i razvoj novih kadrova.

Od velike bi koristi bio i priručnik uputa za gradnju scene, za pravljenje lutaka i rukovanje njima. To bi morao biti kompendij strane stručne literature i iskustava svih naših ljudi, koji već rade na tom polju. Ali gde naći tolike ljude za lutkarstvo? Činjenica je da se dosada mali broj pojedinaca iskreno i sasvim posvetio toj struci. Većinom prilaze lutkama oni koji nisu uspjeli u drugim zvanjima, ili oni koji se pripravljaju za druga zvanja, pa se privremeno zakljanjaju u zavjetrinu lutkarske scene.

Navaljuju tako na kazališta lutaka glumci bez angažmana (naročito stariji „burgijaši" ili nesposobni, koje ni slabija pozorišta neće), bivši trgovački agenti, nesvršeni studenti, „neshvaćeni" književnici, mondenke s problematičnom inozemnom garderobom, pa čak i alkoholičari i mnogi drugi, koji „nešto ipak moraju raditi". Primamo ih: boljih nema, a usljed novosti posla provjereni radnici ne postoje. Praksa je već pokazala da se „prolazništvo" zasada ne može izbjeći, ali kazališta principijelno ne bi smjela uzimati u stalan radni odnos nikoga čiji radni kvalitet nisu provjereni.

Iz toga slijedi da samo neprestanom selekcijom možemo pronaći i odgojiti prave lutkare koji će u tom poslu naći životni cilj i zadovoljstvo. Sve drugo je zabluda.

Repertoar

NORMALNO je što ga nemamo dovoljno ni kvantitetno ni kvalitetno: do juče nismo ni imali kazališta ove vrste. Počeli smo sa svega četiri djela: jedno Čopićevo („Udarnici") i tri Nazorova („Crvenkapica", „Pepeljuga", „Pionir Grujo"). Neka nas ne tješi fakat što je literatura za pozorište lutaka i u svetu vrlo oskudna. Treba učiniti sve da se kod naših pisaca za djecu i pozorišnih radnika razvije interesovanje za lutkarsko pozorište. Jer, bez obzira na pravu vrijednost pojedinih dosadašnjih pokušaja, opći nivo i tu se polagano diže.

Ostali problemi

I OŠ mnogo, gotovo bezbroj problema, nameće se svima onima, koji su se latili teških i kod nas gotovo nenačetih problema kazališta lutaka. Ovaj napis htio je tek upozoriti na njihovu važnost i kompleksnost, zato je ovlaš dodirnuo samo neka pitanja. Opsežne bi se studije mogle i morale pisati o općoj režiji, stilu, likovnoj strani, konstrukciji lutke, sistema njezinog oživljavanja, dikciji lutkara, odnosu odgojnog i estetskog momenta, različitim potrebama djece različita uzrasta (problem nepoznat u kazalištu za odrasle), funkcionalnosti samog gledališta bez obzira na scenu, suradnju štampe, koja često „nema mjesta" za meritorne rasprave o kazalištu lutaka, ali otvara stupce ignorantskim i vulgarnim pamfletima na naš rad itd. itd.

Iz svega toga iskristaliziraće se smjerovi kojima se naše kazalište lutaka mora razvijati, da bi što potpunije opravdalo povjerenje narodne vlasti i svojih malih i velikih gledalaca, kao i izjavu jednog uglednog stranog stručnjaka na nedavnom kongresu UNICEF-a u Zagrebu, da mu je i pretstava Zagrebačkog kazališta lutaka pružila dokaz „izbiljnosti, koje mu se čine bitnim karakteristikama mlade jugoslovenske republike".

Vojmil Rabadan

dr Đorđe Našić, dr Kosta Todorović, dr Ivan Stanković, dr Božidar Đorđević i dr Mihajlo Andrejević

govore o razvoju medicinske nauke u svetu i o primeni savremenih tekovina medicine na našim klinikama

ŽIVOT SE PRODUŽUJE

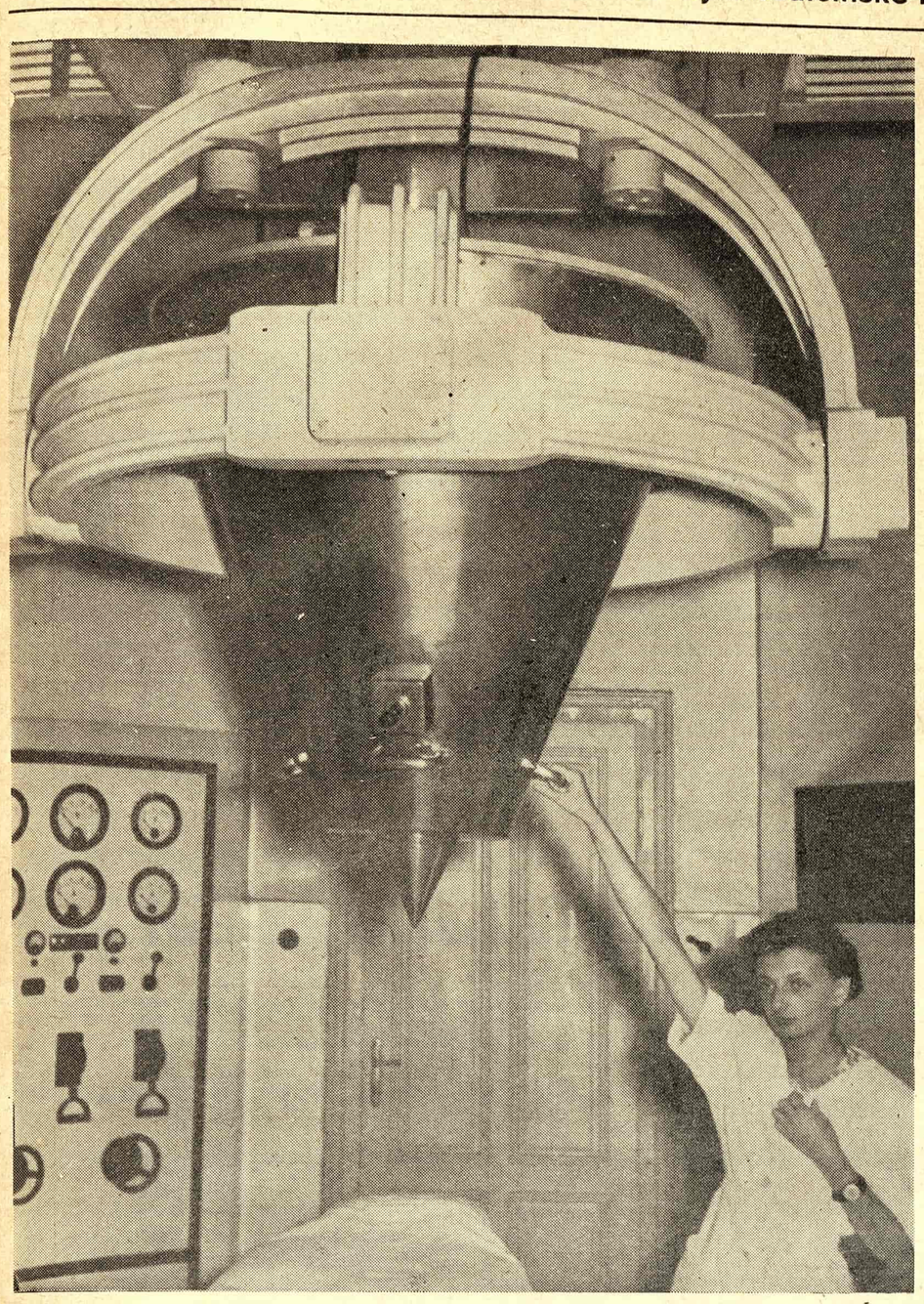

Džinovski elektro-magnet za izvlačenje raznih predmeta iz povređenog oka

Od iskona do danas čovek je kroz milenija patio i grcao u neprekidnoj borbi za svoj opstanak. Borba protiv opakih obolenja, pak, pretstavlja posebnu istoriju čovečanstva, u kojoj se rodila medicina. Medicina je prešla put od nekoliko hiljada godina — od nerazumnih vračevih gatki, „lečenja" pomoću vatre, molitve, trava i najčudnijih smeša, pa sve do savremenih dijagnostičkih metoda, anestezije, transfuzije krvi, antibiotika, hiljadu raznih preparata i od primene atomske energije... Medicinska nauka je toliko napredovala da se danas i najteži bolesnici mogu nadati ozdravljenju. Mnoge strašne bolesti, koje su doskora svakodnevno uništavale ljude, sada su postale gotovo bezopasne i lako izlečive. Na taj način, kako tvrde naučnici, prosečni ljudski vek se stalno produžuje...

Iznećemo mišljenja naših najpoznatijih lekara i naučnih radnika o razvoju medicinske nauke u svetu i o primeni savremenih tekovina medicine na našim klinikama. Našem pozivu odazvali su se **akademik profesor dr Kosta Todorović, akademik profesor dr Đorđe Nešić** i njegov saradnik **dr Ivan Stanković, profesor dr Božidar Đorđević i profesor dr Mihajlo Andrejević.**

Značajne savremene tekovine

Govoreći o uspesima savremene medicine, **akademik profesor dr Kosta Todorović** je izjavio:

— Napretkom naučnih saznanja osnovnih prirodnih nauka — biologije, fizike i hemije — postignuti su u poslednje vreme u medicini takvi rezultati da se s pravom može reći da poslednje decenije pretstavljaju epohalnu prekretnicu u ovoj nauci.

Posle viševekovnog empiriskog i sholastičkog perioda, nastala je, pojavom genijalnog Pastera u drugoj polovini prošlog veka, prava naučna epoha u medicini. Otkriće mikroba ubrzo je poslužilo za temeljnija proučavanja i sigurnija saznanja vrlo složenih zbivanja u živom organizmu, koja nastaju pod uticajem patogenih klica i njihovih izlučina. Slavna imena Pasterovih saradnika i sledbenika Rua, Listera, Jerzena, Koha, Erliha, Kitozatoa, Leflera, Mečnikova i mnogih drugih usko su vezana za postignute rezultate nove medicinske epohe. Od veoma velikog praktičnog značaja bila su prva otkrića zaštitnih i lekovitih sredstava biološkog porekla — seruma i vakcina, kao i lekova tačno određenog hemiskog sastava, proučenih od naučnih radnika sa Erlihom na čelu, kao stvarnim osnivačem naučne hemioterapije, i njegovim sledbenikom Domagkom čija veoma značajna otkrića sulfamidskih spojeva označavaju veoma značajnu epohu u medikamentoznoj terapiji čitavog niza opasnih bolesti.

Svima dobro poznato Flemingovo otkriće penicilina otkrilo je sasvim nove vidike o međusobnim odnosima patogenih mikroba i osvetlilo potpuno nove terapiske puteve u medicini. Vaksman je pronašao streptomicin i dao čovečanstvu pravi efikasan lek protiv tuberkuloze, kojim se prvi put uspelo da otrgnu od smrti i izleče bolesnici od milijardne tuberkuloze i tuberkuloznog meningita, koji su pre pronalaska i primene streptomicina bili uvek smrtonosni oblici infekcije.

Pronalaskom hemiskih spojeva para-amino-salicilne kiseline i izonijazida nikotinske kiseline stvoreno je moćno oružje čak i protiv tuberkuloze, kojim se prvi put Novim antibioticima, kao što su hloromicetin, aureomicin i teramicin, uspešno se leče pegavac, crevne i druge bolesti, za koje ranije nismo stvarno imali nikakvog leka.

Novijim usavršavanjem načina spravljanja i izdašnijom primenom zaštitnih cepiva — vakcina postiglo se takvo suzbijanje oboljenja od difterije, tetanusa, trbušnog tifusa, pegavca, kolere i velikog kašija, da ima puno opravdane nade da će ove bolesti u dolgedno vreme biti potpuno iskorenjene. Kalmet-Gerenovom BSŽ vakcinacijom protiv tuberkuloze, koja se već godinama sistematski sprovodi u mnogim zemljama, a takođe i u našoj zemlji, postiglo se osetno suzbijanje tuberkuloze.

Prvi provereni rezultati Salkove vakcine protiv dečje paralize, o kojima je cela svetska štampa nedavno pisala, primljeni su i procenjeni kao triumf savremene medicine. Ovi rezultati su postignuti dubljim proučavanjem i boljim poznavanjem suštine virusa, toliko sićušnih patogenih uzročnika koji se kao majušne čestice mogu samo elektronskim mikroskopom primetiti tek ako se uveličaju do sto hiljada puta, pa i više.

Temeljitijim naučnim proučavanjem vrlo složenih biohemiskih procesa u zdravom i obolelom organizmu, današnja medicina je obogaćena novijim saznanjima o međusobnoj funkcionalnoj vezi pojedinih tkiva i organa. Otkriće kortizona-hormona nadbubrežne žlezde i hormona prednjeg režnja hipofize, koji je poznat kao hormon ACTB, ima vrlo veliku primenu u medicini.

Plodovi najnovijih tekovina naučne medicine ogledaju se danas u primetnom produženju prosečnog veka čovekova života. Zahvaljujući napretku nauke, higijena i socijalna medicina beleže svakim danom veće uspehe nego ikad ranije.

Da oči bolje vide

U Parizu je u maju održan Kongres francuskog Društva oftalmologa, kome je, pored domaćih naučnika, prisustvovalo i preko tri stotine naučnika iz celog sveta. Pretstavnici Jugoslavije bili su profesor dr Vladimir Čavka iz Sarajeva, docent dr Svetozar Paštić, docent dr Olga Litričin i docent dr Ivan Stanković iz Beograda. Izlaganja naših naučnika privukla su opštu pažnju kongresa. Docentu dr Stankoviću učinjena je posebna počast. On je pretsedavao jednom sastanku i zauzimao je mesto za takozvanim „stolom časti".

Profesor Čavka izložio je svoj naučni rad o transplantaciji beonjače i rožnjače kod nekih oboljenja oka. Zamenjivanje ovih obolelih delova očiju delovima s drugih ljudi, pretstavlja vrhunac savremene medicinske nauke. Naša je zemlja među prvim zemljama u čitavom svetu čiji naučnici na ovaj način vraćaju ljudski vid.

Docent dr Stanković podneo je Kongresu svoj originalni rad o dosad nepoznatim uzrocima zapaljenja dužice i cilijarnog tela. Ovo zapaljenje nastaje posle preležane papadać-groznice. Docent dr Olga Litričin i docent dr Svetozar Paštić govorili su o osmogodišnjoj akciji naših lekara u lečenju trahome u Srbiji, zašto je naša zemlja dobila javno priznanje naučnika celog sveta i Ujedinjenih nacija. Inače, na Kongresu je izloženo više originalnih radova koji pretstavljaju najnovije uspehe savremene oftalmologije. **Dr Stanković** je ukratko izneo svoje utiske s Kongresa. On je rekao:

— Kongres je uglavnom bio posvećen proučavanju oboljenja vaskularne membrane oka i mrežnjače. Pored toga, naročito je obrađen problem lečenja takozvanih zatvorenih lobanjskih povreda. Ovo će biti od velike važnosti za dalji razvitak neurooftalmologije, koja je tek u začetku. Možemo s pravom očekivati da će u bliskoj budućnosti postati potpuno izlečena mnoga oboljenja koja nastaju usled pada s velike visine, zbog izliva krvi, kontuzije i niza drugih ozbiljnih povreda.

Od posebnog je značaja bilo izlaganje jednog pariskog lekara o hormonima koji deluju na zarastanje rana. On je pokazao sve mogućnosti primene hormona u operacijama oka, gde su dosad upotrebljavani „šavovi". Bilo je reči i o primeni novog leka diomaksa u lečenju glaukoma.

U vezi sa radom ovog Kongresa, obratili smo se i akademiku profesoru **dr Đorđu Nešiću:**

— Na Kongresu francuskih oftalmologa prikazana je prava revija savremene oftalmologije. Po svemu, možemo s ponosom reći da jugoslovenske očne klinike primenjuju najsavremenije metode lečenja i da po mnogo čemu služe za uzor i klinikama većih zemalja.

Hirurški nož protiv tuberkuloze

Hirurški nož postao je moćno sredstvo u rukama lekara. O nekim savremenim dostignućima hirurgije razgovarali smo sa nekim našim hirurzima. Evo šta oni kažu.

— Racionalno primenjenom tranfuzijom krvi, održavanjem u životu na vrlo niskoj temperaturi kože, tkiva kostiju, krvnih sudova, očne rožnjače i drugih delova dugo vremena izvan čovekovog tela, a uz pomoć hiberancije, endoetralealne anestezije, i drugih naučnih metoda, zatim usavršavanjem dijagnostike i još nekih pomoćnih nauka — danas se s mnogo više uspeha vrše i najteže operacije. Zahvaljujući naročito efikasnosti antibiotika i drugih pomoćnih sredstava za operacije, mogu se obavljati pojedine hirurške radnje i po šest do osam časova, a da bolesnik ne trpi. Evo samo nekih dostignuća savremene hirurgije.

Hirurgija glave i nervnog sistema omogućila je lekaru da vadi celu moždanu hemisferu, da interveniše u pojedenim moždanim komorama i tako leči pojedina nervna oboljenja. Učinjen je ogroman napredak i u operaciji srca, pluća i krvnih sudova, jednjaka i dušnika, usavršena je operacija prostate, jetre, bubrega i niza drugih organa, što se sve doskora nije smelo ni zamisliti. Bolesnici od tumora pankreasa bili su gotovo do juče osuđeni na smrt; danas ih hirurg spasava. Savremeni hirurg ne mora, kao nekada, da vadi ceo organ samo zbog jednog obolelog mesta. Norvežanin Karl Semb uspešno je obradio delimično sečenje ili resekciju bubrega i koristeći njegova iskustva, lekari mogu da operišu samo jedan bolesni deo bubrega, a ceo organ se više ne vadi, ostaje normalno da radi.

Sem toga, savremena hirurgija nastoji da što je moguće više spase radnu sposobnost operisanog čoveka. Otkrićem američkog naučnika Grosa učinjeni su značajni uspesi u prenošenju jednog konzervisanog zdravog dela krvnog suda na mesto obolelog. Vrše se sve uspešnije i drugi pokušaji u presađivanju pojedinih organa s jednog na drugog čoveka, prenose se bubrezi i drugi organi. Ovde je, međutim, nemogućno izneti šta se sve još radi u savremenoj hirurgiji. Ali treba istaći nastojanje nekih naših lekara da uvedu jedan savremeniji način u borbi protiv tuberkuloze. Hirurg operiše pojedina žarišta tuberkuloze, vadi napose ceo tuberkulozni čvor ili kavernu.

Može se reći da nekoliko naših hirurga ni po čemu ne zaostaju za najboljim lekarima u inostranstvu i oni sa uspehom rade na najsavremeniji način.

Rad srca na filmskoj traci i veštačko srce

Svako doba u ljudskoj istoriji ima i svoje bolesti koje ga more. U mnogim zemljama zapaženo je posle ovog rata da je broj srčanih oboljenja naglo porastao. U Americi danas umire od srčanih bolesti triput više ljudi nego od tuberkuloze, a u Engleskoj dvaput više. Gotovo u celom svetu neredovne prilike za vreme rata i nagli posleratni tempo života najviše su uticali na povećanje srčanih bolesti i oboljenje krvnih sudova. **Profesor dr Božidar Đorđević** izneo je niz primera koji svedoče o velikim uspesima medicine u lečenju srca:

— Lečenje antibioticima pomoglo je borbu protiv takozvanog subakutnog bakteriskog endokardita, opake srčane bolesti koja je dosad uvek bila smrtonosna. To nije samo oboljenje ovog organa, već i svih krvnih sudova, naročito krvnih sudova mozga, bubrega i udova. Iskustva naših najboljih lekara u lečenju ove bolesti, čije se klice najpre nastane u unutrašnjosti srca — a odatle polaze u napad na ostale organe, veća su nego i u jednoj drugoj zemlji.

Pronalaskom nekoliko najnovijih metoda za lečenje obolelog srca lekar našeg vremena može mnogo da učini. Sve je više u praksi ispitivanje pritiska u pojedinim šupljinama srca. Uvlačenjem naročitih sondi u unutrašnjost srca lekar saznaje visinu pritiska. Razvilo se i novo rentgenološko ispitivanje srčanih šupljina pomoću kontrastnih sredstava. Lekaru je danas omogućeno da snima delove srca i sve promene da prati na filmskoj traci. Ova dva metoda omogućuju mu da u detalje upozna uređenje srčane mane od kojih je ceo život, naročito život mladih ljudi, bio nesrećan. Blagodareći ovakvom poznavanju urođenih nedostataka na srcu, lekar hirurškim putem produžuje život. Kod nas ovakve operacije srca vrše samo neki lekari u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani.

Učinjen je vidan napredak i u elektrokardiografiji, metodu koji omogućuje da na jednoj filmskoj traci snimimo sve električne promene koje nastaju u radu srca. Ovaj metod toliko je razrađen da lekar može, kad sva druga ispitivanja ništa ne pomažu, utvrditi mesto i veličinu i najmanjih ožiljnih promena na srcu, koje nastaju naročito usled oboljenja srčanih arterija. Bez ovakvog pregleda lekar nije siguran da je srce u redu. Ovaz dragoceni metod koristi se u poslednje vreme gotovo u svim našim bolnicama.

Stručnjaci u nekim zemljama rade i na jednom čudnom pronalasku. Stvaraju takozvano veštačko srce, naročiti aparat koji će se usaditi u čovečje srce za vreme „kalemljenja" obolelih delova. Dok lekar vrši izmenu obelele arterije, zaliska ili koga drugog dela bolesnog srca, koje tada privremeno prestaje da radi, organizam će se održati u životu trenutnim radom veštačkog srca. Biće i drugih novina. Poznato je da su srčane bolesti hronične, bolesnik pati i po trideset i više godina. Uzimanjem lekova oštećivani su drugi organi, naročito bubrezi i organi za varenje. Sada se vrše opiti lekova koji dugom upotrebom neće štetiti ostalim organima, a sem toga biće efikasniji za lečenje srca.

Nuklearna energija na našim klinikama

Profesor dr Mihajlo Andrejević govorio je o mogućnosti primene radioizotopa u lečenju raznih organa od raka. Na nekim našim klinikama radioizotopi se već primenjuju i rezultati su zadovoljavajući.

Gradskoj bolnici u Beogradu uglavnom eksperimenti se vrše na bolesnicima krvotvornih organa, zatim na izvesnim vrstama raka, i to u prvom redu raka pluća, želuca, jetre, štitne žlezde i njegove metastaze, odnosno žarišta. U lečenju ovih oboljenja upotrebljuju se radioizotopi fosfora R-32. A u lečenju raka štitne žlezde koristi se radioizotop joda J-131. Ranije se, pak, kod ovih oboljenja upotrebljavalo rentgensko zračenje, što se i sad čini i što ima dominantnu ulogu. Međutim, u onim slučajevima, gde rentgensko zračenje ne može da se upotrebi u podjednakom intenzitetu na sve ugrožene organe, tu mnogo više dolazi do izražaja dejstvo radioaktivnih elemenata. Fosfor je sastavni deo ćelija, naročito ga ima u jedru ćelije. I kod oboljenja krvotvornih organa, koja se izražavaju u raznim oblicima raka koštane srži, limfnih žlezda, slezine, jetre itd., stvaraju se u velikim količinama nove mlade ćelije raka čije je jedro najmanje dvaput veće nego jedro jedne zrele ćelije. Prema tome, za izgradnju takvog jedra biće potrebna dvostruka količina fosfora.

Nauka koristi najvažniji element kod razvitka raka, koristi ogromno stvaranje novih ćelija i ogromnu potrebu tkiva raka za fosforom. Utvrđeno je, ako se unese radioaktivni fosfor, on odmah prodre dva i po puta više u ove mlade ćelije raka, gde su potrebe za fosforom veće, i biva tako iskorišćen za izgradnju jedra nove ćelije. Ali šta se ovog trenutka ustvari dogodilo? — Mi smo, unoseći radioaktivni fosfor, uveli svoje moćno savremeno oružje u srce neprijatelja, odnosno u ćeliju raka. Sad će nastati, pod dejstvom radioaktivnog zračenja, rušenje iznutra ovog neprijatelja. Na taj način veliki broj novostvorenih ćelija raka biće razoren na svim mestima gde se pojavio. Zatim, posle upotrebe radioaktivnih izotopa, rakom zahvaćene žlezde počinju vidno da se smanjuju, a negde i da isčezavaju. Zaustavljen je ceo proces napredovanja raka, a negde i potpuno suzbijen. Ova poboljšanja su ponekad vrlo upadljiva, i traju po nekoliko meseci. Negde je razvoj, ne samo centralnog žarišta raka, već i razvoj udaljenih žarišta ili metastaza, očigledno ukočen. Međutim, u najvećem broju slučajeva događa se da posle tako frapantnog zastoja i zaustavljanja procesa, nastane na istim mestima novo bujanje iz preživelih ćelija raka, koje imaju ogromnu moć množenja. Potpuno uništenje ovih žarišta rentgenskim zračenjem ili radioaktivnim izotopama — nemogućno je. U prvom redu zbog toga što bi doze, koje bi se u tu svrhu upotrebile, uništile i zdravo tkivo. Zato je doziranje i kontrola ovog novog načina upotrebe zračne energije neobično važan posao lekara. Mogućnosti oštećenja su velike i za osobe koje rukuju ovim materijalom, ako se u većoj meri i bez zaštite bave ovim radom.

Uglavnom, može se reći, da je od velikog značaja to da se kod bolesti krvi i krvotoknih organa u nekim slučajevima postižu poboljšanja za duže vreme. To se naročito postiže kod hroničnih leukemija, raka koštane srži ili mieloma, a naročito kod policitemije, jedne vrste oboljenja suprotnog leukemiji kad se stvara ogroman broj crevnih krvnih zrnaca. Uspeh radioaktivnog fosfora je dugotrajan i nadmašuje sve dosadašnje pokušaje u borbi protiv raka.

Dosadašnja ispitivanja su pokazala da rak pluća, želuca i jetre ne pokazuje gotovo nikakvu reakciju na izotope, dok se na žarišta raka može uticati i može se ukočiti njihov razvoj za izvesno vreme. Neobično je povoljna strana primene radioizotopa u tome što bolesnici ne osećaju nikakvu reakciju i neprijatnost posle toga, kao što je to slučaj posle rentgenskog zračenja. Na kraju, treba još reći da povoljne rezultate daje radioaktivni jod u lečenju raka štitne žlezde samo ukoliko postoji hiperaktivnost ove žlezde.

Ž. Todorović

„...mašine koje je čovek pravio obično su građene sa tačnom specifikacijom, tako da očekujemo da bi proizvoljno sastavljena mašina bila potpuno haotična. Međutim. izgleda da to nije tako".

W. Ross Ashby: Design for a brain. 1952

KRAJ JEDNE ILUZIJE

MLAZNI avioni u brišućem letu, turbine hidrocentrala na koje se ruše blokovi vode, nepregledne hale za automatizovanu serisku proizvodnju, utiskuju neodoljivo pretstave o snazi tehnike. Kada bi se ovaj specifičan emotivni kompleks modernog čoveka analizirao, otkrile bi se raznovrsne komponente u njegovoj podlozi. Neke od njih su skoro uvek prisutne. Bez obzira na individualnost posmatrača, demonstracije tehničkog karaktera redovno izazivaju asocijacije na preciznost. Obično zamišljamo da je moć mašina povezana sa naporom uloženim u njihovo egzaktno planiranje, i tačnost izrade delova. Ne znajući puteve stvaralačkog procesa konstruktora, skloni smo da verujemo da je najveći deo rada otišao na uklapanje mnogobrojnih komponenti u jedan složen mehanizam. A da bi on uspešno radio, nužna je krajnje precizna integracija svih elemenata.

Doista, u najvećem broju slučajeva je to tako. Takav rad je conditio sine qua non funkcionisanja tehničkih konstrukcija sve do skora. Termin preciznost nije uzalud postao u literaturi i van nje, sinonim za rastuću moć tehničkog stvaranja. U isto vreme, on se implicitno suprotstavlja kreativnim sposobnostima čoveka na drugim planovima, gde u igru ne ulaze »hladni« zakoni preciznosti i logike.

Bez obzira što je egzaktno planiranje zasada dominantno, veliko je pitanje da li će isto stanje važiti i u daljim etapama kretanja tehnike. Da li će nove, još veće i daleko moćnije mašine od svih dosadašnjih, počivati na strogom planiranju i preciznosti svojih komponenti?

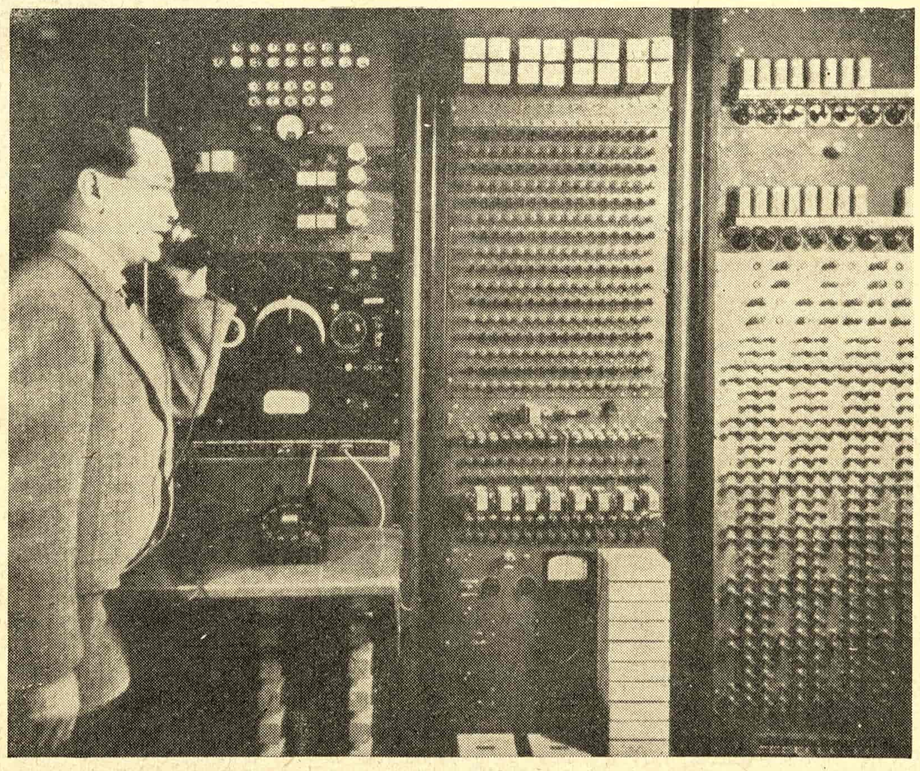

Prva elektronska mašina koja može da razlikuje ljudske glasove. Mašina analizira komponente svakoga glasa i na osnovu toga pali odgovarajuću sijalicu ili izvršava instrukciju. Mašina će se koristiti za davanje govornih instrukcija računskim uređajima ili električnim pisaćim mašinama.

KAKO mi upoređujemo mašine po njihovoj relativnoj vrednosti? Koja je mašina za nas moćnija, savršenija? Auto, avion, dirigovani projekti...? Jedinstvenost kriterija svakako nema.

Sa jednog opšteg stanovišta najprihvatljivija bi bila klasifikacija mašina po sposobnosti da se mogu koristiti u što većem broju slučajeva. Po ovome merilu one su mašine savršenije, koje se bez konstruktivnih izmena orijentišu lako na sasvim različite zadatke. Drukčije rečeno, mašine sa više moći »adaptacije« stojaće ispred onih koje su u stanju da obave samo jednu ili više funkcija. Da ovakav kriterij nije neopravdan, najbolje pokazuje svet oko nas, gde sposobnost adaptacije igra odlučnu ulogu.

Kada se, posle prvog iznenađenja naviknemo na malo neobičnu klasifikaciju tehničkih konstrukcija, ostaje veliko pitanje da sve to nije samo prazna igra reči, neobuzdana želja za imitacijom stvari oko nas. Odgovor glasi — ne.

Negde 1946 godine pojavila se čitava klasa konstrukcija — mašina za obradu informacija — koje se ne dadu podvesti pod klasične pojmove o pe problema koje rešava jemašini. Detaljnija objašnjenja o načinu njihovog rada nisu od interesa na ovome mestu, i tako se o njima dosta piše u popularnoj literaturi. Posmatrane isključivo sa kriterijumom koji je već postavljen, bitna odlika ovih mašina je u tome što se relativno lako preorijentišu na obavljanje mnogobrojnih različitih zadataka. U ovom slučaju, konstruktori ne moraju da vode strogo računa za koji tip problema će mašina biti upotrebljena, već ih planiraju za čitavu klasu poslova. Za ilustraciju navodimo široke grudan isti tip mašine, odnosno, jedan te isti uređaj:

izrada platnih spiskova
operacije niže i više matematike
vođenje evidencije u fabrikama i robnim kućama
rezervisanje mesta na vozovima i avionima
upravljanje mašinama radilicama, itd.

Jedna stvar se kod ovoga ne sme zaboraviti. Mašina se sama ne može orijentisati na raznolite zadatke, bez intervencije čoveka. Ona je neophodna. Ali ne u smislu konstruktivnih izmena. Prelaz sa jednog zadatka na drugi obavlja se promenom instrukcija koje se ispisuju na perforiranoj traci, i koje mašina posle automatski prati. Mašina, kao takva, nema moći izbora, ali u odnosu na klasično shvatanje nešto se ipak bitno izmenilo. Sa jednim istim uređajem posvršava se daleko veći broj različitih poslova nego ikada ranije.

Tako je počeo jedan novi pravac intenzivnog traženja. Jedno polje puno uzbudljivih perspektiva osvojeno je za istraživače. U sledećem naletu napori su koncentrisani na dobijanje još jednog kvalitativno višeg tipa mašine. Kako projektovati jednu mehaničku konstrukciju koja će se sama reorganizovati kada prelazi na nove zadatke? — Ona bi se sastojala od određenog broja istih elemenata, ali bi se njihove uzajamne veze i uticaji menjali u skladu sa promenljivim uslovima. Čovek prosto ustukne pred smelošću ove ideje.

Skriveni smisao pomenutih traženja je dvostruk. Otkriti suštinu mehanizma adaptacije, automatskog prilagođavanja promenljivim uslovima spoljne sredine. Zatim, realizovati mašine koje će zamenjivati čoveka na daleko višim planovima delatnosti nego što smo u stanju danas. W. Ross Ashby je 1952 godine objavio principe i konstrukcije koje spadaju u ovu klasu mašina. Tako je ovaj pojam, naoko neprimetno, dobio još jedan kvalitet i bitno izmenio značenje i smisao koji mu pridajemo u svakodnevnom govoru.

U mnogobrojnim diskusijama, sa apsolutnom uverenošću se govori o mašinama i tehnici kao simbolu preciznog, do detalja isplaniranog kreiranja. Ove sudbine tehnika nije pošteđena ni u literaturi, gde se o njoj obično govori kao o drugom polu čovekovog rezonovanja — o polu bez strasti i emocija, sa neumoljivom tačnošću i konsekventnošću.

MAŠINE od kojih se traži elastičnost i sposobnost da mogu rešavati raznovrsne probleme, izgrađuju se na vrlo specifičan način. Iako je iskustvo u ovoj oblasti krajnje siromašno, uočeno je nekoliko principa koji su u suprotnosti sa onim kako se dosada gradilo. Kao opšte pravilo za takve mašine važi:

— moraju se sastojati od velikog broja identičnih elemenata,

— zakoni velikih brojeva koji stupaju u dejstvo, kao nekoliko drugih opštevažećih principa u prirodi, omogućuju da glavni deo veza između elemenata mašine ne treba da bude unapred isplaniran.

Pod određenim uslovima konstrukcije i sa *slučajno* raspoređenim vezama one se neće ponašati haotično. »Ovakvi sistemi imaju fundamentalnu tendenciju, najjasnije izraženu kada su im promenljive veličine mnogobrojne, da tako udese svoj unutrašnji raspored akcije da, u odnosu na svoju okolinu, postaju stabilni«. (W. Ross Ashby).

Usvojivši kriterij po kome ove mašine stoje na najvišem mestu lestvica usavršavanja tehničkih konstrukcija, došli smo do suprotnog rezultata od koga smo pošli. Na najvišem nivou, precizno planiranje »mašine« više nije potrebno. Tome problemu se mora prilaziti sa sasvim drugog stanovišta. Do jedne tačke, tehnika i preciznost su se kretali čvrsto povezani. Sada je počela da se ispoljava težnja da svako krene svojim putem. Iz sadašnje perspektive, uzimati tehničke konstrukcije kao sinonim preciznog staranja, ima donekle prizvuk jedne iluzije.

Rajko Tomović

NAUČNE USTANOVE

INSTITUTI i njihovi zadaci

Akademik dr. Aleksandar Belić o radu Srpske akademije nauka

Naš saradnik posetio je akademika Dr. Aleksandra Belića, pretesdnika Srpske akademije nauka, i zamolio ga da mu odgovori na neka pitanja u vezi sa aktuelnim problemima Akademije.

Akademik Dr. Aleksandar Belić odazvao se molbi i dao odgovore na neka pitanja. Pre svega, smatrao je za nužno da se osvrne, u nekoliko reči, na raniji period rada Srpske akademije nauka, jer se tek tako može da oseti posleratni napredak u radu ove naučne ustanove

Akademik dr. Aleksandar Belić

RANIJE je Srpska akademija nauka imala samo naučnike, ali ne i nauku u pravom smislu reči. Jer nauka znači, pored svega ostalog, kontinuitet naučnog rada u svim pravcima, a toga kod nas nije bilo. Smatralo se da je dovoljno poslati u inostranstvo izvestan broj ljudi da se u naukama usavrše i da je time sve rešeno. To nije tačno. Prvo, zato što ljudi, koji dobiju na strani doktorate ili objave kakav valjan rad, samo su naučnici — početnici koji treba tek da se dalje naučno razvijaju; a prilika za to kod nas obično nije bilo i o njima se malo ko brinuo. Naprotiv, dešavalo se da se onaj plamičak ljubavi prema naučnom radu koji se začeo u duši pojedinaca vrlo brzo i definitivno ugasi. S druge strane, videći kako se naučni razvitak u svetu vrši nekako sam od sebe, kako je nama izgledalo, mi smo smatrali da će tako biti i kod nas. Ali to je bila teška samoobmana. Jer naučne ustanove. kao što su pojedini univerziteti i slične ustanove, postojale su u Evropi (ja imam na umu stare kulture Zapada) mnogo vekova ranije, negde već od XII veka, a negde nešto docnije. Kontinuitet rada u tim ustanovama osigurali su ljudi koji su u tim zemljama nauku i naučni rad smatrali kao deo svog ličnog obrazovanja. Kod nas je bilo drukčije. Naša kultura bila je sasvim mlada i nije mogla imati znatniji broj privatnih naučnika, dok karakter naših najviših škola, nekadašnjeg Liceja, Velike škole i Univerziteta (u Beogradu), od 1840 godine do danas, bio je takav da su, do Univerziteta, Licej i Velika škola davale, uglavnom, stručne kadrove za vršenje različitih funkcija u zemlji. Naučni su se radnici javljali tada sasvim slučajno. Administrativno-politički pogledi u prošlosti ograničavali su slobodan razvitak naučnog rada, i to se negativno odražavalo na razvitak nauke kod nas. Individualni rad bio je glavno, rad na snagu. A to nije davalo ni zemlji ni narodu onu korist koja bi se mogla dobiti od svestranog kolektivnog, sistematskog naučnog rada. Tek oslobođenjem zemlje, 1944 godine, omogućen je period kulture i, specijalno, nauke u našoj zemlji.

Naša socijalistička stvarnost postavila je svoje zahteve Akademiji, ustanovi koja ne treba samo da pomaže i izdaje naučne radove, da određuje visoke naučne rangove zaslužnim ljudima, nego da stvara i naučne ustanove (institute) kojima će ona rukovoditi, u kojima će se podići novi naučni kadrovi. Akademija je u svom staranju o institutima imala na umu: prvo, da osigura slobodu naučnog rada u institutima kao glavni uslov njegova napretka, drugo, da se postara o naučnom podmlatku koji je zemlji bio neobično potreban i, treće, da tako uskladi svoj odnos prema njima da bi se videlo sasvim jasno da on ističe iz same prirode uslova razvitka samih instituta. Od samog svog početka instituti su se samostalno naučno razvijali, dok je Akademija vršila opšti nadzor nad institutima, što se ni u jednom slučaju nije pretvaralo u smetnju i ograničavanja naučnog rada.

— Šta biste mogli da izjavite o uzdizanju naučnog podmlatka Akademije i, s tim u vezi, o radu i problemima Akademijinih instituta?

NAUČNI podmladak instituti su dobijali od Univerziteta. Talentovani studenti dobijali su Akademijine stupendije da bi po završetku studija postali asistenti ili pripravnici u institutima. Za nekoliko godina Akademijin mlad kadar brojao je preko dve stotine ljudi od kojih je do danas gotovo polovina prijavilo disertacije a odbranilo ih je oko 40 ljudi.

U velikom poslu oko napretka svojih instituta i drugih naučnih poslova, oko sve većeg broja saradnika, u sve znatnijim naučnim poduhvatima, tu i tamo postavljalo se pitanje: zar nije bolje da instituti budu na Univerzitetu, a ne u Akademiji gde su se oni pojavili, kako se govorilo, po tuđem uzoru. Nije se pitalo da li ti instituti uspešno vrše svoj zadatak, nego je nabačeno (i to sasvim neumesno) gornje pitanje, a nije se vodilo računa o tome kakav će značaj za napredovanje njihovo imati remećenje ustaljenog poretka u institutima. Sama stvarnost je odgovorila da je pogodno mesto za institute tamo gde oni pokazuju najviše uspeha. Ljudi, u većini slučajeva, koji su podizali institute, bili su vezani svojim radom i za Univerzitet. A što se pak tiče stranih uzora, svaka je naučna inicijativa univerzalna i pitanje je samo da li je adaptiranje strane ustanove, ako je ovde toga bilo, tako i toliko da smeta slobodnom razvitku nauke kod nas. To nije bio slučaj. Naši su instituti dobijali onakvo uređenje kakvo je odgovaralo stanju nauke u našoj zemlji i njenim potrebama. Njihov razvitak je najbolje demantovao sve zamerke u tom pravcu. Strah da će Akademijini instituti privući iz Univerziteta najsposobnije pretstavnike omladine učinio je da se prestalo sa stipendijama studentima, što je, prirodno, smanjilo priliv novih kadrova, iako ga nije moglo obustaviti. Dalje, onima koji rade na Univerzitetu dati su povoljniji uslovi i znatne druge privilegije, što je negativno uticalo na rad instituta. Pitamo se: da li je to bilo opravdano? Jer Akademijini instituti su najviše naučne škole koje imaju da stvaraju kadar naučnika i koji će stalno raditi na mnogim naučnim problemima i do sada neobrađenim disciplinama kod nas. Ne osporavamo da se na Univerzitetu ne radi u tom pravcu, ali u njegovim okvirima je glavna pažnja poklonjena nastavničkom radu da bi se zadovoljile potrebe stručnog podizanja ogromnog broja studenata. Umesto da naši Univerziteti pozdrave razvitak Akademijinih instituta kao prirodnu dopunu svoga rada — šta se dešava? — Mladi naučni radnici, koji treba da posluže kao osnovni sastav instituta, odlaze iz instituta na univerzitete i onda kada je bilo, možda, načina da se bez njih popune potrebe, samo zato što su im na univerzitetima dati povoljniji uslovi za život.

Dalji nesmetani razvitak instituta, samim tim i naučnog rada, ometaju i administrativni budžetski propisi koji propisuju da se na nova lična postavljenja ne mogu dati nikakva sredstva. To znači ograničavanje rada instituta upravo kad mu je potrebno, katkada do neophodnosti, proširenje u više pravaca. To ograničenje znači stagnaciju, jer zahteva napuštanje razvitka izvesnih poslova. To ne znači, naravno, da se traže neograničena sredstva — već mogućnost najpravilnijeg rasporeda sredstava. U institutima se dolazi do načnih rezultata, i kada treba ti rezultati da se objave, štampaju, dolazi do problema kojim sredstvima ih štampati kada administracija potrebna sredstva koja bi trebalo da se utroše na objavljivanje rada svede na polovinu. Otuda se dešava da mnogi naučni radovi nisu oštampani, što ide na štetu razvitka naše nauke i, uopšte, obaveštenja odlaganjem objavljivanja gube od svoje aktuelnosti.

— Šta možete da nam kažete o reorganizaciji naučnih ustanova SAN-a? Pre svega, o Muzikološkom, Istoriskom i Etnografskom institutu?

MISLIM da se u Muzikološkom institutu ta promena postepeno vrši i da će se u njemu uskoro otpočeti radovi koji odgovaraju njegovoj nameni. U Etnografskom institutu, u kojem ima zasebnih odeljenja, dosta razvijenih, koja stoje sa etnografijom samo u posrednoj vezi, — reorganizacija nije otpočeta zbog mnogobrojnosti pitanja koja s njom stoje u vezi i teškoća na koje se nailazi. Ali se već i tu jasno vidi put kojim će se uskoro poći. Najzad, što se tiče Istoriskog instituta, tu je bilo pitanje o konsolidovanju unutrašnjih odnosa. Kako su u tom pravcu postignuti dobri rezultati, mislim da njegovom osamostaljivanju, bez napuštanja Srpske akademije nauka kao državnog organa, ne stoje na putu nikakve krupnije smetnje.

— Šta mislite o donošenju novog Zakona o organizaciji Akademije koji se radi?

NOVI Zakon o Akademiji nameće se kao potreba novih uslova razvitka našega društva i na njemu rade ljudi koji su upoznati sa problemima i životom Akademije, koji poznaju njene potrebe za dalji razvitak. Mi do sada iz Pretsedništva nismo konsultovani o tom Zakonu niti je traženo naše mišljenje da ga damo, ali sam uveren, kada dođe vreme, da ćemo biti pozvani da kažemo i iznesemo svoje mišljenje.

— Kao što je poznato, Srpska akademija nauka nema više prava da daje doktorske titule. Kakvo je vaše mišljenje o tome?

MISLIM da nije pravilno ni korisno što je Akademiji oduzeto pravo davanja doktorata. Istina, to nije unizilo Akademiju jer ona daje mnogo veća, najveća naučna priznanja: naučni stepen dopisnika i najviši — akademike, a doktorati su samo početni naučnički stepen. Kao pretsednik Akademije i dugogodišnji profesor Univerziteta, smatram da u Akademijinim institutima ima za sada više uslova za naučni rad nego na Univerzitetu gde veliki broj studenata svojim potrebama, a naročito njihovim solidnim podizanjem u naučnom pravcu, traže za sebe najveći deo pažnje i univerzitetskih ustanova i univerzitetskih nastavnika. Akademijini instituti su upravo najviše škole u kojima se mladi naučni radnici razvijaju budući stalno rukovođeni od Akademijinih specijalista. Zato bi bilo dobro da mladi stručnjaci tamo gde izrađuju svoje disertacije i doktoriraju. S druge strane, baš je i za naš kulturni razvitak bolje da i u tom pravcu ima utakmice nego da samo jedna ustanova ima isključivo pravo na to. Koliko mi je poznato, i dosadašnji skupovi Akademijinih odeljenja pozabavili su se tim pitanjem koje će biti izneseno i pred skupštinu Akademijinu koja će se uskoro održati. Rezolucija te skupštine o tom predmetu biće upućenja narodnoj vlasti, koja je uvek pokazivala mnogo brige oko našeg naučnog razvitka i koja je Akademiju i do sada obilno pomagala oko našeg naučnog razvitka. U svakom slučaju ima dovoljno razloga da se to pitanje još jednom iz osnove prodiskutuje i vrati Akademiji to pravo koje ona dosadašnjim svojim radom nije ni u kom pravcu kompromitovala.

D.D.

DESET GODINA

Ujedinjenih Nacija

(Nastavak sa 1 strane)

organizacija zatupljivala oštricu sukoba. OUN bila je ogledalo savesti čovečanstva, ukoliko nije bila njegova savest. U njemu je atmosfera bila napeta, kad je ta opasnost bila iminentna. U njemu su se pokazivali zraci nade ,kada je ta opasnost jenjavala. U njoj se razbistravao duh, kad se međunarodna atmosfera popravljala.

Jubilarna deseta godina Ujedinjenih Nacija danas započetim svečanostima, odvija se u duhu jedne popravljene političke atmosfere. Popuštanje zategnutosti, manifestovanje privrženosti miru onih u koje se do juče sumnjalo, želja da se prednjači u mirotvorstvu, obećava na kraju prve decenije postojanja Ujedinjenih Nacija, da će atmosfera na početku njihove druge decenije postojanja biti vedrija. Sa takvom prognozom odleteo je u San Francisko i drug Koča Popović, izjavljujući na polasku iz Beograda da čeka da će ovo razvedravanje doneti nove rezultate. Mi smo uvereni u to.

Ali za kulturu i civilizaciju nije uloga OUN samo u tome što je spasen mir i što su lokalizovani sukobi. Svako ko prati rad Ujedinjenih Nacija mora iskreno priznati da je OUN i pored zategnute političke atmosfere u toku ovih deset godina postigla rezultate međunarodne saradnje, koji se nisu mogli očekivati u tako kratkom vremenu po merilima pre Drugog svetskog rata. Ideje koje su propovedali filozofi i dobronamerni publicisti o ravnopravnosti naroda, o pravu naroda na samoopredeljenje, o dužnosti i solidarnosto svih naroda da učestvuju sopstvenim sredstvima u razvoju ekonomski nerazvijenih država, u besplatnoj razmeni kulturnih iskustava pod vidom međunarodne tehničke pomoći, stvaranju fondova za besplatno pomaganje drugih naroda ,u prebacivanju viškova za ishranu u ugrožene krajeve, u organizovanju zdravstvene službe kod naroda koji nemaju sredstava da se koriste napretcima nauke itd. itd. sve je to delo koje je danas stvarnost, koju su postigle OUN i niz njenih specijalizovanih agencija.

Mi smo nestrpljivi, mi smo nezadovoljni. Nama sve izgleda malo. Mi bismo hteli mnogo više. Ali pred nama je ipak stvarnost koja pokazuje da danas nema više nijedne grane ljudske aktivnosti koja se ne potčinjava međunarodnoj reglementaciji i da nema više nijednog polja nauke, društvene aktivnosti ili privrednog delanja na kome se, pod okvirom OUN i njenih specijalizovanih agencija, redovno se sastaju pretstavnici svih zemalja da bi izmenjali svoje misli, ideje i iskustva. Život je prešao nacionalne okvire. Međunarodni okviri su pravilo. Međunarodna saradnja je uobičajena stvar. Ako tome dodamo da se dnevno svakoga radnoga dana u godini otvaraju sesije bar dve međunarodne konferencije onda nam može biti jasno da su OUN i njegove specijalizovane agencije stvarno postale centar te međunarodne saradnje. Ako podvučem da se ta saradnja odvija na svim poljima ljudske delatnosti i bavi svim problemima, da se u toj saradnji kristališe misao o međusobnoj zavisnosti naroda i o uzajamnom poštovanju država, od kojih svaka ima pravo na suverenu jednakost i ravnopravnost onda nam mora biti isto tako jasno da su, i pored atmosfere zategnutosti, Ujedinjene Nacije postigle ogroman napredak razvoja međunarodnog života u toku protekle decenije.

U toj aktivnosti Ujedinjenih Nacija, ni Jugoslavija nije sedela skrštenih ruku. Ona se zalagala za načela Ujedinjenih Nacija. Ona je davala inicijativu za razvoj u svim pravcima počev od političkog pa do tehničkog. Ona je bila uverena da se mir može spasti jedino poštovanjem osnovnih načela na kojima počiva Povelja UN. Ona je ostala verna duhu Ujedinjenih Nacija, duhu koji je zamislio organizaciju između naroda raznolikog društvenog i političkog uređenja, jer taj duh osigurava mirnu koegzistenciju naroda. U toj koegzistenciji dužnost je baš onih država, koje su po svaku cenu gotove da se zalažu za mir, da produže svoju aktivnu ulogu propagiranjem i učvršćivanjem načela iz Povelje. Prva decenija aktivnosti Ujedinjenih Nacija očuvala je mir. Bolja atmosfera u međusobnim političkim odnosima između naroda obećava da će druga decenija biti period aktivne i miroljubive koegzistencije svih naroda, jer narodi moraju računati da su međusobno upućeni jedni na druge i moraju se privikavati na to da je prošlo vreme neravnopravnosti nacija po njihovoj vojničkoj snazi, po boji i jeziku njihovih stanovnika, po vrsti i civilizacije i kulture kojima pripadaju, po kontinentu na kome žive. Prvih deset godina stvaralo je uslove da bi se u toku drugih deset godina Ujedinjene Nacije afirmirale dokazom da ta koegzistencija postoji i da se niko više neće moći pozivati na svoju specijalnu ulogu na svoje posebno uređenje, na svoju različitu doktrinu i ideologiju, na svoja istoriska prava da bi osporavao drugim narodima ravnopravnost i nezavisnost i ugušivao težnju naroda širom sveta da ostvaruju svoja prava.

Na Ujedinjenim Nacijama je da započeto delo produže i da tu ravnopravnost, međusobno povezanu i proširenu saradnju omoguće u još većoj meri između svih naroda i država bez diskriminacije i bez obzira na njihovo unutrašnje, političko ili socijalno uređenje. Mir pre svega, jer je mir uslov za koegzistenciju naroda, a koegzistencija neminovni uslov za ostvarenje principa Povelje UN.

Milan Bartoš

BELEŠKE O JEDNOM PUTU

Ajnštajn čovek

Duh jednog prijateljstva

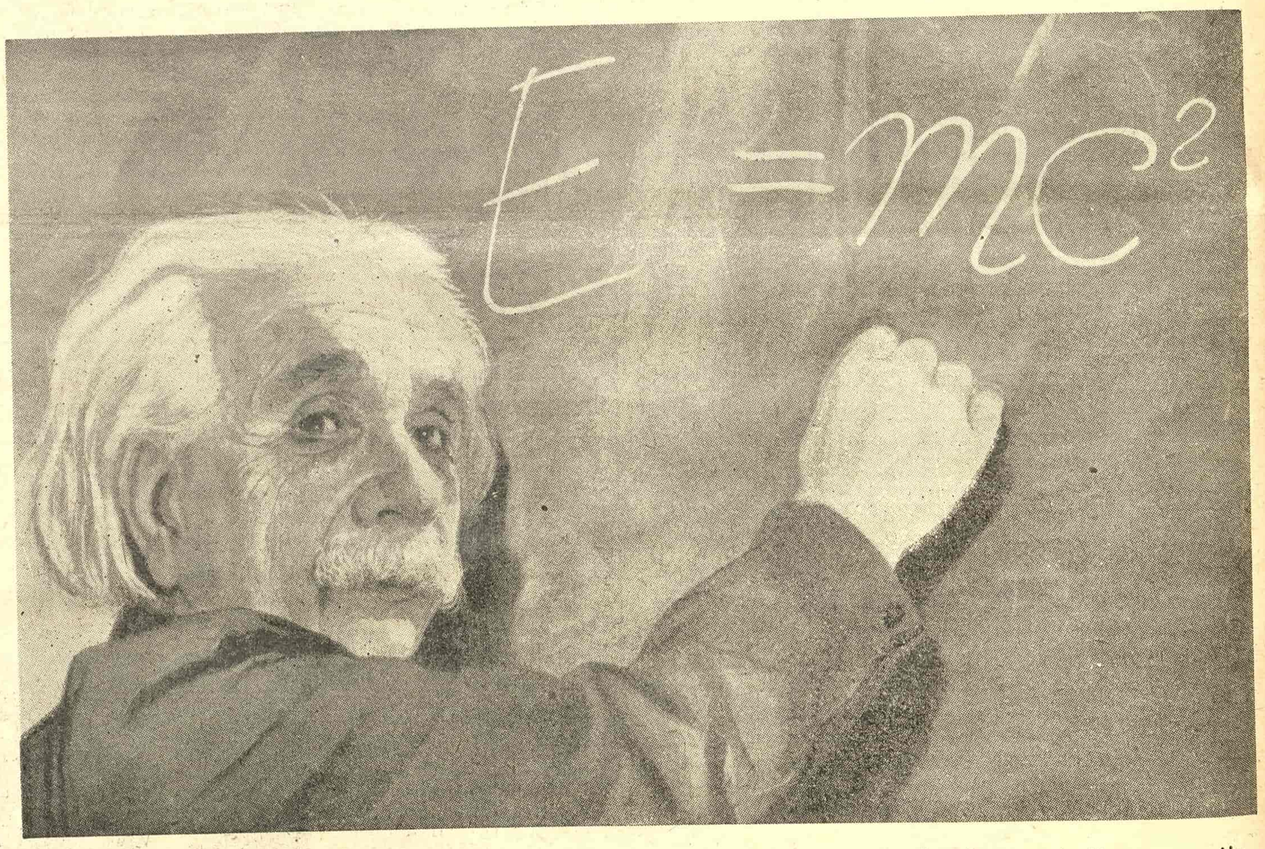

Ajnštajn i njegova čarobna formula. Ovom istoriskom jednačinom čovek je transformirao materiju u energiju. $E = mc^2$, to su tri slova koja vladaju našim vekom.

Ali, vratimo se malo unazad, u malo mesto Arau, usred živopisnog švajcarskog pejsaža. Oktobra 1895 godine ušao je u treći razred ondašnje zanatske škole (danas više realne gimnazije) jedan učenik srednjeg rasta, laka koraka, crne kao zift, kudrave kose i velikih tamnih očiju.

Bio je to Albert Ajnštajn. Kako su ga primili drugovi? Odmah su osetili njegovu apsolutnu superiornost u znanju nemačkog jezika, ali to i nije bilo nikakvo čudo: mladiću je to bio maternji jezik. Šta bi tu bilo čudno? Ali nešto sasvim drugo upalo je u oči mladim Švajcarcima. Nije to bio ni kroj njegove glave, ni česta zamišljenost novajlije, ni njegova nenametljiva skromnost niti melanholična usamljenost. Uostalom, sve se to odigravalo i na njegovom licu, i ta fina igra pokreta na licu, ta neuporediva mimika koja je ostavljala utisak nesvakidašnjih doživljaja i dovodila u zabunu, jer je za neizvežbano oko njegovih mladih drugova podjednako mogla da znači i nameštenu glumu i nesputanu ličnu iskrenost, neuobičajeni patos, — to je ono što je plenilo radoznale poglede njegovih drugova u razredu.

Zar se mnogi od tih mladića, od kojih je sada još samo jedan u životu, nisu u čuđenju pitali šta se krije iza ovog ćutljivog lica? Da on možda neće završiti kao Arlekin? Jer, on je sa dubokom zamišljenošću ispoljavao i smisao za veselost i humor ili, u najmanju ruku, nije bio sposoban da drugome pokvari raspoloženje. Zar to, uz malo napora, nije dovoljno za uveseljavača društva? Doduše, voleo je da bude usamljen, ali u tome nije bio jedini i nikada se svojim raspoloženjima nije predavao sa strašću koja bi mogla da povuče za sobom i druge. Bio je isuviše individualan da bi bio uzor drugima; isuviše društven da bi svojom individualnošću odbijao.

Naročito je voleo učitelja, docnije profesora Fridriha Milberga. Ko bi to sada znao zašto? Možda zbog njegove čudljive dobroćudnosti ili strasne odanosti prirodnim naukama? Potpuno je moguće i jedno i drugo zapravo oboje, jer ovaj mladić nije razdvajao nauku od humanosti i kada je, kasnije, najviše radio na svojim teorijama i gubio se u čudesnoj igri brojki i formula, bio je najbliži živim i gorućim interesima čovečanstva: on je svojim radovima na atomskoj energiji ostvario matematičku formulu najviše čovečnosti našeg vremena.

Školski izlet u vrletnu okolinu umalo ga nije stajao glave: Okliznuo se niz jedan snežni obronak i nemoćno poleteo u dubinu. Tek zajedničkim snagama njegovih drugova izvučen je naviše. Kao po nekom prećutnom dogovoru, ovaj nesrećni slučaj retko da je ko od njegovih drugova spominjao. Kasnije, bili su ponosni što su Ajnštajna sačuvali svetu.

Godine 1933 sastali su se nekadašnji školski drugovi iz Araua. Zborno mesto bio je Cirih. Vladala je prisna atmosfera, ali se ipak osećalo da se pet ljudi neskriveno divi šestome koji je imao tu nedostižnu prednost da je naučio da misli čitav jedan vek unapred.

A taj „šesti" bio je sentimentalno vezan za mladićske dane svoje prošlosti i za svoje školske drugove iz Araua. Zato im je bio dirljivo zahvalan kadgod su mu davali glasa o sebi. Kada su mu 14 maja 1949 godine predali fotografiju nekadašnjeg razreda, zahvalio se srdačno jednome od njih i odgovorio na čestitke povodom svoje sedamdesetogodišnjice:

„Dragi Oto! Srdačno Ti zahvaljujem na čestitci i željama. Iz Tvog pisma vidim da su u životu još samo trojica od vesele grupe koja je 1896 proslavila svoju maturu. Ako su tako rano morali otići, čovek jedva može sebi pretstaviti šta se sve tamo desilo i, naročito, da je i tamo zub vremena neumorno bio na na poslu. U svojoj pretstavi uvek ću vas zadržati kao mladiće iz onoga doba, iako smo se otada jednom susreli kod nezaboravnog i divnog Freša. Sve najlepše od vašeg A. Ajnštajna."

Interesantni su Ajnštajnovi susreti sa njegovim slikarom Eženom Spiroom.

Pre trideset godina slikaru se pružila prilika da se upozna sa Ajnštajnom. U toku razgovora usudio se da ga upita da li bi hteo da mu pozira za portre. Dotada mu je poziralo nekoliko značajnih ljudi, među kojima i Plank, Harnak, Haber, Erlih. Ajnštajn ga je odlučno odbio: „Neću da Vam poziram. To vam uopšte nije potrebno. Vi ste već poznati kao portretista i moja vam slika nije potrebna da uvećate svoju slavu. Poziraću samo siromašnim, nepoznatim slikarima koji veruju da će mojim portretom moći sebi da stvore ime. Vama ono nije potrebno." I na tome je ostalo.

Mnogo godina docnije slikar je, bežeći od nacista, najzad stigao u Njujork. Izgledalo mu je da je situacija sazrela u smislu nekadašnjeg razgovora sa Ajnštajnom. Obratio mu se stoga pismom, obavestio ga da misli da započne novi život u Njujorku i potsetio ga na nekadašnji razgovor. Dobio je kratak odgovor: „Dođite u Prinston. Poziraću Vam".

Oktobar 1941 godine. Nad Evropom svili su se olovni oblaci nacističke okupacije. Na drugom kraju sveta, Ajnštajn radi u svom kabinetu. Tih tmurnih dana zakucao je na njegova vrata Ežen Spiro. Primio ga je srdačno, kao starog i dobrog prijatelja. Zamolio ga je jedino da ga pri poziranju ne prekida u radu. Slikaru je to bilo kao poručeno, jer se samo tako mogao skoncentrisati na izradu portreta, osloboden obaveze da razgovara sa svojim modelom.

Ajnštajn je seo za svoj pisaći sto. Imao je na sebi crveni svitar. Njegova glava, ukrašena sedim, kuštravim vlasima, odavala je duboku misao. Stalno je pušio lulu, a na krilu je držao beležnicu u koju je desnom rukom, s vremena na vreme, ispisivao neki broj ili formulu. Retko je prekidao svoj rad, ali je svaki prekid koristio da se nečim prijateljskim obrati svome portretisti. Jednom je govorio o Švajcarskoj i tom prilikom ispričao slikaru ovu anegdotu.

Išao je vozom za Bern. Na jednoj stanici uđe neki mladić. Seo je preko puta Ajnštajna i ovaj uskoro primeti da ga mladić crta. Ajnštajn se pravio kao da ništa ne sluti, ali ga mladi uskoro oslovi: „Oprostite, Vi imate neobično izrazitu glavu kao stvorenu za poziranje. Smem li da Vas upitam šta ste po zanimanju?" Ajnštajn mu bez predomišljanja odgovori: „Model".

Gledajući Spiroovu sliku, izgleda da je bio vrlo zadovoljan ,ali, na veliko slikarevo čuđenje, umesto makakve pohvale rekao mu je skoro preteći: „Ni za živu glavu ne smete odati šta ja ovde pišem".

Bilo je to oktobra 1941 godine. Olovni oblaci nacističke okupacije nad Evropom. Neman je pretila čitavom slobodnom svetu. Docnije, tek mnogo docnije slikar je saznao da se njegov „model" tih dana bavio značajnim proračunima zahvaljujući kojima je atomska energija postala svojina slobodnog sveta!

Kad je slika bila gotova, rekao je slikaru: „Pazite, sliku će jednom sigurno kupiti neki bogati trgovac!" Slikar je bio iznenađen. On je smatrao kao sigurno da će njegova slika visiti na zidu nekog instituta, na nekom univerzitetu ili akademiji nauka. Na privatno vlasništvo uopšte nije ni pomišljao. Ali, Ajnštajnove reči ipak su se obistinile: jednoga dana pojavi se u slikarevom ateljeu neki bogati Amerikanac, pogleda sliku koju je valjda zapazio na nekoj izložbi i izjavi da hoće pošto poto da je otkupi. Ona sada visi u njegovoj privatnoj biblioteci.

Slikar se nađe u nedoumici kad ga vlasnik zamoli da mu kaže Ajnštajnovo mišljenje o portretu. Ežen Spiro nije imao kud: obrati se Ajnštajnu pismom, saopšti mu da je prodao sliku i zamoli ga da mu kaže svoje mišljenje o portretu. Dobio je odgovor: „Slika je izvrsna. Ona naime ubedljivo izražava psihičko stanje. „Ne znam šta da napišem" i baš to se obistinjuje i u ovom trenutku. A. Ajnštajn, 1946".

Tako je Ajnštajn učinio poslednju uslugu svome prijatelju — portretisti.

G. S.

SAVREMENA POEZIJA

(Nastavak sa 7 strane)

Ovde izložene koncepcije o simboličkoj aktivnosti čovekova duha i o smetnjama za razumevanje moderne poezije jesu samo diskurzivne, pa je stoga i njihova korist za razumevanje te poezije samo utoliko i vredna. Jer doživljavanje poetskog ne može se naučiti već samo steći u intimnom kontaktu sa poezijom. U početku stečeni emocionalni fond je uvek sposoban da se uvećava. Metaforičko i simboličko doživljavanje poetskih formi u novim slikama i iznenađujućim asocijacijama nije vezano samo za ova ili ona čula, već za celinu psihičkog stanja, za dubinu kojom je čovek u stanju da metaforično „misli". A ova razmatranja su ispunila svoju svrhu ako su i onima, koji do sada nisu nalazili snage da razumeju modernu poeziju, dala potsticaja da to učine.

MIODRAG CEKIĆ

Drugi USTANAK

(Nastavak sa 5 strane)

ki ustanak da napadne Tursku i da proširi svoj uticaj na Balkanu. Turska je bila potučena, i mirom u Jedrenu, 1829 godine, Sultan se obavezao da ispuni srpske zahteve. Hatišerifom od 1830 godine Miloš je priznat za naslednog kneza Srbije. Srpskom narodu je priznato pravo da sam upravlja svojim unutrašnjim poslovima i da ima svoje sudove i zakone. Muslimanima koji ne pripadaju garnizonima gradova zabranjuje se da mogu stanovati u Srbiji". Spahiluci su prešli u srpske ruke. Ostalo je još nerešeno pitanje prisajedinjenja 6 nahija koje su izdvojene iz Karađorđeve Srbije posle propasti Prvog ustanka. Zahvaljujući veštini Miloša u maju mesecu 1833 godine narod se pobunio i isterao Turke iz nahije. 17 maja 1833 godine Miloš je obavestio srpske deputate u Carigradu „nije već više 12 nahija u Srbiji, nego 18. Sve to jednim je oduševljeno duhom, sve se to bratski izljubilo i jedno drugom tvrdu veru zadalo, da će se do kaplje krvi braniti, ako bi ko sveto im obećano prisajedinjenje sviju predela u jedno narušiti hteo". Hatišerifom od 1833 godine Turska vlada je priznala prisajedinjenje 6 nahija i utvrdila godišnji danak koji je Srbija plaćala Turskoj. U danak su uračunati i prihodi sa spahiluka. „Spahiluk je za navek uništen u Srbiji i više se neće vaspostavljati ni pod kojim vidom", izjavio je knez Miloš u februaru mesecu 1834 godine na skupštini u Kragujevcu.

Herojska borba koju je započeo srpski narod 1804 godine krunisana je uspehom 1830 i 1833 godine. Turski feudalni poredak bio je srušen. Seljak je postao vlasnik svoje zemlje. U Srbiji su stvoreni uslovi za razvitak kapitalističke privrede i stvaranje modernog buržoaskog društva. Autonomija koju je dobia Srbija stvorila je uslove za dobijanje potpune nezavisnosti, koja će se postići 1878 godine.

prof. **Đorđe Grubač**

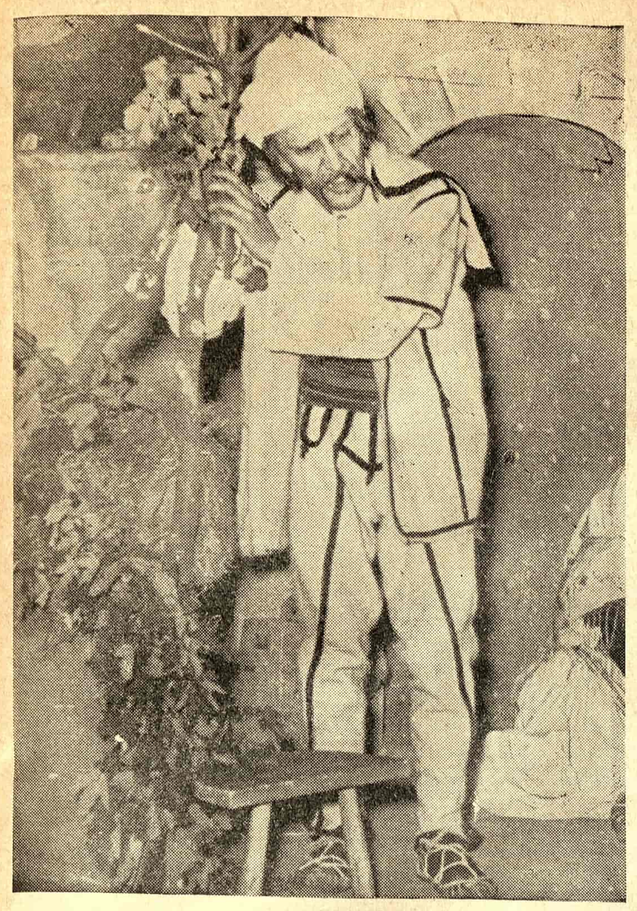

Sa scene Šiptarskog amaterskog pozorišta

Pohvala pozorištu

Bora Glišić

(Nastavak sa 1 strane)

nije bilo nijednog narodnog pozorišta — ozbiljno su raspravljali o tome da se njihova Opera, u neposrednoj blizini voćne pijace, Covent Garden Opera Hause (u kojoj su dremali Forsajti) pretvara u ogroman — voćni magazin.

Međutim, kod nas su pozorišta širom zemlje već postala isto tako neophodne ustanove kao gimnazije, škole, narodne biblioteke, muzeji, lokalni listovi, rasadnici. Ona označavaju onaj prelaz iz osnovnih prosvetnih ustanova u intenzivni kulturni život. Ona su važan činilac na putu otstranjivanja zaostalosti i pojma provincije, i pretvaranja čitave zemlje u jednu veliku kulturnu komunu.

Pa, ipak... eto, čuju se glasovi (i to baš iz centra!) da mnoga naša stalna pozorišta nemaju uslova da postoje. Nemaju uslova? Ali zar čitav smisao današnjeg života nije vrhovni uslov za njihov opstanak? Još kažu: mnoga od njih nisu na dovoljnoj visini. I to je samo trenutna istina. Pozorišne akademije, negdašnje srednje škole za dramsku umetnost, akademije za primenjenu umetnost stvaraju i stvorili su kadrove čiji se uticaj, već sada, oseća i u najmanjem pozorištu. (I taj tempo je, uzgred budi rečeno, brži recimo od onog u našem školstvu. Kod nas još postoje gimnazije bez dovoljnog stručnog nastavnog osoblja, bez kabineta, bez potrebnih učila. Kome je od prosvetnih radnika palo na um da — zbog toga — traži njihovo zatvaranje? I kako bi takav mudrac bio smešan!)

A, s druge strane, s nekim odvratnim i nekulturnim nipodaštavanjem se govorí o starim glumcima iz tih pozorišta. I s prezirom se prelazi preko njihove velike uloge. Neko se, tako, prisetio da objavi statistiku njihovih — školskih kvalifikacija — obuzet, kanda, pruskom vrtoglavicom diploma, iako živimo u zemlji u kojoj je rad vrhovna vrednost. Za tog građanina kao da su rad i talenat prestali da budu merilo; kao da studije i stvaralaštvo i izučavanja u samom pozorištu za njega nisu pretstavljali nikakvu — školu. Kako bi mu se narugali Toša Jovanović, Pera Dobrinović, Milka Grgurova (nikad neću zaboraviti njena pisma... puna dragih ortografskih grešaka). Kako bi mu se oporo potsmehnuo čiča Ilija!

Neka, dakle, u našim pozorištima još i nije sve kako treba; neka je još u njima, često, strašna oskudica — pa i Tespis je sam gurao svoja kolica! —; neka i nisu u velikim visinama — ipak, pri svem tom, i uzevši u obzir sva preterivanja koja se čine u tom smislu, dijalektički treba shvatiti šta ona potencijalno za nas znače.

Otuda i ono gledište da ih možemo zameniti amaterima zvuči isuviše čudno i istoriski protivrečno. — Naša pozorišta su proistekla iz amaterskih grupa Emanuila Kozačinskog u Vojvodini — pre 220 godina — i Joakima Vuiča u Kragujevcu — pre 120 godina. Treba li sad da zbrišemo taj prirodni razvitak i da stalna pozorišta vratimo unazad za jedan ili dva veka?

U toj tezi postoji još jedna isto toliko duboka protivurečnost. Zameniti stalna pozorišta amaterskim znači amaterska pretvoriti — u stalna. U tom vrzinom kolu hitleno postavljanih teza, potpuno se zaboravlja kako je pozorište neobično komplikovan organizam, za koji je potrebna i izvanredna stručnost i „profesionalizam", i radna disciplina, i ulaganje svih nerava, svih intelektualnih darova i čitavog svog života. Pored darovitosti glumaca, samo vođenje pozorišta i njegov opstanak je puka jedna umetnost svoje vrste. Kao u svakom radu i stvaranju, i ovde je neophodan jedan siguran, stamenit okvir, jedna mnogostruka tehnika i organizacija posla. Sve je to upravo suprotno čistoj ljubavi amatera. A bez onih uslova nema pravog i dobrog i — na visini — pozorišta. Ne mogu, na ovom mestu, da se otmem poređenju između Darkantove grupe i T. N. P. Darkant i u Parizu i za gostovanje kod nas sastavlja svoju trupu ad hoc. T. N. P. je — pored Comédie-Française, stvorene Cum privilegio regis — veliko pozorište koje je sebi izgradila Republika. I razlike su — uprkos toga što su glumci i u jednom i u drugom pozorištu veliki talenti i nadahnuti ogromnom ljubavlju prema umetnosti — uočljive na prvi pogled.

Najzad, dosta s tim baukom zatvaranja stalnih pozorišta. I krajnje je vreme da i ljudi u centrima shvate da se u unutrašnjosti nešto promenilo, da ona neće da ostane mračna provincija dovek — i da se postepeno uključuje u zajedničku republiku, u zajedničku kulturnu komunu.

PRIRODA I LJUDI

Lekari-planinari u Boru

Mali je broj pravih planinara koji planinare samo i isključivo radi planina. Prolaziti zemlju, upoznavati stanovnike, a ne proučavati nešto ne zanimati se uzgredno nečim korisnim i za same planinare i stanovništvo, skoro se ne da ni zamisliti.

Pa ipak u kolikoj će se meri sprovoditi raznovrsne akcije kroz planinarstvo zavisi od sastava članstva u jednom društvu i od organizacije i materijalnih mogućnosti društva.

Sistematska i planska akcija lekara planinara započela je u okviru planinarskog društva „Avala" pre tri-četiri godine. U tom pogledu, ovo društvo ima prednost što je pri Medicinskom fakultetu, pa je sastavljeno velikim delom od lekara, studenata medicine i medicinskog pomoćnog i tehničkog osoblja. Od bolničara, preko sestara, lekara, primarijusa, asistenata, docenata i profesora pa do dekana većinom su svi članovi ovog društva. Društva jakog i agilnog sa preduzimljivim pretsednikom dr Petrom Kostićem.

Jedan od najboljih načina, pokazalo se već u praksi, da ljudi uvide šta znači planinar i planinarstvo, jeste lekarska intervencija na terenu, po planinskim selima, od strane grupe lekara specijalista, sa profesorima i docentima Medicinskog fakulteta. Već tri-četiri godine iz PD „Avale" ekipe lekara-planinara zalaze u sela ispod planina i pregledaju pretškolsku decu, đake seoskih škola, žene, ljude — svakoga u selu. Prethodno se u društvu pripremi ekipa, pismima se obaveste opštine i sela da će u određene dane doći grupa planinara-lekara specijalista, koji će besplatno da pregledaju meštane.

Tako je pre dve godine rađeno u selu Slavkovici, ispod planine Rajca, zatim u Prilikama kod Ivanjice, po kosmajskim i avalskim selima. Ali najkrupnije akcije u tom smislu preduzimane su prošle i ove godine u Istočnoj Srbiji, u Boru i okolini.

Ali pored pregleda lekari su u Boru držali popularna predavanja iz oblasti medicine, a nisu izostala ni kulturno-prosvetna i planinarska predavanja, propraćena projektovanjem dijapozitiva. Zatim je prikazivan popularni film o lekovitom bilju u Boru i u susednom selu Krivelju. Prikazivan je tom prilikom i popularan film o poljoprivrednim mašinama „Jedan čovek žanje", „Održavanje zemljišta i vode". I najzad zabavni film za decu o zološkom vrtu.

Ne samo što je tim velikim poduhvatom pretstavljen novi lik lekara današnjice, koji su raskrstili sa zastarelim metodama rada isključivo u ordinacijama i pod specijalnim okolnostima, nego je na taj način narodu Istočne Srbije pokazano koliko lekari uvažavaju i cene planinarstvo. Kako su, naime, lekari-planinari spojili vlastite koristi koje kao planinari stiču sa koristima koje od njih dobija stanovništvo planinskih sela. Jer ove ekipe lekara-planinara u slobodnim časovima obavezno su obilazile obližnje planine. Zainteresovani ljudi imali su prilike da na jednoj strani posmatraju kako lekari koriste svaki slobodni čas da otpešače na vrhove njihovih planina, a kad su među njima onda ne sede nego neumorno istražuju bolesti, starajući se tako za narodno zdravlje.

Može li se zamisliti idealnija propaganda planinarstva? Zar se neće osetiti pogružen i postiđen meštanin iz Bora koji, recimo, 40 godina živi u Boru, a nije nikada našao priliku da izađe na vrh divne planine Stola, koja se nadnosi nad Kriveljom i Borom, ili na nedaleki Crni Vrh u carstvo bukovih šuma i krepkih voda?

Ove godine društvo „Avala" dobilo je poziv iz Bora da planinari-lekari opet dođu. I došli su. Sem Bora pregledali su narod u Krivelju, Beloj Reci i Brestovcu. Pregledali su za četiri dana 8.474 pacijenta u Boru, Zlotu, Donjoj Beloj Reci i u Brestovcu.

I ove godine su držali popularna predavanja iz medicine, a u okviru Srpskog lekarskog društva — podružnice u Boru prof. dr. S. Tasovac je održao predavanje „O nezi novorođenčeta", prof. dr. Milić Grujić „Mogućnosti lečenja dečje tuberkuloze" doc. dr. P. Kostić „O terapiji vaginalskih fluora" i asistent dr. Milan Blagojević „Prva pomoć kod povrede oka: mehaničkim, fizičkim i hemiskim sredstvima".

Razumljivo je da nisu izostala ni predavanja iz oblasti planinarstva i turizma. Dr. Kostić je govorio o ženi i sportu, kao i o planinama Istočne Srbije.

Ovakav rad u jednom planinarskom društvu, nesumnjivo, znači krupnu prekretnicu u planinarstvu uopšte. Ne može se zamisliti bolji metod rada na polju propagande planinarstva, izletništva i turizma. Zbog tako srećne povezanosti planinarstva sa raznovrsnim korisnim akcijama koje planinari uzgredno obavljaju u narodu, raste, sasvim prirodno, interesovanje za planinarenje i za turizam uopšte. Na taj način razbija se zabluda i staro shvatanje o „dokonom hodanju i „vrljanju" po planinama. Odmaranje kulturnog čoveka ne sastoji se u besmislenom, jednostranom i praznom proležanju s brda na brdo ili sa planine na planinu.

Novim putevima „Avale" trebalo bi da pođu i ostala planinarska društva.

M. B.

TRIBINA

Reč je o "modernoj" poeziji

U „Književnim novinama" od 1 aprila izašao je napis M. Maksimovića pod gornjim naslovom, u kome se osvrće na moje predavanje o nekim karakteristikama „moderne" poezije.

Ovaj osvrt na moje predavanje nameće pitanje: šta je moderna poezija, koju i kakvu poeziju treba shvatati modernom?

Ja mislim da je svakome jasno da moderna poezija nije isto što i savremena, iako je vremenski (po vremenu svog postanka) vezana za isto doba.) Svaka savremena poezija ima svoju modernu, onu koju nekim svojim kvalitetima ide ispred ostalih tokova savremene poezije. Drugim rečima, svaka savremena poezija (poezija jednog razdoblja, jedne epohe) ima svoju modernu (kao i mnoge pesničke pokušaje da se stvori moderna) koja svojim kvalitetima odgovora dobu koje nailazi (a ne dobu koje prolazi) u kome će ona postati savremena (ne po vremenu postanka, no po svojoj idejnosti i izražajnosti), iz koje će se opet, u datim uslovima, roditi nova moderna.

To znači da se problem svodi na pitanje: koji pesnički elementi i kvaliteti čine jedan deo savremene poezije modernom? Na to pitanje vrlo je teško odgovoriti. Zato nisam mogao ni ja, niti je iko to mogao, da dam definitivni odgovor. (Ovo priznaje i Maksimović). Ali, na osnovu istoriske prakse i teorije, ipak je moguće, bar u glavnim linijama, u okviru opštih postavki, odgovoriti na to pitanje.

Ako se pođe od postavke da je poezija subjektivni odraz objektivne stvarnosti — a od toga se mora poći — onda je prvi uslov da jedna poezija bude savremena (savremena, ne moderna) da bude odraz društvene stvarnosti svoga doba. Društvena stvarnost je u svom istoriskom razvoju promenljiva, što znači da ta promenjivost uslovljava i promenu njenog odraza, poezije. Promene društvene stvarnosti vrše se po određenim društvenim zakonima po kojima se stvarno i istovremeno vrši i uslovljavanje novih odraza te stvarnosti u društvenoj nadgradnji, dakle, i poeziji. Prema tome, poezija koja pretenduje na to da bude poezija budućnosti, da bude savremena u dobu koje nailazi, mora biti u skladu sa društvenom zakonomernošću razvoja ne samo društva no i psihičkim vrednostima čoveka (koje se menjaju promenom društvenih uslova). Otkriti neminovnost tih promena i umetnički ih oblikovati, tj. dati njihovu suštinu u izražajno novom obliku i načinu (koji, kao i društvena stvarnost koja nailazi, imaju svoj koren u prethodnom, onom što postaje prošlost) — zadatak je svake nove ili moderne poezije. Istorija nas uči da su svi pokušaji za stvaranjem moderne, nove poeznje, koji nisu u skladu sa ovim, u suštini društvenim, uslovima, ostajali samo pokušaji i istorija ih je beležila samo kao pokušaje. Iz toga, iz te društvene neuslovljenosti, tj. iz sadržajne i oblikovne izražajnosti neusklađene sa razvojnom linijom društvene stvarnosti, izvire, rekli bismo, nerazumljivost, neidejnost, ekstravagantnost itd. svake „moderne" (pod znakom navoda) poezije. Mi još nemamo modernu poeziju (ona je istoriski uslovljena i mi ćemo je dobiti), ali imamo niz pesama od izvesnih kritičara proglašenih „modernim" koji javnosti te pesme pretstavljaju kao „moderne". O tim pesmama ja sam govorio, i, mislim, pokazao da one nisu moderne (u nekim slučajevima nisu ni poezije), ali nisam moderno izjednačavao sa nakaznim što niko nikad nije ni činio ozbiljno). Jer moderno to nikad nije ni bilo. Kako se može shvatiti da je renesansna poezija ili poezija Branka Radičevića, — da pomenem samo njih — koje su bile u svom početku moderne (odgovarale nailazeći u društvenoj stvarnosti i čoveku te nove stvarnosti), — kako bi se moglo shvatiti da su to nakazne poezije? A one su bile moderne u odnosu na svoju savremenu i postale savremene u odnosu na svoju modernu.

Drugo pitanje koje je drug Maksimović pokrenuo u svom osvrtu na moje predavanje jeste pitanje slobode umetničkog stvaranja. Naravno, svakome je slobodno da peva kad hoće, kako hoće, o čemu god hoće (ako se to ne kosi sa pravnim odredbama jedne društvene stvarnosti; pa čak i ako se kosi), ali je isto tako jasno da je svaki tvorac, umetnik ili naučnik, u svom stvaranju (i u sadržajnom i u oblikovanom smislu) ograničen tehničkim i saznajnim mogućnostima svoga doba, svoje društvene stvarnosti. — Kad ne bi bilo tako, ne bi postojao razvoj, prolje saznavanje. Jer, saznajne mogres, ne bi bilo moguće novo, dagućnosti, a i poezija je jedan vnd saznajnosti, nisu u svakom istoriskom razdoblju iste. To znači da umetnik (naučnik) nužno ne može ni sagledati, ni proučavati i, ni saznavati nezavisno od saznajnih mogućnosti svoga doba. Makako fantastično, originalno, revolucionarno otkriće pretstavljalo umetničko ili naučno delo (umetnost je i otkrivanje novih vrednosti), ono je samo rezultat sagledavanja tih vrednosti kroz prizmu svoje društvene stvarnosti, tj. saznanje mogućnosti svoje društvene stvarnosti. (Otuda i proizilazi da je svako pravo umetničko ili naučno stvaranje subjektivni odraz, ali i da, baš zato što je odraz objektivne stvarnosti, sadrži u sebi i opštevažeće vrednosti. Suštinski nema subjektivizma bez objektivizma. Otuda takva ostvarenja i mogu da obeležavaju etape u istoriskom razvoju, jer pretstavljaju, u neku ruku, zbir svih saznajnih postignuća ostvarenih do svoga doba). U tom smislu je i umetnička sloboda ograničena; preće li te granice (a to biva), onda ta umetnost (ili nauka) prestaje da bude umetnička ili naučna vrednst svog doba (pa i docnijih). Prema tome, sloboda u umetničkom stvaranju nije bezgranična, a u svakom slučaju regulisana je svojim, umetničkim zakonima koji ne mogu biti izvan okvira svoga doba. U tom pogledu naša „moderna" (pod navodnicima) je izvan tih okvira, dakle, nije moderna (bez navodnih znakova). Jer, iako ne postoje granice razvitka, postoji, u datom vremenu, granica mogućnosti ostvarivanja, koja, u nauci, ako se prede, vodi u nenaučnost, netačnost, saznanju neodrživosti a u umetnosti (dakle, i u poeziji) u nerazumljivost, nemogućnost estetskog razrešenja (doživljaja), dakle, neumetnost.

Poseban problem na kome drug Maksimović insistira u svom osvrtu na moje predavanje jeste omladina, odnosno njen stav prema „modernoj" i modernoj. U tom pogledu, zbilja je potrebno jednom uočiti istinu — upoznati stav omladine prema umetničkim ostvarenjima uopšte. To se ne može postići povremenim dodirima sa omladinom, putem povremenih predavanja, objašnjavanja moderne poezije (objašnjavanja „moderne" shvaćene kao moderne) — sama potreba objašnjavanja govori ne samo o nerazumljivosti te poezije no i o njenoj umetničkoj suštini koja nije u stanju da uslovi estetski doživljaj, dakle i umetničko razrešenje. Potrebno je omladinu poznavati i sa njom raditi, biti, živeti sa njom. Ja sam bio u prilici da radim sa njom, i reći ću, objektivno, ono što sam zapazio, osetio, a to je: sva je omladina za modernu (ne „modernu"); ona želi da u novom poetskom izrazu doživi, estetski doživi svoju novu (misaonu i osećajnu) sadržinu. Ona čak tu novu sadržinu u novom izražajnom obliku i poetski izražava (uskoro, valjda, treba i da se pojavi njen Almanah; ja sam unekoliko saradivao u njegovim pripremama), i kada se on bude pojavio videće se kakvu modernu neguje, prisvaja i kako je doživljava omladina. Na osnovu onoga što sam ja od tih njenih pesničkih ostvarenja pročitao, mogu reći: omladinska moderna pesnička ostvarenja (treba voditi računa da su to omladinska ostvarenja), koja kod zbilja talentovanih omladinaca pretstavljaju nesumnjivo pozitivan pokušaj da se subjektivan sadržajno nov doživljaj da u novom izražajnom obliku i načinu, pokazuju ove kvalitete (kojih u „modernoj" nema): neposrednost, misaonost i osećajnost (naravno, u okvirima njihove misaone i osećajne doživljajnosti) jasno usmerene, iskrenost i otvorenost (često i u najintimnijim doživljajnostima) i jasnost, razumljivost (naša „moderna" ostvarenja priznatih pesnika daleko su nerazumljivija nego ostvarenja njihovih uzora na Zapadu). Naravno, da u toj omladinskoj poeziji ima i t.zv. „pubertetske poezije" (i to je razumljivo; ona je ponajčešće „moderna") i ona je čak pretežna (svi omladinci nisu pesnici nisu pesnici iako pevaju), ali se iz te pretežnosti ne sme izvoditi zaključak da je omladina listom za „modernu". Jedan je zaključak: omladina želi da doživljava, estetski doživljava poeziju i da sazna istinu o njoj; to ona očekuje od svih onih koji dolaze u dodir sa njom, jer nju, danas više nego ikad, istinski interesuje umetnost. Treba joj prići, sa njom raditi; ona će nam dati modernu (jer ona — kako je tačno primetio Maksimović — nije opterećena starim sadržinama).

Najzad, još dvetri reči o profesorima književnosti (koje ne baš tačno ocrtava Maksimović u ovom svom napisu). Nisu oni u pogledu poezije tako konzervativni kako poneki misle. Čine oni ogromne napore da prodru u „moderna" pesnička ostvarenja, da ih razjasne sebi i svojim učenicima-omladini (to su u mnogim svojim delatnostima i pokazali: predavanja, diskusije sa omladinom i piscima, gotovošću da se i na širim forumima o tome raspravlja itd.), — ali, nisu oni krivi što u tome ne uspevaju uvek (jer ne mogu da prerastu u saznajnom pogledu svoje vreme), iako među njima ima i mladih profesora koji su „izučili visoku školu posle nje (Revolucije). „Neosporno je — to potvrđuje školska praksa — profesori i omladina imaju isti stav prema pravom pesničkom ostvarenju — onom koje estetski deluje — bilo da je ono odraz društvene stvarnosti prošlosti bilo da je odraz savremene stvarnosti.

Ovim svojim odgovorom nemam nameru da pobijam navode druga Maksimovića (lična pregonjenja i nadmudrivanja ne vode ničemu), ali zaista želim da pokrenem diskusiju, jednu objektivnu i dobronamernu diskusiju, o modernoj poeziji, modernom pesničkom izrazu, jer je, kako mi izgleda, to pitanje sazrelo u svima oblastima našeg umetničkog stvaranja.

Dobrivoje P. Alimpić

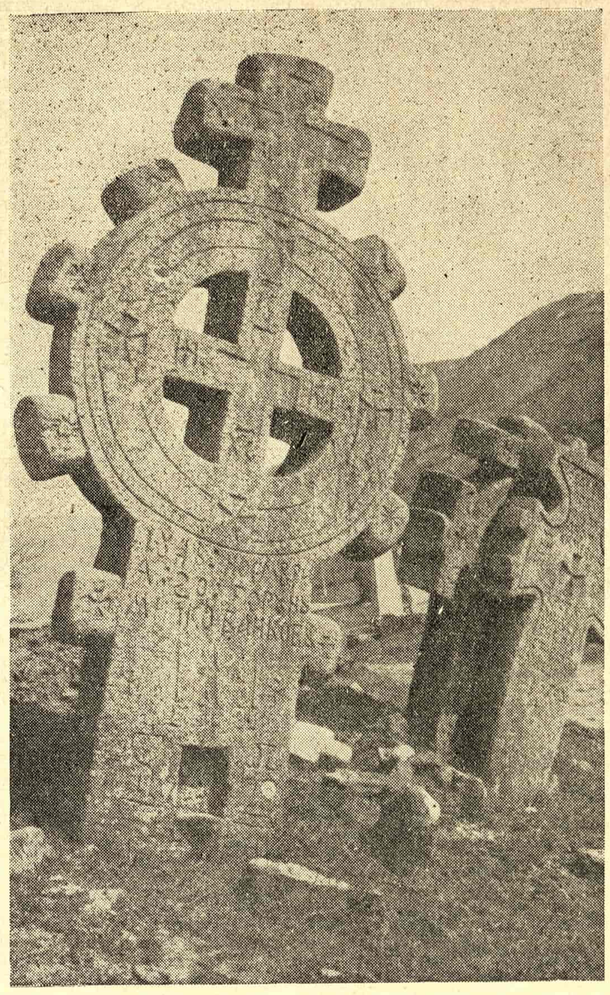

Stari spomenik na vlasotinačkom groblju

Ugroženo groblje

KAD smo se našli na vlasotinačkoj akropoli, nad mutnom Vlasinom, zastali smo i priznali da takve spomenike još nigde nismo videli, iako se možemo ubrojati u red onih koji su dosta grobalja obišli širom Srbije. Spomenici, osobito najstariji, oni iz prve polovine prošloga veka, monumentalni, masivni i uprkos masivnosti veoma ukusno i majstorski klesani. Figure tih spomenika nisu obične. Ustvari, vrlo veliki, teški, divno stilizovani krstovi u raznim varijantama. Spomenici koji svakoga zaustavljaju, koji pobuđuju diviljenje. Takva umetnost u velikim i na hiljade kilograma teškim kamenim blokovima, kakva se, možda, nigde kod nas više naći ne može. Ima primeraka koji su oko tri metra visoki, a više od rastegljaja široki, isklesani i prorezani u krstato-kružnoj ornamentici. Takav je, naprimer, spomenik Milka Bankova iz 1846 godine. Groblje sa bogatim izborom nadgrobnih spomenika. Prava retkost. I ti spomenici kao da su osuđeni na propast. Poslednjeg dana mnogi su pohitali na groblje, gde je imala da se završi ekshumacija 31 marta ove godine. Ljudi su bogobojažljivo raskopavali humke, potkopavali krupne spomenike, ne vodeći nimalo računa hoće li se prelomiti, okrnjiti, ili oštetiti, pošto se s kostima nisu prenosili i spomenici. Oni su ostajali na razrivenom groblju povaljeni, izukrštani, polomljeni kao da je groblje bombardovano. Ostali su neraskopani samo najstariji, davnašnji. To je sreća, na takvim grobovima su najlepši i sa muzeološkog gledišta najvredniji spomenici. Ali čemu opet to kad se priča da će svi ti stari spomenici biti upotrebljeni za nekakve podzide oko Vlasine i za uređenje parkova?!? Molili smo rođake pokojnika, koji su nemilice obaljivali spomenike, da to ne čine, da se ruše dragocena znamenja svojih predaka, da ne uništavaju istoriju. Ali to je bio jalov posao, pošto se prenosila vest da će se spomenici koristiti za podzide. Pitali smo ljude zašto od mesnih vlasti nisu zahtevali da se bar svi retki i dragoceni spomenici ne smeste privremeno u zgradu, preostalu iz vremena Turaka, koja je inače namenjena za muzej. Na sva pitanja odgovor je bio mrzovoljan i pun prigovora i prekora.

U svakom slučaju, na vlasotinačkom groblju trebalo bi što pre da se nadu stručnjaci iz Beograda dok na groblju još stoje spomenici. Nije pravo da pokoljenjima ostavimo razlupane spomenike, da posle s mukom rekonstruišu kako su izgledali spomenici jednog značajnog doba naše prošlosti.

M. M. Brevinac

RENESANSA RAZUMA

Nastavak sa 1 strane)

to, u toku proteklih dvanaest meseci, bilo izvesno opadanje histerije.

Ranije je baš ta histerija, njen neverovatan stepen, njeno prodiranje u sve pore američkog društva i politike, bila glavna karakteristika američke političke atmosfere. Bio je to odraz akutnog hladnog rata, događaja u Koreji i Indokini.

Histerija u Americi pratila je visoki stepen međunarodne zategnutosti.

Taj duh histerije godinama je dominirao Amerikom. Pored reči kao što su „komunista", „crveni", „ružičast", „marksist" i nazivi kao „liberal" ili „progresivan" obešeni su za sramni stub koji se ostavlja najgorim izdajnicima.

U tom periodu, Makarti je bio na samom vrhu svoje moći. On i njemu slični odlučivali su o merilu američkog patriotizma... Tragalo se za „komunistima", a ustvari pokušavalo da se organizuje krstaški pohod na slobodu misli, na demokratsku i liberalnu građansku filozofiju i pogled na svet.

SADA je histerija u opadanju Najgore je prošlo.

Promena sovjetske spoljne politike, popuštanje međunarodne zategnutosit, obustavljanje ratova u Koreji i Indokini, smirivanje oko Formoze, sazrevanje saznanja o strahotama vodoničnog rata, potpisivanje Austriskog ugovora — sve je to proširilo horizonte, dovelo — i u Americi — do snaženja vere u mogućnost mira.

Amerikanci su počeli lakše disati. Veruju u mogućnost stabilizovanja mira.

Ta je tendencija postala materijalna politička snaga s kojom Bela kuća i političari iz obeju partija moraju računati. Došlo je, tako da kažemo, do renesanse razuma i realizma. Histerija je počela da jenjava... Makarti polako tone u zaborav, a Nolend iz dana u dan ima sve manji uticaj, stoji pred političkom izolacijom.

Izgleda, da su milioni Amerikanaca slični onom s kojim je Reston vodio imaginarni razgovor pod neboderima Menhetena, ili onom koji u „sabveju" nije hteo da odgovori na moja pitanja, počeli da misle, shvatili da se katastrofa može izbeći, da histerija i ekstremizam ne obećavaju ništa dobro.

To su optimistički znaci.

Đuka Julius

KULTURNI REPORTER

U SRBIJI: 253 ŠKOLE ZA POLJOPRIVREDNE PROIZVOĐAČE

Prema podacima Saveznog zavoda za proučavanje prosvetnih i školskih pitanja, u Srbiji i Sloveniji veoma su rasprostranjene škole za poljoprivredne proizvođače. Njima se, kažu u ovoj ustanovi, pridaje veliki značaj. One, pre svega, treba da doprinesu opštem stručnom obrazovanju proizvođača na selu, što će nesumnjivo uticati i na savremeniju obradu zemljišta i veći prinos.

U Srbiji je prošle godine radilo 253 ovakve škole. Iako je program na vreme bio sastavljen i obezbeđen dovoljan broj predavača, u nekim mestima odziv proizvođača bio je slab.

Pojedine omladinske organizacije takođe poklanjaju veliku pažnju ovom problemu. U Bosni i Hercegovini, naprimer, njihovom zaslugom su u mnogim mestima osnivani tečajevi za obrazovanje poljoprivrednika.

NOVINA U IZDAVANJU NAUČNO-POPULARNE KNJIGE

Zanimljivu novinu u radu izdavačkih preduzeća koja se bave objavljivanjem naučno-popularne književnosti, uvela je zagrebačka redakcija "Male naučne knjižice". Knjige, koje ona izdaje, uglavnom su namenjene gradskom stanovništvu. Ali, one isto tako mogu korisno poslužiti i prosvetnim radnicima na selu. Njima je takva literatura naročito potrebna, pre svega radi suzbijanja praznoverja, a i da bi omogućili seljacima da steknu bar osnovna znanja iz nauke.

Ova zamisao, koliko složena, toliko i plemenita, potstakla je urednike biblioteke na korisnu saradnju s Glavnim odborom Socijalističkog saveza, Savetom za prosvetu Hrvatske, Savezom kulturno-prosvetnih društava i drugim društvenim i kulturno-prosvetnim organizacijama. Nastojaće se, u saradnji s njima, da izdanja biblioteke postanu pristupačna što većem broju ljudi iz grada i sela. Jedan od glavnih uslova — niska cena — obezbeđena je. Svaka knjiga, u pretplati, staje svega 25 dinara.

SVE ŽIVLJA SARADNJA JAVNOSTI I ŠKOLE

Plenum centralnih odbora Udruženja učitelja i Udruženja nastavnika i profesora Jugoslavije, koji je održan u Beogradu, razmotrio je, pored ostalog, principe Opšteg zakona o upravljanju školama. U zakonu je — istaknuto je — dosledno sproveden princip decentralizacije i demokratizacije školstva. U prvom redu, on ovlašćuje narodne odbore srezova ili gradova da rešavaju sva školska pitanja. Što se tiče republičkih saveta, oni će donositi samo nastavne programe i starаće se o opštoj inspekciji.

Prisutni su ukazali da je u poslednje vreme poraslo interesovanje javnosti za život škole.

Zanimljivo je da nov zakon predviđa da učenici učestvuju u raspravljanju o školskim pitanjima ne samo preko svojih delegata u školskim odborima, već će imati i svoju posebnu zajednicu koja će se baviti školskim problemima.

Posebno je naglašena potreba što većeg angažovanja prosvetnih radnika pri sprovođenju zakonskih odredaba u školski život. Takođe je rečeno da je delatnost školskih odbora donela višestruku korist. Oni su, u saradnji s društvenim organizacijama, roditeljima i učenicima uspešno rešavali i najsloženija pitanja.

PREPORUKE ZA POBOLJŠANJE OPŠTEG RADNIČKOG OBRAZOVANJA NA KOSMETU

Na Kosovu i u Metohiji, gde od ukupnog stanovništva na radnika otpada 2,5 otsto, još i danas ima 5.607 nepismenih lica zaposlenih u fabrikama i preduzećima. Sem toga, ima preko 7.000 radnika s nepotpunom ili potpunom osnovnom školom.

Da bi se ovo stanje poboljšalo, oblasni Savet za prosvetu i kulturu preporučio je Izvršnom veću Kosova i Metohije i Izvršnom veću Srbije da se, sem otvaranja godišnjih i dvogodišnjih škola za opšte obrazovanje radnika, u mestima gde za to ima mogućnosti, osnivaju i ostale ustanove za obrazovanje ljudi zaposlenih u privredi.

Smatra se da bi, radi ostvarenja ovog cilja, trebalo u prvom redu što ozbiljnije prići osnivanju radničkih univerziteta. Pritom bi trebalo voditi računa o stvarnim mogućnostima za njihov rad. Što se tiče delatnosti radničkih univerziteta, ona bi trebalo da bude najraznovrsnija.

KOJE KNJIGE NAJVIŠE PRIVLAČE LJUDE U UNUTRAŠNJOSTI

Šta čitaju ljudi u unutrašnjosti? Pitanje je ne samo zanimljivo, već i važno. I za izdavačka preduzeća, i za one koji se staraju o približavanju knjige narodu.

Takva jedna anketa sprovedena je u nekoliko mesta. Prema prvim podacima, danas u većini varoši vlada izrazitije interesovanje za dela domaćih pisaca, pre svega klasika. Na prvom mestu dolaze knjige Matavulja, Cankara, Prežihova-Voranca, Đure Jakšića, Santića i drugih. Što se tiče savremenih književnika, prvo mesto pripada Dobrici Ćosiću, jer je njegov roman „Koreni" danas najčitanija knjiga. Vlada interesovanje i za dela Ive Andrića, Branka Ćopića, Davića, Desanke Maksimović, Krleže, Vladana Desnice i drugih.

Zanimljiva je i „rang-lista" stranih pisaca. Od klasika — Balzak, Igo, Zola, Puškin, Gogolj, Čehov i drugi, a od savremenika — Golsvorti, Tomas Man, Drajzer, Hemingvej, Remark i Somerset Moan najviše privlače pažnju.

FILM

RAZGOVOR NA TEMU:

LITERATURA FILM SAVREMENOST

LITERARNO u domaćem filmu, naročito u orginalnim scenarijama shvata se često na jedan pogrešan i neistinit način. Korenj ovakve situacije veoma su složeni i njihovo razotkrivanje zahtevalo bi daleko više prostora. Ali nesumnjivo je da se literatura u domaćem filmu često identifikuje sa nečim što bi se moglo nazvati visokoparnim frazerstvom, a što je od jedne dobre realističke literature daleko kao što je plakata daleko od događaja koji objavljuje.

Postoje izvesni, nigde precizno formulisani, kanoni (srećom niko nam ih nije nametnuo; njima smo se podvrgli, možda, i zato što nismo u stanju da s a g l e d a m o), neka sterilna pravila, nasleđe loše literature, koja kao da su postala nepisani zakon za dobar deo naših scenarija. Ličnosti u domaćim filmovima često su samo poluge ideje koja se na taj način, spolja, želi sugerirati; jedne zamisli ograničene na puku verbalnost — umesto da u stvaralačkom spregu izlaganja radnje i dramskog i psihološkog formiranja likova ideja sama nikne i nametne nam se snagom svoje životne istinitosti i lepotom svoje spontanosti.

Ta smišljenost, ili, tačnije, izmišljenost, stalna prisutnost teze i crno-belog osvetlenja uzela je toliko maha da naprimer, u jednom od poslednjih domaćnh filmova „Milioni na otoku" u našim radničkim stanovima malte ne da nema i frižidera, dok je od trojice desetogodišnjih dečaka jedan, čije je socijalno poreklo buržoasko, kolebljiv i nepoverljiv prema drugu, dok su druga dvojica — njihov otac je radnik — uzori drugarstva i urođene karakterne čistote! Ako se već izmisli jedna naivna intriga, zar se ona mora aranžirati na taj šupalj način i staviti u lažan dekor? Zar naša humana stvarnost, karakterno bogatstvo naših ljudi i herojska lepota našeg života, zahtevaju tu primitivnu šminku?

O šemama i njihovoj jalovosti

ČINI MI SE da je u našoj situaciji osnovno i bitno: osloboditi se lažno literarnih, knjiških predrasuda, one predodređene „pristojnosti" i bontona koji umesto živih likova na ekrane dovode mutave spomenike. I dok se naša literatura sve više oslobađa verbaliteta i sušičavog „lepog pripovedanja", naš film se tokom svog desetogodišnjeg opismenjivanja uporno držao tih praznih i izmišljenih šema. Uporedo sa tematskom, i uopšte umetničkom, aktualizacijom domaće filmske umetnosti, postavlja se zahtev za oslobađavanjem šematizma. Janko Veselinović je apsolutno Dobre likove suprostavljao apsolutno Rđavima. Danas je savremeni čovek svestan da granica između dobra i zla nije baš na tako jednostavan način povučena. Savremeni čovek stvorio je i svtara sebi daleko dublju i realniju etiku, moral koji sa naivnošću nema, i ne želi da ima, ništa zajedničko. Moral našeg savremnog čoveka niče u jednoj humanoj društvenoj i psihološkoj konstelaciji. Nama danas nisu potrebni jankovese-linovićevski paravani, ni bilo kakva „potemkinova sela" romantične literature, mi danas stojimo lice u lice sa životom, i sve naše probleme rešavamo snagom svojih misli i osećaja. I zato danas podela na crno-bele likove u jednom realističkom dramskom sklopu, ne samo da ne vaspitava gledaoca, već pedagoški, svojom neubedljivošću i isforsiranošću, često deluje direktno inverzivno. — Tu kulu, ne od slonovače, već od čerpića, sa doksatima i senkama iz romantične literature izvučenih likova, trebalo bi već na neki način da napustimo.

Može se, kroz analogiju (koja na prvi pogled, verovatno, izgleda i pomalo usiljena, ali koja sigurno nije bez osnova) — izvući zaključak da i tematska konzervativnost domaće filmske umetnosti, njena naklonost ka romantičnim sižeima, ima svoj zajednički koren sa tom lažno romantičnom obradom. I zato kada se danas apeluje na savremenost u domaćem filmu, onda se to čini, pre svega, zato jer se pretpostavlja da će savremene teme, ukoliko budu iskreno rađene, nametnuti realistički i savremen literarni postupak.

Ljubav u domaćem filmu

NE TREBA da idemo dalje: šta je domaći film učinio da nam razotkrije osobenosti veza savremenog čoveka i žene. Taj večiti problem žena-čovek, u svetlu istina našeg doba, obeležen je novim vrednostima. Projekcija tih erotskih veza na psihologiju savremenog čoveka, trebalo bi da bude jedna od ozbiljnih sadržajnih komponenata domaćeg filma. — Dati na ekranu likove našeg svakodnevnog života, pokušati sa prodorom u osobenosti erotskih veza savremene žene i čoveka (da se kroz jednostavne, realne događaje makar samo i naslute refleksi tog unutrašnjeg emotivno-psihičkog sazvežđa u kome se ogleda bliskost savremenog čoveka i žene), dati nešto od tih svakodnevnih istina koje čine veći deo našeg s t v a r n o g sveta, — nije li to jedan nezaobilazeći imperativ, bez koga domaći film ne može naći svoj pravi lik i ispuniti misiju koju svima nama duguje?

Treba imati u vidu jednu stvar: kada govorimo o tom problemu izmišljenosti, šema i konstrukcija, nikako ne mislimo da time umanjimo već postignute rezultate domaćeg filma. Jer, najzad, ništa ne bi moglo da zakloni umetničku snagu fragmenta (nažalost, uglavnom, još uvek samo fragmenata) rasutih u ovoj desetogodišnjoj potrazi za umetnošću kroz napor da se samouk prodre u govorne tajne filma. Ali je sada, kada su režiško-zanatski problemi na putu da budu savladani, pravi momenat da se obrati pažnja i na literaturu (u najširem smislu) u domaćoj filmskoj umetnosti. Osavremenjivanje našeg filma, njegovo približavanje gledaocu, ne može se ni zamisliti bez jednog savremnog i realnog stava umetnika. Jer kolikogod su „nesavremeni" „Bakonja" i „Jara gospoda", toliko isto su, mislim, daleko od savremenosti i „Plavi 9" ili „Svi na more". Ne radi se, dakle, o tome da se šalvare zamene suknjom, a šubara kačketom, već da se kroz jedan realistički postupak (ne vidim kako bi se, inače, danas u jednom filmu namenjenom širokoj publici, na drugi način mogao sa tom publikom da nađe jedan zajednički jezik), za savremnog čoveka uverljivo, uoče istiniti i aktuelni životni sadržaj.

Aleksandar Petrović

Preokret pozorišnih konvencija

• Zašto frojdizam, u raznim vidovima, sačinjava srž pozorišnih eksperimenata?

KAD GOD gledamo stari ili iole stariji teatr: zamislimo se nad konvencijama. One nam bodu oči, a često i paraju uši. Svako razdoblje ima svoje pozorišne konvencije, kojih ono i ne mora biti svesno. One se mogu naknadno otkriti. Pisci ih se dosledno drže. Aristotel je otkrio neke od tih uslovnosti, koje su važile za Grčku: jedinstvo mesta i vremena; rasplet a ne lagano sazrevanje radnje, itd. itd.

U renesansu. mašinerija je, jedno vreme igrala izuzetno važnu ulogu. Ona je možda i omogućila operu, kao novi rod pozorišta. Konvencije postoje svuda, a ne samo u teatru. Bertrand Rasel ih je našao u celom našem mentalitetu, koji je, uglavnom i odvajkada, bio uslovljen maternjim jezikom. Aristotel i Kant nesvesno su prenosili jezičke kategorije svoga maternjeg jezika, u svet ideja i zakona, normi i vrhovnih postavki, — i u njima su videli: poslovanje svakog ispravnog uma; dok se tu, pre svega, ispoljavao: naš govorni prilazak svim životnim pojavama.

Danas, pozornica stvara sve nove i nove binske konvencije, rušeći stare. Zašto to ona čini? Evo zašto: sve pozorišne konvencije počivaju na mentalitetu svoga razdoblja; mnoge su tako zastarele za nas, da nas vređaju, da nam zatamnjuju svoj opsenarski i mađijski lik, pa su otrcana šminka, koja se ne podnosi. Traže se, dakle, nove konvencije, — bez njih se ne može. Traže se konvencije koje će nam što izrazitije omogućiti: jasnu i ispoljenu dramu ljudskih rasplamtelih sukoba. Stih i slik bile su konvencije rane tragedije i trogatelnosti. One su davale razumljiva zamaha i poleta iskazanim čuvstvima i nadčuvstvima. (Proza je bila prepuštena komediji, čak i u Molijerovo vreme. Gospodin Žurden joj se krvavo osvetio). Gde bi se grčka tragedija mogla i zamisliti u prozi? Svi zakonodavci osetili bi to kao šegu i lakrdiju! Pa čak i Šekspir. A ako stih i odbacimo, — ipak moramo prigrliti mnogo što šta drugo, ne manje uslovljeno od stiha, razmera, tropa i figura. Nikakvim se zahtevima životnog realizma takve nove konvencije ne daju opravdati, a ipak: drama ih zahteva; radi drame im pribegavamo; drama mora da živi i da se razvija, a ne može to bez pogodnih uslova. Film je, silom okolnosti, dao drami novog poleta, celokupnom prikazu zgoda i nezgoda života. Tu vidimo, na primer, čoveka iz one blizine, iz koje ga nikad ne gledamo (ne samo na pozornici, nego i u životu): vidimo svaku boru njegova lica, i suzu žalosnicu ili radosnicu kad se niz obraz kotrlja. I bezbroj drugih stvari dolazi tako u filmu, do opipljiva i gusta učešća. Zar pozornica od dasaka da ostane kakva je i ranije bila? Zar se dva čoveka, u sukobu, mogu iscrpeti vidljivim pokretima i progrcanim rečima? A šta ćemo sa našim prisnim mislima, sa našim nagonima? Sa snovima, slutnjama, strepnjama, zebnjama, grčevima, sa prošlošću u nama? Zar oni ne postoje? A kako da se ispolje? Stavite dva stvora ljudska, po starom receptu, da se, u malom okviru ograđenog pa čak i neograđenog prostora: grde, izazivaju, teše, ili tetoše — jesu li oni izrazili sve što je u njima i što je bitno u njima? Može li se to uopšte izraziti? Zar se sudbina, njen dah i njena krila, dadu preneti u reči i samo u reči? Kako ta krila da opazimo, vidljivo? Čovek se ne može i ne sme iscrpsti sa nekoliko vidljivih i slušnih, slučajnih oznaka. Treba naglasiti čak i tu neiscrljivost. I ona je prisni sastojak drame. (Valerizu je dosadilo: biti stvar. Okovi ti bili su mu tragedija). Na velika vrata Frojd je ušao, u pozorišnu tehniku. Da li zato što je u pravu? Ne. Čak i da nije u pravu, ipak: njegov sam slavni prilazak životu, njegove igre odnosa, njegovi potisci i pritisci, pružaju pozornici mnoge krepke i izdašne mogućnosti. Ispoljavaju se i razotkrivaju: cezura naše svesti, ozlede našeg detinjstva, tok naših razvoja, sav unutrašnji i podsvesni čovek. Taj se čovek nikako očima ne vidi, tojest nije se video, — već se samo nazirao, po kakvom slomu slogova, po drhtaju glasa, po muklom ili jasnijem kliku, po nerazumljivom prestanku slušnog treperenja ili po naglom ustremu i skoku celog bića. (Kao kad se zmija uspravi u živu vertikalu!) Pozorišna mašta uzela je sve što je nevidljivo (a stvarno) u čoveku, i pretvorila to u — vidljivost. Sad vidimo sakrivenog čoveka. Čoveka iza busije čovekovih reči. Ako se čovek, recimo, seća nečeg — film to, istog časa, vidljivo ovaploti. Čas posla! Ali bina Ibzenova samo doziva prošlost rečima. Ne može je do kraja dočarati! Ako se čoveku nešto utvori ili pričini, ili pogrešno prikaže, ili slabije, čudnije, jače osvetli, — onda to film može smesta i vidljivo da izobrazi. A kako čovek, na bini, recimo, da vidi bližnjega drugim uzrujanijim očima, pa da se to onda i našim rođenim očima kao takvo obelodani? (Šekspir je tu imao jednu konvenciju: monolog. Čovek je sebe, — na stranu, — rečima razotkrivao, saopštavajući sve uboge svoje tajne svima gledaocima i slušaocima.) Dati dva uvida (mesto jednog, u zbivanje — to nije „realno" a ipak je u velikoi meri opravdano, celim našim čudnim tokom. Čak dati i više uvida, a ne samo dva! Ta naši su oseti hiljadustruki! Ako dobro promislimo: naši su svi utisci tako promenljivi, tako u plimi i oseci — da se mi, donekle, menjamo i u svakom času: i mi, i naši nazori, i naš stav, i naši zaključci, i naši čulni omeri i domeri! Čovek se menja pa i razvejava. Gde je on i u čemu? Ranija je pozorišna konvencija uporno zahtevala: da se čovek izvanredno teško menja (i to samo donekle) i da sva tragika, lepota, sjaj, baj, ušas i očaj budu u toj sporosti promene, u tom mučnom održavanju ličnosti, u tom teškom usporu lične jednačine. Sad pak mnogi zamišljaju: da se može doći do tragičnih ili komičnih situacija, baš primenom nove konvencije: o mnogostrukom rascepu našeg bića, i to tako: da se taj rascep naš neodoljivo naglasi. Nekada je i najobičniji „rascep" bio tragičan, jer je pozorišna konvencija smatrala: da su unutarnji sukobi, kao takvi, bolni, mučni pa čak i neizdržljivi. (To je mislio i mladi Frojd. To misli danas stari Jung). Umiralo se od sukoba u duši, sviskavalo se: dok je to, često, kao što znamo obična tehnika našeg psihološkog poslovanja. (To zna katolička crkva, i, uspešno isceljuje histerične Marijakove nazovi sfinskove!)

Sve ove pokušaje: upada u tragediju same ličnosti, u srž njenih tkivnih vrednosti i smerova, — sve smo to upoznali u savremenom teatru: kod Pirandela, Žirodua, kod Sartra, Anuja, Berta Brehta. Vrše se eksperimenti i oko same suštine primljenih ili neprimljenih konvencija: kakvo je naše biće, šta ga nosi, šta ga koči, šta mu daje poleta, šta mu zadaje smrtne udarce, gde smo goličljivi, nagi, obnaženi, gde nam je Ahilova peta, ge nas izdaju nervi i čula, koji i kad?

AMERIČKA pozornica i film neobično mnogo primenjuju frojdizam, u više ili manje reskom obliku. Idu do zagonetke a i preko zagonetke. A oni to čine ne zato što veruju u psihoanalizu, u nauku, ili u nakostrešene i izvitoperene njene vidike, već zato: što u tome osećaju dalekosežno dejstvo pozornice, i filmskog platna.

Recimo, komad „Ljubav četiri pukovnika". On je osvojio američku pozornicu. Od četiri saveznička pukovnika koji su u sukobu, negde u Nemačkoj, u Harcu (Rus, Englez, Amerikanac, Francuz) svaki ima svoje zvanično obličje, a i svoje intimno, tajno obličje, (i njemu samom nepoznato). Zvanično su oni ono što jesu, kakvi su i kakvi mogu da budu, — dok su intimno: ono što nagonski žele, snivaju i vole. I to se sve daje sve u prizoru, događajno a ne nagoveštajem. Tako je ruski pukovnik Ikonenko u isti mah i bezbožnik, i materijalista, i dijalektičar, ali i junak iz ruske narodne skaske, i ruskog baleta „Zaspala lepotica" od Čajkovskog. On se ispoljava u obe svoje uloge. Imamo tu i stihova i stilizacije i težnje da se jedna uloga uklopi, vazda, u drugu, dopuni s njom, uskladi s njom. Tako su engleski, američki i francuski pukovnik, svaki u svom okvirnom i uklopnom svojstvu, zavisni od svojih narodnih i pesničkih stilizacija iste te drevne bajke. Englez je neobuzdano u stilu kraljice Jelisavete. (Čak se tu spominje i Ilirija, tako draga Šekspiru, — a ruski pukovnik pita: „Ko je ta ilirska duvna?" i dobija odgovor: da je reč o sadašnjoj Jugoslaviji.)

Kad više, kad manje, ova frojdovska strast za ispoljenjem naše prisne ili (na mahove) potisnute ličnosti, — stalno dolazi do izraza. Ona sačinjava, često, znatnu zamajnu snagu pesničkog i dramskog dejstva: ličnost postaje šira, shvatljivija, a uzleti njeni, usponi i klonuća, otkrivaju nam mnogostrujnu unutarnju dinamiku, koja ih preobražava (ta dinamika međutim u ličnostima ranijeg teatra, u liku posve ustaljenom i ukalupljenom — ne može nikako da se istakne, kako treba, i kako odgovara psihološkoj istini, i samoj ustreptalosti neukrotivog života).

SETIMO se svih onih kupljenih komada koje je Šekspir nasledio, u arhivi svoje trupe, pa ih prepravljao, prema potrebama nove, vrlo zakeralske publike. Stari komadi bili su između ostalog: puni radnje, ali lišeni psihologije. Psihologija je izgledala izlišna starijem dramskom naraštaju. Šekspir je ostavljao istu radnju — njene okrete i zaokrete — ali je unosio psihološke pobude, tojest: zašto i krošto ko šta čini. Tako je psihologija promenila celo pozorište iz doba kraljice Jelisavete, — naglašavajući i šireći vidike i dubine pojedinih ličnosti. I danas, psihologija (uzeta, najčešće, frojdovski u postupak) proširuje okvire ličnosti i čini radnju većma vezanom i većma opravdanom (tj. manje proizvoljnom, manje podložnom ćudi slučajne, uslovljenih kalupa). Smatram, da će ova nova dimenzija psihologije, — kako je uvodi ceo nov teatr, — biti neko vreme još u porastu, i da će ona neobično osvežiti čak i mnoge stare komade (koji će morati da se podmlade, da se menjaju). Ovaj je način pomalo i opasan: jer se ne vidi kraj i dno promena — ove jednako i sve sa novom snagom izviru, gde ih nismo ni očekivali! Zasada, izgleda da je on u cvetu i u jeku, i da će još zadugo usmeravati pozorišne eksperimente, pa čak i dela za onu najširu, brodvejsku publiku — koja od teatra zahteva samo zabavu.

Stanislav Vinaver

D. Stanimirović: VRTEŠKA

Mali album umetničke fotografije

FILMSKA EKIPA UFUSA IZMEĐU DVA PUTOVANJA

Otvorena srca

SNIMITI film „Burma kako je prijatelji vide" bio je zadatak sa kojim je preduzeće UFUS poslalo filmske radnike Ota Deneša i Nenada Jovičića snimatelja u ovu daleku i malo poznatu zemlju. Preko 200 dana neprekidno u pokretu, 60.000 kilometara prevaljenog puta i oko 10.000 metara snimljene filmske trake nisu učinjeni uzalud. Plod tog napora su sedam kratkometražnih filmova od kojih će naša publika videti pet (dva su snimljena na zahtev i za potrebe burmanske vlade).

Pored prvobitno planiranog filma „Burma kako je prijatelji vide" u crno-beloj tehnici snimljen je još jedan film: „Inle — jezero mašte".

U izvrsnom „Istman-koloru" snimljena su ostala tri filma. „Tito Zindabad" omogućava nam da posetu jugoslovenskog pretsednika Indiji doživimo na jedan nov način. Pretsednikov put zabeležili su već snimatelji „Filmskih novosti", ali ovoga puta doživljaj publike biće još potpuniji zbog raskošnih boja koje živopisnom pejsažu Indije daju izgled bajki. U filmu „Otvorena srca" izražena je dobrodošlica naroda Burme visokom jugoslovenskom gostu. Zemlja, ljudi, običaji, drevni spomenici kulture i narodne igre prikazani su u filmu „Lepotica Burma".

Autorima je naročito prirastao za srce film „Inle — jezero mašte". Prvi utisca za svakog novog posetioca ovog jezera su očaravajući. Mašta mora da zastane pred prizorom koji pretstavlja pravi praznik za oči posmatrača. Hiljade ljudi živi u sojenicama i u čamcima. Tu, u kućama na kolju i u čamcima se umire, a tu se i začinje nov život.

Ova poslednja tvrdnja dobija svoj pravi smisao tek kada se sazna da su za ovih osam godina, koliko Burma uživa punu nezavisnost, tamo slale svoje ekipe mnoge jake filmske nacije, a da od celog posla nije bilo nikakve koristi. Burmanska vlada je potrošila desetina hiljada funti sterlinga a preduzeća sa markama Holivuda, i druga, nisu uspela da naprave film umetnički i politički prihvatljiv za Burmance. Tako na pr. film o budističkom kongresu snimljen pre više godina još nije završen i isporučen poručiocu.

Loše iskustvo poučilo je Burmance. Strane filmske ekipe se za svako snimanje moraju obratiti Ministarstvu unutrašnjih poslova za dozvolu. Tamo je našim ljudima rečeno:

Jedna scena iz filma „Inle — jezero mašte"

— Stranci ne mogu snimati u našoj zemlji, njima se dozvola ne izdaje. . .

Posle ove rečenice u kabinetu ministarstva nastala je neugodna tišina.

— U Jugoslaviji je to sve izgledalo jednostavno — razmišljali su Deneš i Jovičić — zar smo uzalud prevalili ovoliki put?!

— . . . ali, — nastavio je burmanski funkcioner — Jugosloveni se ovde ne smatraju strancima. Vi ćete moći da snimate sve što zaželite!

Kada su razvijeni prvi materijali snimljeni za film „Burma — kako je prijatelji vide" domaćini su se uverili da imaju posla sa ozbiljnim filmskim radnicima i rezerva sa kojom su ih primili potpuno je nestala. Iz obostrane saradnje nastali su ostali kolor i crno-beli filmovi. Snimanje u koloru bilo je naročito problematično. Filmska kolor traka „Istman" podnosi maksimalnu temperaturu od plus 13° Celzijusovih. Ovaj uslov je veoma teško bilo ispuniti jer se u Rangunu najniža temperatura kreće između 30 i 35 stepeni. Snimatelj Jovičić se snašao na taj način što je brižljivo umotane kutije sa trakom stavljao u frižidere članova jugoslovenske kolonije. Traka je uzimana uoči samog snimanja, a posle slata najhitnije u London gde je vršena laboratoriska obrada.

Prateći brod „Rajska ptica" kojim se pretsednik Tito spuštao niz reku Iravadu, Jovičić je bio u velikoj muci. Ni na jednom brodu nije bilo hladnjaka. Zato je traku držao na promaji ili je krio u senci ispod kreveta u svojoj kabini. Njegovom zaprepašćenju nije bilo kraja kada je tek pri kraju puta primetio da se upravo ispod njegove kabine nalazi parni kotao i da je pod konstantno ugrejan. Sa trakom je u London otišlo i pismo sa uputstvima da se spase što se spasti može. Nekoliko dana kasnije iz Londona je stigao ohrabrujući telegram: „O. K." (sve je u redu).

Jednom prilikom imali su naši filmski radnici interesantno ali i opasno snimanje sa kraljevskom kobrom. Ova otrovnica je nedelju dana ranije usmrtila svoga ukrotitelja. Inače, ona je bila vlasništvo nekog istaknutog Burmanca. Žena ovog Burmanca, glumica Vin-Min-Tin (nedavno je završila snimanje filma u kome igra sa Gregori Pekom), prisustvovala je takođe snimanju. Taj sastanak je bio zakazan tajno ali uprkos toga na dan snimanja, u vrtu, okupilo se dosta posmatrača. Svi su navodno došli da posmatraju rad jugoslovenskog snimatelja. I dok su se Jovičić i Deneš skoncentrisali na svog jedinstvenog i opasnog glumca pogledi publike bili su upućeni na drugu stranu. Objekat njihove pažnje bila je lepa Vin-Min-Tin.

Bilo je još zgoda i nezgoda koje su neminovne pri ovako napornom radu na nepoznatom terenu i bez neophodne pomoći asistenata.

No, misija Deneša i Jovičića nije završena. Filmovi koje će nam prikazati označavaju rezultate prve etape njihove ekspedicije. Uskoro oni ponovo odlaze na put. Njihovi zadaci će ovoga puta biti još složeniji. Engleski filmski producenti i distributeri oduševljeni uspelim kolor filmovima ponudili su se da ih eksploatišu želeći istovremeno što nisu snimljeni u Sinemaskopu. To je autorima filmova „Otvorena srca", „Inle — jezero mašte", „Lepotica Burma" i drugih dalo ideju da ubuduće rade u novoj tehnici koja dokumentarnim filmovima stila kakvog oni snimaju pruža veće — skoro nevidene mogućnosti.

Najavljivanje samo jednog dela predviđenih planova najrečitije govori o zadacima koje ove odvažne Jugoslovene očekuju prilikom ponovne posete zemlji otvorenog srca.

Tema prvog filma biće monsunske kiše i život koje one diktiraju. U Burmi, specijalno u Rangunu, kiše su najsnažnije (eksterijeri filma „Kiše dolaze" snimljeni su u ovom gradu). Da bi snimili drugi film, Deneš i Jovičić će se priključiti naučnoj ekspediciji koja odlazi u neispitane predele Burme, u potragu za divljim plemenom Naca-lovaca ljudskih glava, sa željom da ih privuku civilizaciji i osposobe za jedan bolji i udobniji život. Lov na bele slonove poslužiće kao materijal za treći film. Istovremeno, sa najviših mesta potekla je inicijativa za snimanje koprodukcionih filmova u kome bi jugoslovenski i burmanski filmski radnici bili u znatnijem broju angažovani. Po toj ideji snimili bi se filmovi o zlatnoj epohi burmanske istorije, o Paganu — gradu sa milion pagoda, biografski film o heroju Burme Aung-Sanu i, eventualno, jedan savremeni muzičko-folklorni film.

Oto Deneš i Nenad Jovičić vraćaju se ponovo „lepotici Burmi" da nastave delo koje su ovako uspešno započeli.

N. Majdak

Salvador Dali portretira Lorensa Olivjea

Šekspir i filmska dramatizacija

„Julije Cezar" Džozefa Menkjevića

DA JE Šekspir danas živ, on bi, nesumnjivo, pisao izvanredna filmska scenarija! To je uzviknuo Džozef Menkjevič,kada je, prema drami „Julije Cezar" izradio knjigu snimanja. Isto je tako, Lorens Olivije, prilikom ekranizacije "Henrija V" i „Hamleta", bio došao do zaključka da je Šekspirova dramaturgija veoma bliska kinematografskom mediumu. Možda, na prvi pogled, ovakve konstatacije izgledaju čudne i preterane, ali, ako se malo više udubimo u dramaturšku konstrukciju Šekspirovih dela, uverićemo se da je slavni elizabetanski dramski pesnik težio da se izrazi na jedan način koji je veoma blizak filmu.

Da li je, scenskom tehnikom, mogućno kontinuirano povezati blizu četrdeset, po mestu zbivanja raznolikih, scena jedne jedine drame („Antonije i Kleopatra"), čak i po principu platformnog izvođenja bez dekora? Da li je mogućno, na sceni, plastično izdiferencirati i vizuelno dovoljno istaći preko pedeset ličnosti koje treba da prođu pred očima gledalaca u toku jedne ili, možda, dve pretstave (dva dela „Henrija VI")? Šekspirova dramaturgija, znači, poseduje dve bitne karakteristike filmskog mediuma: razbijajući jedinstvo vremena, ona, s jedne strane, teži za posvudašnjošću a sa druge, za što obuhvatnijim prikazom svih karaktera koji deluju ili potstiču dramsko zbivanje.

Ako izvestan čin treba da se zbiva na ulici, onda će Šekspir kao što je to učinio u prvom činu „Julija Cezara", jedan deo radnje postaviti na jednom kraju ulice, drugi na trgu, a treći na drugom kraju ulice. On će, za svega nekoliko trenutaka, preneti radnju iz Cezareva doma na trg blizu Kapitolja, da bi je, odmah zatim, nastavio u „drugom delu te iste ulice"! Ovakve promene mesta nisu Šekspiru potrebne zato da bi stvorio što veću vizuelnu raznolikost pred očima gledalaca, jer je, u tom pogledu, elizabetanskoj publici bilo potpuno svejedno gde će se radnja odigravati, pošto je scena uvek izgledala ista, a menjala se jedino tabla sa natpisom gde se radnja dešava, te je sve bilo prepušteno maštи svakog pojedinca, maštи potstaknutoj pesničkom rečju. Tu postoji daleko suštinskiji razlog: ritam i način razvijanja osnovnog sukoba, dovođenje ličnosti ili grupacija ljudi do fizičkog ili psihičkog sukobljavanja, povezivanje raznih i suprotnih linija dramske radnje — to je navodilo Šekspira da stalno menja mesto dramskog zbivanja. U tom smislu on je koristio čak i paralelnu montažu — najvažniju karakteristiku filmske umetnosti! Mogli bismo navesti mnoštvo primera, ali ostanimo, i ovoga puta, kod „Julija Cezara". Peti čin ove drame (koji se odigrava u ravnici kod Filipija gde se vodi bitka između Antonijevih i Brutovih pristalica) komponovan je po principu paralelne montaže scena. Može se slobodno reći da na pozornici nije mogućno tako plastično, jasno, logično i dinamično prikazati bitku (ne fizičko sukobljavanje, već smenjivanje scenâ, u kojima se prikazuje čas jedna, čas druga strana i jasno vidi kako Brut gubi nadu na uspeh kako se povlači, a Antonije nadmoćno nastupa, sledi ga, da bi ga, najzad, stigao i našao ali — ne živa), kao što je to učinio Džozef Menkjevič u filmu „Julije Cezar". Uopšte, gledajući ovu dramu na sceni, publika teško može da, preko tolikog broja ličnosti i scenâ, sledi osnovno zbivanje; ona čak teško može da razazna koje ličnosti pripadaju republikanskim zaverenicima, a koje su sledbenici imperatorskog duha! U filmu su te dve dramske linije (zahvaljujući montaži koja uspeva da rastavi ili suprotstavi dva objekta, dva lika, ili dve radnje, i primenom izmene planovâ koji mogu da istaknu ono što je bitno a priguše sporedno) izvanredno jasno prikazane, a da se pri tome nimalo nije izneverio pisac.

Odnos između ambijenta i radnje, atmosfere i psihologije ličnosti, veoma je važan u Šekspirovim dramama, samo, što on prirodu i zbivanja u njoj dočarava gledaocima posredstvom i snagom reči. Zato je na Šekspirovskoj sceni potrebno, slikarskim sredstvima, dočarati ili sve ili ništa, jer, ostvarivši zbrkane i polovične efekte, mi uništavamo ono što bi gledaocu mogla da dočara poetska reč. Pozorište je, nažalost, napustilo tradiciju da glumcima prepušta dočaravanje ambijenta uz minimalne scenske efekte. Film, međutim, može u potpunosti da dočara potrebnu atmosferu u Šekspirovim dramama, a da pri tome, ipak, istakne u prvi plan zbivanje, igru glumaca, njihov govor, mimiku. Ako smo gledali „Julija i Cezara" na pozornici, onda znamo koliko je haotična i nejasna bila scena sa grmljavinom u prvom činu, dok je u filmu ona delovala impresivno a da ličnosti i njihov govor nisu bili prigušeni svetlosnim i zvučnim efektima.

Ono što nazivamo pozorišnim uslovnostima u Šekspirovim dramama, filmska kamera može, takođe, potpuno da opravda. U drugom činu „Julija i Cezara" kada Brutovom domu dolaze zaverenici, po Šekspirovim instrukcijama „Brut i Kasije se došaptavaju" dok ostali posmatraju nebo i razgovaraju o jutru koje se sa istoka javlja. Takva mizanscenska izdvajanja na sceni uvek deluju nameštено i naivno; međutim, na bioskopskom platnu ta je scena, opravdana montažom, izgledala više nego logično. Čak i monolozi, koji se danas teško podnose i na pozornici, delovali su u filmu „Julije Cezar" potpuno uverljivo i celishodno. Dok na sceni oni, neminovno, deluju kao recitativni pasaži, na filmu su oni pretvoreni u „unutarnje monaloge" za vreme kojih publika (bez obzira da li tekst govori glumac ili spiker), kroz udaljavanje i približavanje kamere glumčevom licu, dobija utisak da ulazi u samu svest junaka. To je i navelo pojedine moderne reditelje da i na scenu uvedu spikera koji govori monološki tekst, a glumac ga mimički sledi.

Pored svih „filmskih" odlika koje je u Šekspiru otkrio i uspešno realizovao na platnu Džozef Menkjevič, pored odličnih glumaca koji su tumačili uloge u „Juliju Cezaru", pokazalo se da to nije sve, niti je dovoljno da film progovori specifičnim jezikom koji je, u prvom redu, vizuelan, i kome, podrediti se, znači izazvati čuvare tradicija da anatemišu reditelja kao što su anatemisali i „Otela" Orsona Velsa, uzviknuvši: „Izdaja Najvećeg!" To je možda osetio i Džozef Menkjevič kada je u drugom prizoru drugog čina „Julija Cezara" bojažljivo pokušao da vizualizira radnju, pa je od Cezarove replike

U snu Kalpurnija jauknu triput: „Pomoć, Cezara ubiše!" Ko je to?

stvorio čitavu scenu u kojoj vidimo kako Kalpurnija spava u svojoj sobi i zapomaže, kako nailazi Cezar i, čuvši to, juri po odajama, traži „nekoga" i doziva sluge. Menkjevič je, ipak, ostao veran Šekspiru i dao vrlo uspelu filmsku verziju klasičnog pozorišnog komada. Da je Šekspirova drama u većoj meri bila „filmična" bio bi takav i film. Zato je, zaista, šteta što u doba Šekspira nije bilo kinematografije, jer on bi, kažu, pisao odlična filmska scenarija!

VLADIMIR PETRIĆ

Scena u senatu iz Menkjevičevog filma „Julije Cezar"

VEČITA PITANJA

Filmski reditelji govore o publici

Američki novinar Džordž Fening uputio je nekoliko pitanja nekolicini poznatih holivudskih reditelja. Odgovori koje ovde u celosti donosimo bacaju svetlost na mišljenje znatne grupe holivudskih reditelja i postavljaju nekoliko problema pred filmske industrije sveta, a posebno pred američku filmsku industriju.

Evo tih pitanja i odgovora koje su na njih dali anketirani američki filmski snimatelji.

1) Kakvo je vaše mišljenje o filmskoj publici?

DŽON FORD: Publika je ta koja ima poslednju reč u ocenjivanju uspeha jednog filma. Vodeći računa o tome, jedan kreativni umetnik mora neprestano da usretsređuje sve svoje napore ne samo ka zadovoljenju svoje stvaralačke intenzivnosti već i ka osvajanju osrednjeg bioskopskog posetioca.

ILIA KAZAN: Potpuno verujem u njen sud.

DŽOZEF PEVNEJ: Opšte uzevši smatram da je publika oštroumna, inteligentna, simpatična; ona je ta koja postavljanjem zahteva hrabri stvaraoce filma. Međutim, ukus publike je promenljiv: jer ukus je ustvari pitanje mesta i vremena — nešto što je danas oduševljavalo, sutra će možda biti sasvim neukusno.

BAD BETIČER: Publika je najvažniji faktor u reditelјevoj karijeri. Na njemu je da ostvari ono što će se publici dopasti, a zatim da usredsredi svu svoju energiju i znanje na to da joj pruži i više no što je očekivala.

VILJEM VAJLER: Smatram da većina publike pravilno reaguje na filmsko delo i verujem da je mogućno praviti kvalitetne filmove i bez ustupaka celini koji se obično poklone entuzijazma onih poklonika koji je prate.

VILJEM A. SEJTER: Publika je jedna neispitana masa; što jedna osoba voli, druga ne voli. Retko se dogodi da se jedan film svakome dopada. A ako ste napravili takav film, onda ste uspeli.

DŽON FORD: Da. Bilo bi pogrešno procenjivati sposobnost shvatanja publike po takozvanim „intelektualnim" filmovima.

ILIA KAZAN: Smatram da većina bioskopskih posetilaca može da razume kvalitetne filmove.

BAD BETIČER: Sve zavisi od toga šta podrazumevate pod onim »kvalitetni«. Ja mislim da osrednji bioskopski posetilac može da shvati i oceni vrednost većine filmova današnjice. Međutim, činjenica je, da najumetničkija ostvarenja obično imaju ograničen auditorium. A to dokazuje da većina ljubitelja sedme umetnosti više voli standardni film tipa zabave.

VILJEM VAJLER: Verujem da dobar deo bioskopskih posetilaca shvata i ceni kvalitetne filmove, a odbacuje banalne ili filmove bez ekranskih vrednosti.

DŽON H. AUER: Ja potpuno verujem u to uprkos činjenici što »umetničko-kvalitetni« filmovi ne pune kase. Ja smatram da ih je publika shvatila i da ceni takvu vrstu filmova, mada takvi filmovi ne pružaju kompaniji bitniji profit, pa katkad čak takvi filmovi donose i gubitak.

SESIL B. DE MIL: Odgovor je potpuno pozitivan. Ne delim mišljenje izvesnog broja ljudi, da bi trebalo pisati storije i praviti filmove mentalnog nivoa deteta od deset ili dvanaest godina, kako bi bili pristupačni i razumljivi auditoriumu. Smatram da je to sasvim pogrešno shvatanje. Dobar deo holivudskih filmova ima visok intelektualni sadržaj, a baš je to tip filmova koji pobuđuje najveće interesovanje.

VILJEM A. SEJTER: Ja bih rekao da većina sveta shvata i ceni kvalitetne filmove. Veliki broj bioskopskih posetilaca odlazi u kina radi zabave. Nekima se dopadaju filmovi strave i užasa, drugima sentimentalni filmovi ili romanse, a nekima opet parade komičara. Sve je to stvar ukusa i raspoloženja.

DŽORŽ STIVENS: Ima mnogo mišljenja o inteligenciji publike. Ja smatram da je sposobnost shvatanja kod publike na mnogo većem nivou od nivoa na kome se trenutno nalazi film. Film je u stanju da izrazi emocije mnogo efikasnije no što je to slučaj sa literaturom, i prema tome je u poziciji da sledi umetnost i čini je razumljivom. Ovde moram da naglasim da je većina kvalitetnih američkih filmova snimana i zamišljena samostalno, mislim bez ikakvog uticaja filmske industrije. Zato se može reći da su ti filmovi plod zrelosti publike i da su znatno iznad onih standardnih filmova raznih kompanija koji se odlikuju istovetnošću. S tim u vezi moram istaći da danas u Holivudu ima mogućnosti da producenti unaprede filmsku industriju i da je izvuku iz osrednjosti u koju je zapala.

DAGLAS SIRK: Ja verujem da publika razume i ceni kvalitetne filmove ukoliko taj »kvalitet« nije isuviše napadan.

2) Smatrate li da većina publike može da shvati kvalitetne filmove?

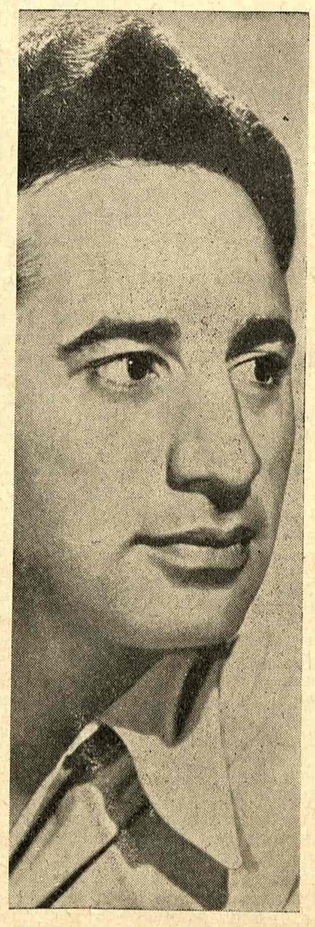

Elia Kazan
reditelj filma „Na obali"

3) Smatrate li da postoji vrsta filmskih posetilaca koja naročito voli vaše filmove?

DŽON FORD: Ono što se danas — ili bilo kada — rado prima je romantična priča sa logičnim i napetim razvojem radnje. Dobar deo svog reditelјskog rada posvetio sam delima snažne prirode; kretao sam se daleko od salonskih tema. I ukoliko ima ljudi koji obožavaju moje filmove, to su oni koji cene snažne romanse.

ILIA KAZAN: Ne verujem da postoje obožavaoci filmskih dela.

DŽOZEF PEVNEJ: Sve zavisi od toga kakav tip storije snimam. Jedan vestern dopašće se jednoj vrsti gledalaca, romantična drama — drugoj. Moj film »Zbog vas« privukao je pažnju ljudi svih društvenih slojeva.

SESIL B. DE MIL: Ne mogu a da ne kažem, ma koliko to neskromno izgledalo, da sam bio preko svake mere srećan kad su pokrovitelji filmske umetnosti priredili prijem u moju čast, pokazujući mi na taj način koliko je ogroman interes publike za moje filmove. Moj poslednji film »Najveća pretstava na svetu« režirao sam imajući u vidu želje i ukus publike sviju uzrasta i mogu da kažem da je to film za ljude od šest do osamdeset i šest godina života.

VILJEM A. SEJTER: Moj reditelјski rad posvećen je prvenstveno muzičkim i komičnim filmovima i zaključio sam da je reagovanje publike na tu vrstu filmova povoljnije i postojanije od onog na kriminalne, dramatične i tragične filmove.

DAGLAS SIRK: Reditelj nema onaj kontakt sa publikom koga imaju starovi. Publika još nije navikla da ceni rad jednog reditelja i zato on ne dobija pisma od publike u kojima bi mu ona kazivala svoje mišljenje i iznosila svoja gledišta. Izuzetak su svakako reditelji Sesil B. De Mil i Džon Ford, ali oni su isto toliko producenti koliko su i reditelji i sami vrše odabiranje storija i glumaca.

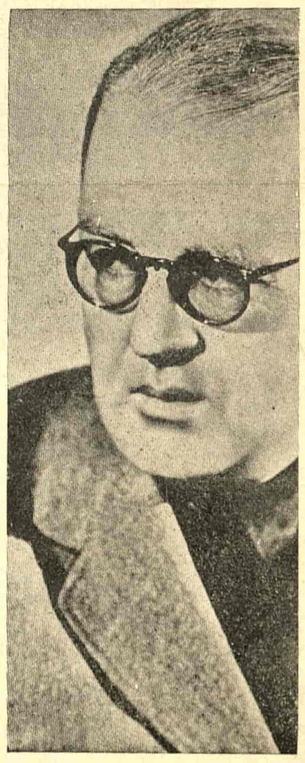

Džon Ford

4) Da li više polažete na ocenu kritike ili na ocenu publike?

DŽON FORD: Ja lično, uzimam obe u obzir, no, kao što sam već ranije napomenuo, smatram da publika ima poslednju reč.

ILIA KAZAN: Više polažem na sud kritike.

DŽOSEF PEVNEJ: Obe, — i ocena publike i sud kritike, zauzimaju svoje specijalno mesto i ja ih smatram podjednako važnim. Međutim uspeh jednog filma kod publike odražava se jedino na materijalan način — to je finansiski efekat filma. S druge pak strane štampana kritika je važnija za reditelja, jer je napisana od stručnjaka. I zato njihovo mišljenje ostavlja jači utisak na mene.

BAD BETIČER: Kao reditelj više cenim sud kritike nego sud publike. Obično su producenti ti koji više cene sud publike, jer su oni odgovorni za film kao celinu. Producenti odabiraju scenarija, finansiski su angažovani i prikupljaju sve ostalo što je potrebno za snimanje jednog filma. Reditelj samo skuplja sve te delove i od njih pravi film i mada mu godi uspeh kod publike, to ipak nije ono što je uspeh i kod kritike — jer to vidite napisano.

VILJEM VAJLER: Ja uvek brižljivo pratim sud kritičara na moja filmska ostvarenja, ali smatram da reditelj može dosta da sazna i iz gledaočevog reagovanja, kako o filmu kao celini, tako i o pojedinim detaljima i scenama iz njega.

IDA LUPINO: Smatram da ocena publike i ocena kritike dopunjuju jedna drugu i ostajem kod obe ocene i publike i kritike.

SESIL B. DE MIL. Ja cenim uspeh svog filma po broju ljudi kojima se dopao. Ne može biti uspeha u filmskoj umetnosti doklegod samo delo nije ocenjeno od publike. Tražim gledaočevo odobravanje, a cenim kritičarevo mišljenje.

VILJEM A. SEJTER: Ja se više rukovodim mišljenjem publike no mišljenjem kritike. Najzad, publika je ta koja plaća da vidi moj film. Malo je teško prihvatiti gledište kritike jer je ono često pod uticajem urednika za koga radi pisac.

DAGLAS SIRK: Oba suda — i publike i kritike — su važna, ali ja bih uvek stavio mišljenje publike na prvo mesto koje, iako je naivno, nepogrešno je i nepristrasno. Kritika je često pod uticajem raznih struja ili drugih kritičara. Ako reditelja podržava neki uticajni kritičar, njemu je zagarantovan uspeh bez obzira na njegove kvalitete.

DŽOZEF KEIN: S obzirom da sam i reditelj i producent, moram više da slušam glas publike no glas kritike. Ali smatram da su kritičari dobri i uglavnom korektni u ocenama filmskih dela.

DŽORDŽ STIVENS: Ocena publike interesuje me veoma mnogo. No ja sam više naklonjen sudu kritike koja ima privilegiju da iznosi mišljenje o jednom delu sa svoje tačke gledišta. Ja ne mislim time da kažem da danas kritika utiče na publiku onoliko koliko bi to mogla. Smatram da bi mišljenje kritike trebalo ozbiljno da razmatraju filmski proizvođači.

Na obali

U OCENI STRANE KRITIKE

„On the Water front" je socijalna drama. To je film o preobražaju Teri Maloja, saučesnika grupe gangstera koja vlada sindikatom obalskih radnika. Pod uplivom katoličkog sveštenika (Malden) i devojke Edi (Eva Marija Sent), Teri Maloj (Marlon Brando) suprotstavlja se ljudima koji drže u strahu ceo sindikat i — pobeđuje. Film je zasnovan na istinitim novinskim izveštajima o događajima iz njujorškog sindikata dokera iz 1948.

Kao i sve filmove reditelja Elija Kazana i glumca Marlon Branda, kritika je i ovaj dočekala sa entuzijazmom. Henri Hart, urednik američkog časopisa »Films in Review« piše da je u tom filmu »važan sociološki problem naslikan suptilnom filmskom umešnošću«. Saradnik istog časopisa Stiv Sondajm nalazi u ovom filmu sve kvalitete klasičnog gangsterskog filma: 1. Individua protiv gomile; 2. parohijski sveštenik pun razumevanja, koji puši i pije pivo; 3. naivna sirota devojka između želje za osvetom i ljubavi; 4. simboli unutrašnje nežnosti gruboga momka (Terijevi golubovi). Zahvaljujući inventivnoj režiji Elije Kazana formula je postala sveža, klišeji su postali moćni, ono što je očekivano postalo je iznenađujuće; film je izvanredan.

U Evropi film je dočekan drukčije. Dok Stiv Sondajm konstatuje da je to film koji će i najletargičniju publiku bar snažno uzbuditi ako ne i i dovesti do svesti o savremenom radničkom problemu, dotle Žan Orel u »Arts Spectacles« zamera Kazanu na otužnoj i neistinitoj slici solidarnosti američkih radnika, koji su u filmu prikazani kako indeferentno posmatraju borbu Teri Maloja. »Neoprostiva greška »Waterfronta« je — piše Orel — što toliko liči na gangsterske filmove koje Holivud pravi već trideset godina. Pored vrednosti glume i režije, ovaj film daleko je od toga da bude remek-delo koje su nam obećavali.«

Elija Kazan rekao je za ovaj svoj film da je to najbolji film koji je ikada video. Piter Brinson u britanskom »Films and Filming«-u smatra da to nije čak ni najbolji Kazanov film jer se tehnika režije i glume ne može odvojiti od teme koja je gruba i vulgarna, koja se toliko zasniva na samoj snazi.

Najoštriju kritiku doživeo je »On the Waterfront« u »Sight and Sound«-u, časopisu Britanskog filmskog instituta. U njemu je Lindsej Anderson objavio polemički esej »Poslednja sekvenca filma »On the Waterfront«. On posmatra film iz levog rakursa i posle precizne analize završne sekvence zaključuje da je njena koncepcija implicitno (iako nesvesno) fašistička: stado uplašenih radnika mirno posmatra tuču između Terija i korumpiranog vođe sindikata. Posle pobede Terija masa polazi za njim na posao. Dokeri su zamenili voćstvo jednoga jakog čoveka voćstvom drugog jakog čoveka. Hrišćanska crkva u vidu katoličkog sveštenika blagoslovila je patnju premlaćenog Terija koji u završnim kadrovima izvodi ritualnu demonstraciju superiornosti: korača sav krvav, u agoniji, ispred radnika ka ulazu u magacine gde ih čeka ravnodušni nadzornik. Radnici za Terijem nestaju u mraku magacina. Spuštaju se teška čelična vrata. The End.

»Ovoj kritici može da bude primećeno — nastavlja Anderson — da su tvorci filma namerno odlučili da dramatizuju problem kroz poseban slučaj: moralno buđenje Teri Maloja. Ali, u šta se to Teri Maloj probudio? On nalazi svoj ponos — razvija sposobnost za individualnu akciju — ali ono što čini ,čini zbog sebe, da osveti smrt brata, i zbog devojke. »On the Waterfront« je u suštini izvanredno vešto načinjena opsena; ispod tehnički sjajne površine izbegnuti su suštinski zaključci i zamenjeni ličnom dramom čije su implikacije potpuno drukčij. Može se reći da su mogućnosti Marlon Branda, fizičke, emocionalne i dramatske, efektno iskorišćene da se prikriju izvesne političke tvrdnje koje su sve do jedne neistinite a mnoge od njih i opasne.«

Možda su ove oštre ocene rezultat osetljivosti prema socijalnoj istini i socijalnoj pravdi, ali se ne može sporiti da je istu osetljivost (samo — suprotnog smera) jasno ispoljio katolički filmski forum dodelivši mu internacionalnu katoličku filmsku nagradu.

D. M.

Marlon Brando u filmu „Na obali"

Približavanje MAK LERENU?

Konkursi za filmske scenarije koje svakog proleća organizuje kino-klub Beograd za svoje članove kino-amatere postali su tradicionalni. I ove godine pred žirijem za ocenjivanje našlo se desetak rukopisa. One koji bi u početku posumnjali u ozbiljnost ovakvog poduhvata oko pisanja scenarija treba najpre potsetiti na uspehe pojedinih filmova i njihovih autora na festivalima amaterskog filma u našoj zemlji.

Među pregledanim scenarijima **najveće dopadanje izazvao je lirski siže pod naslovom „U maju doleću ptice" čiji je autor Marko Babac. On namerava da u ovom svom filmu progovori jezikom filmske montaže, za koju se može reći da je kod amatera (izuzev možda V. Mojsilovića) bila uglavnom zapostavljana.**

„Volite se ljudi" to je naslov scenarija za film sa baletom čija bi koreografija bila izvedena mehanički, tj., kamerom i makazama. Ovaj eksperimenat bi trebalo da se približi stilu Mak Lerena (od koga se nesumnjivo i došlo do ove ideje). Na izradi scenarija radio je Dragan Ivkov poznat u krugu amatera po svom uspelom filmu „Ljubomorna mašta".

Svi ovi filmovi trebalo bi da budu realizovani u toku ove godine.

N. M.

FILM

Godina VI Nova serija, br. 7—8 BEOGRAD, 1—15 JUN 1955 Cena ovom dvobroju 40 din.

PUT JE OTVOREN: Klasično putovanje stada kroz pejzaž

Vestern

UŠLO je u naviku da se za vestern kaže da je „film par excellence“, u prvom redu zato što je to film pokreta. Istina je da su jahanje i tuča njegovi uobičajeni atributi. Ali ako bi se vestern sveo samo na to, onda on ne bi bio ništa drugo nego još jedna variacija avanturističkog filma. Uostalom, izuzetna čar ličnosti u vesternu, data kroz hipertrofiranost osećanja i gesta, neodvojiva je od svoje geografske širine; i vestern bi se mogao isto tako dobro da definiše svojim dekorom (selo drvenih kuća) i svojim pejsažom; ali i drugi filmski žanrovi i škole koristili su se dramatičnom poezijom pejsaža, naprimer švedska produkcija nemog filma, no ova poezija, koja je doprinela trenutnoj veličini tog filma, nije osigurala i njegovu trajnost. Dešava se, kao u „Put je otvoren“, da se vestern poslužio jednim od ovih sadržaja — klasično putovanje stada kroz pejsaž (onaj iz Centralne Australije) prilično sličan pejsažima američkog Zapada. Rezultat je, znamo, bio sjajan; ali sreća je da se odustalo od daljeg proizvođenja osrednjih dela ovog paradoksalnog

VESTERN ČASNOG NIVOA:
Gari Kuper u filmu Freda Cinemana „Tačno u podne”

junaštva koje je za svoj uspeh dugovalo samo izuzetnoj potražnji. Ako se i desilo da se snimaju vesterni u Francuskoj, u pejsažima Kamarga, u tome treba videti samo još jedan dokaz popularnosti i zdravlja jednog žanra koji podnosi čak i rđavo podražavanje, pastiš ili parodiju.

Uistini, uzaludno bi bilo da se srž vesterna svede na bilo koji očigledni sastojak. Isti elementi nalaze se i na drugom mestu, ali ne i privilegije koje su samo njegove. Treba dakle da vestern bude nešto drugo a ne samo forma. Jahanja, tuče, snažni i hrabri ljudi u pejsažu divlje oporosti ne bi bili dovoljni da se opišu i odrede čari ovoga žanra.

OVI formalni atributi po kojima se vestern raspoznaje od drugih filmova samo su znaci ili simboli njegove duboke realnosti koja je mit. Vestern je rođen u susretu jedne mitologije sa izražajnim sredstvima. Ž. L. Riepejru pokazaće nešto više: Saga o Zapadu postojala je, pre filma, u literarnoj ili folklornoj formi, i to njeno umnožavanje putem filma nije uostalom ubilo vestern literaturu koja je sačuvala svoju publiku i nastavila da hrani pisce scenarija svojim najboljim sadržajima. Ali nema zajedničke mere između ograničenog i nacionalnog prihvatanja „vestern storija“ i onog univerzalnog prihvatanja filmova koji su se neposredno inspirisali tim storijama. Isto kao što su minijature crkvenih knjiga poslužile za modele statuama i vitroima u katedralama, ova literatura, oslobođena naročja, nalazi na platnu odgovarajuće unapređenje, da bi se dimenzije slike najzad pomešale sa dimenzijama mašte.

Ova knjiga[1]) akcentiraće jedan nepriznati vid vesterna: njegovu istorisku istinu. Nepriznat je, besumnje, pre svega zbog našeg neznanja, ali još više zbog duboko ukorenjene predrasude po kojoj vestern zna samo da priča istorije velike čistote, tog ploda naivne invencije, van svakog napora za traženjem psihološke verovatnoće, istoriske, ili čak sasvim prosto materijalne. Istina je takođe, sa čisto kvantitativnog gledišta, da je mali broj vestern-filmova koji su istoriski verni. Takođe je istina da to nije jedina i neophodna vrednost. Bilo bi smešno, da se prosuđuje, pameću arheologije, ličnost Toma Miksa (a još više njegov legendarni beli konj) ili čak Vilijama Harta, ili Duglasa Ferbenksa, koji su nosili lepe filmove velikog primitivnog perioda vesterna. Uostalom, broj aktuelnih vesterna časnog nivoa (mislim naprimer na „Pustinju straha“, „Napušteni varoš“ ili „Tačno u podne“) nude Istoriji samo dosta jednostavne analogije. To su pre svega dela mašte. Ali bi takođe bilo pogrešno ne priznavati istoriska obaveštenja koja pruža vestern, isto kao što je pogrešno poricati slobodu, a da se ne opterete njegovi scenariji. Ž. — L. Riepejru nam savršeno prikazuje rađanje epske realizacije počev od jedne relativno bliske istorije, premda je ponekad u stanju da obuzet prizivanjem onoga što se obično zaboravlja ili ne zna, svoju studiju pre svega veže za filmove koji ilustruju njegovu tezu i da tako prećutno baci u senku drugi izgled estetske realnosti. Ipak, ta realnost daće mu dvostruki vid. Jer, odnos istoriske realnosti sa vesternom nisu tačni i direktni, nego dijalektički. Tom Miks je suprotnost Abrahama Linkolna, ali on mu na svoj način obnavlja kult i uspomenu. Pod ovim najromantičnijim formama ili najnaivnijim, vestern je sav suprotnost istoriskoj rekonstrukciji. Hopalong Cassidy izgleda, ne razlikuje Tarcana drukčije nego kroz njegov kostim i okvir njegovih podviga. Pa ipak, ako želimo upoređenje najprivlačnijih istorija, ali neverovatnih; ako želimo njihovo suprotstavljanje — kako se to radi u modernoj fiziognomoniji od više negativa ljudskih lica — videćemo kako se često pojavljuje jedan idealno stvoren vestern zajedničkih vrednosti: vestern, sastavljen od samih ovih mitova, u čistom izdanju. Za primer, razlikujmo među drugim mitovima, onaj o Ženi.

U prvom filmu koji ti padne napamet, „dobri kauboj“, sretne čistu mladu devojku, recimo devicu murdu i jaku, u kojoj se zagleda takvom ljubavi čija nas velika stidljivost ne sprečava da naslutimo njen kraj. Ali prepreke, skoro nepremostive, suprotstavljaju se toj ljubavi. Jedna od najznačajnijih i najčešćih prepreka dolazi od porodice voljene devojke — brata naprimer, i mračnog nitkova od koga je dobri kauboj dužan da, u dvoboju, oslobodi društvo. Nova Šimena, lepa heroina, brani se od lepog mladića, ubice njenog brata. Da bi se otkupio u očima svoje lepotice i zaslužio njen oproštaj, naš junak treba tada da prođe čitavu seriju iskušenja iz priče. Na kraju, on spasava izabranicu svog srca iz smrtne opasnosti (smrtne za njenu ličnost, njenu vrlinu, njenu sreću, ili sve troje ponekad). Posle svega toga, pošto smo već na kraju filma, lepotica bi se nerado odrekla svog prosioca i dopušta mu da se nada velikom broju dece.

Dovde ovaj obrazac na koji se, sigurno, može navesti hiljadu varijanata (naprimer, zamenjujući Rat Secesije pretnjom Indijanaca, ili kradljivaca stoke), nije bez sličnosti sa romanima viteškog doba zbog prvenstva koje daje ženi i iskušenja koja najbolji junak mora da zadovolji da bi imao prava na svoju ljubav.

Ali priča se vrlo često bogati još jednom nastranom ličnošću: salonskom zavodnicom, koja je obično takođe zaljubljena u dobrog kauboja. Kad bog pisaca scenarija ne bi bio, tu bi dakle bila jedna žena odviše. Nekoliko minuta pre kraja, prostitutka velike duše spasava iz opasnosti onoga kog voli, žrtvujući svoj život i beskrajnu ljubav sreći svog kauboja. Tog trenutka ona se definitivno otkupljuje u srcu gledalaca.

Evo šta je za razmišljanje: zapaža se da podela na dobre i zle postoji samo zbog muškaraca, žene, da ma na kojoj društvenoj lestvici bile, u svakom slučaju su dostojne ljubavi, u najmanju ruku poštovanja ili milosti. I najmanja drolja je uvek otkupljena ljubavlju i smrću, ova poslednja joj je uostalom ušteđena u „Poštanskim kolima“, čija je sličnost sa Mopasanovom „Dundom“ dobro poznata. Istina je da je dobri kauboj manje ili više ponovo prihvaćen od pravde i da najmoralnije od svih venčanja postaje, tog časa, mogućno između junaka i junakinje.

Ako su u svetu vesterna žene dobre, čovek je onaj koji je rđav. Tako rđav da najbolji treba nekako da otkupi svojim iskušenjima

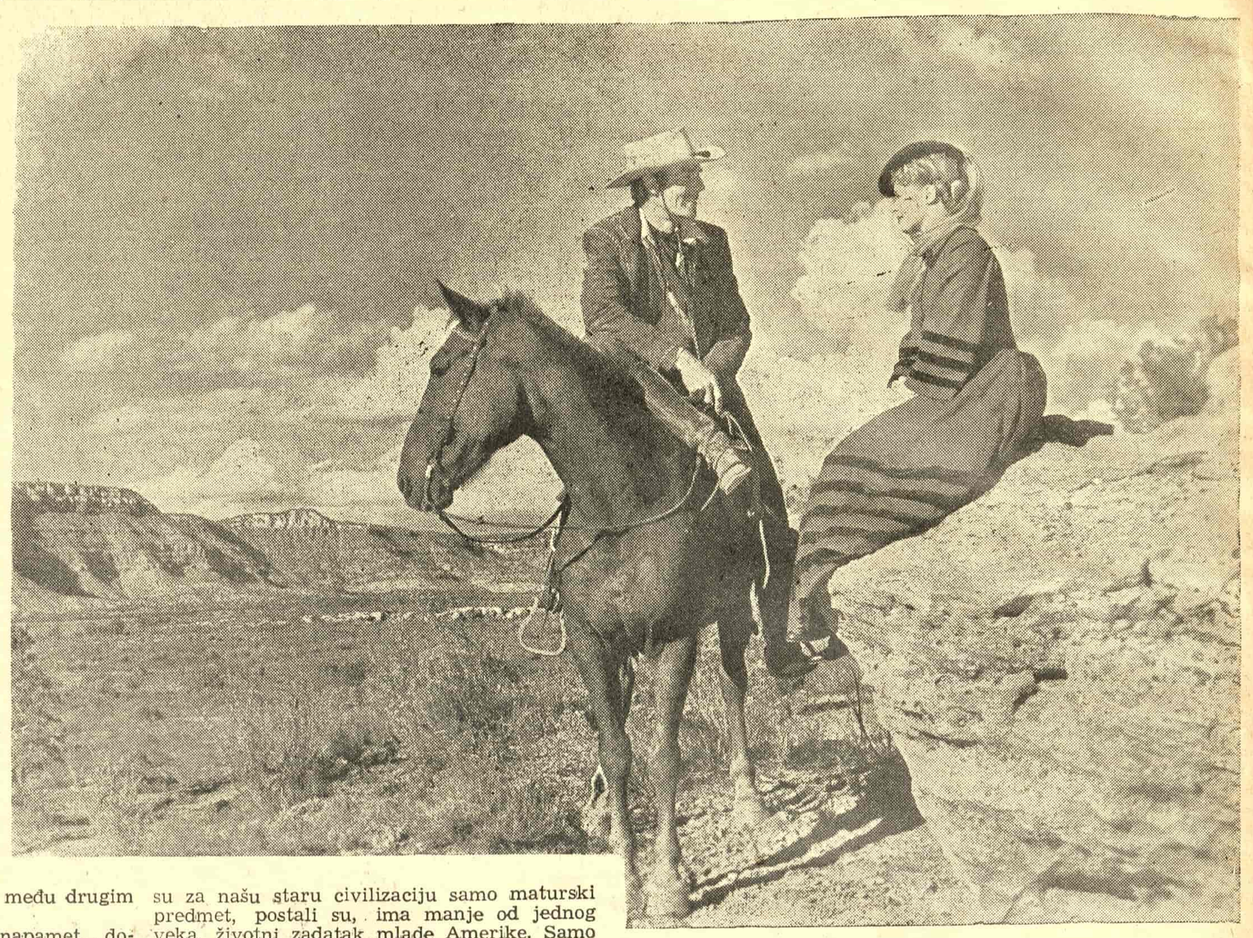

Vestern postavlja i priznaje ženu u njenoj funkciji vestalke društvenih vrlina...

Šerif

KNJIŽEVNE NOVINE

LIST ZA KNJIŽEVNOST I DRUŠTVENA PITANJA

REDAKCIONI ODBOR:
Oto Bihalji Merin, Dušan Matić, Slobodan Galogaža, Zoran Gluščević, Tanasije Mladenović, Radomir Konstantinović, Vicko Raspor i Risto Tošović

ODGOVORNI UREDNIK:
Risto Tošović

UMETNIČKA I TEHNIČKA OPREMA:
Saša Marković

List izdaje novinsko izdavačko preduzeće „Književne novine”

Redakcija i administracija
Beograd, Francuska 7
Telefon 21-000

Cena pojedinom broju din. 30 // Pretplata za godinu dana 600, za pola godine 300, za inostranstvo dvostruko // Čekovni račun kod Narodne Banke u Beogradu broj 102-T-208

List izlazi 1 i 15 u mes.

Rukopisi se ne vraćaju
Štampa: Grafičko pred. „Slobodan Jović”, Beograd, St. Protića 52
Telefon 40-943

Slog: „Politika”
Cetinjska 1

Prelom:
Miroljub Bogdanović i Dragan Bogićević

Andre Bazen

izvornu grešku svog pola. U Zemaljskom Raju Eva navodi Adama na iskušenje. Anglosaksonski puritanizam, neobično, pod pritiskom istoriskih prilika, obrće biblisko tumačenje. Pad žene je uvek posledica muške požude.

Očigledno je da ova hipoteza proizilazi iz istih uslova primitivne sociologije Zapada, gde su retke žene i opasnosti jednog surovog života zahtevali od ovog društva u rađanju da štiti svoje ženice i svoje konje. Za krađu konja vešanje je dovoljno. Da bi se žena poštovala zato treba više nego bojazan od opasnosti tako beznačajne kao što je opasnost po život: pozitivna snaga jednog mita. Onaj koji ilustruje vestern postavlja i priznaje ženu u njenoj funkciji vestalke društvenih vrlina, za koje ovaj još haotičan svet ima najveću potrebu. Ona skriva ne samo fizičku budućnost nego, porodičnim redom kome ona teži kao korenje zemlji, svoje osnovne moralne elemente.

SAMI ovi mitovi, čiji smo najznačajniji primer analizirali (posle koga odmah dolazi mit o konju), mogli bi besumnje da se svedu na još esencijalniji princip. Svaki od tih mitova u suštini samo poimence označuje naročitu dramsku shemu, veliki epski maniheizam snage Zla junacima pravedne stvari. Ti beskrajni pejsaži prerije, pustinja i stepa gde se prikačila, privremena, varoš od drveta, primitivna ameba jedne civilizacije, otvorene su svim mogućnostima. Indijanac koji tu živi nesposoban je bio da tom pejsažu nametne red Čoveka. Ostao mu je gospodar samo zahvaljujući sopstvenoj identifikaciji sa svojom neznabožačkom divljinom. Beli hrišćanski čovek, naprotiv, zaista je osvajač — stvaralac jednog Novog Sveta. Trava raste tamo kuda je njegov konj prošao, zasadio je, sve onako usput, svoj moralni i tehnički red, neraskidivo vezane, — prvo je učvršćivalo drugo. Materijalna sigurnost poštanskih kola, zaštita federalnih trupa, građenje velikih železničkih puteva možda su manje bili važni od zavođenja pravde i poštovanja toga. Moralni zakonski odnosi, koji su za našu staru civilizaciju samo maturski predmet, postali su, ima manje od jednog veka, životni zadatak mlade Amerike. Samo jaki ljudi, surovi i hrabri, mogu osvojiti device ovog kraja. Svako zna da bliskost sa smrću nije održavanje straha od pakla i skrupula. Policija i sudije koriste slabe uvek. Čak sama snaga ove osvajačke humanosti stvarala je svoju slabost. Tamo gde je lični moral nestalan, samo zakon može da postavi red dobra i zla. Ali zakon je utoliko više nepravedan zato što zahteva da se zaštiti društveni moral nepriznavajući lične zasluge onih koji sačinjavaju to društvo. Da bi bila ta pravda efikasna, ona mora biti primenjena od ljudi isto tako jakih i neustrašivih kao što su zločinci. Ove vrline, već smo to rekli, nisu uvek rado u saglasnosti sa Vrlinom; i šerif lično ne vredi uvek više od onog koga veša. Tako se rađa i potvrđuje jedna neizbežna i neophodna suprotnost. Često postoji samo mala moralna razlika između onih koji su izvan zakona i onih koji su u njemu. Ipak, šerifova zvezda treba da ostvari uzvišenost pravde, čija je vrednost nezavisna od zasluga njenog ministra. Ovoj prvoj suprotnosti dodaje se kontradikcija izvođenja presude, koja da bi bila efikasna, mora da bude izuzetna i brza — ipak manja od linča — i koja tad ne zna za olakšavajuće okolnosti, niti za suviše dugo proveravanje alibija. Štiteći društvo pravda reskira nepravdu prema možda najbuntovnijoj svojoj deci, ali ne manje potrebnoj, možda čak manje zaslužnoj.

Neophodnost zakona nije nikad bila bliža neophodnosti jednog morala, nikada više njihov antagonizam konkretniji i očigledniji. Ona je ta koja je stvorila, na burleskni način, osnovu „Hodočasnika“ Čarli Čaplina, gde vidimo, naše junake kako jašu na granici dobra i zla koje je takvo i u Meksiku. Divna dramska ilustracija opšte i farisejske parabole „Poštanska kola“ Džona Forda, prikazuje nam kako prostitutka može biti više za poštovanje od vernika koji su je proterali iz grada, i čak, od žene jednog oficira; da raspusni kockar ume da umre sa aristokratskom dostojanstvenošću; lekar pijanica vrši svoj posao sa razumevanjem i požrtvovanošću; čovek van zakona, progonjen za neko ispravljanje računa, prošlih i verovatno budućih, dokazuje svoju lojalnost, plemenitost, hrabrost, i delikatnost, dok ugledni i poštovani bankar beži sa kasom.

TAKO su se u izvoru vesterna našli sjedinjeni etika epopeje i, čak, tragedije. Epski, vestern je junačan, obično se misli, zbog stepena humanosti svojih heroja, legendarne širine njihovih podviga. Bili zvan Kid je neranjiv kao Ahil, a njegov revolver, nepogrešan. Kauboj je kavaljer. Karakter junaka izražava stil režije kod koje se epska transpozicija pojavljuje sa kompozicije slike, njena prevashodna ljubav za široke horizonte i velike grupne planove uvek prizivajući suočenje. Čoveka i Prirodeč Vestern, praktično, ne zna za gro-plan, skoro američki plan, ali za naknadu on je sav u travelingu i panorami koji nište okvire ekrana i pružaju punoću prostora.

To je istina. Ali ovaj stil epopeje dobija svoj smisao samo u pitanjima morala koji podržava i tumači, Taj moral je moral sveta u kome društveno dobro i zlo, u svoj svojoj čistoti i neophodnosti, postoje kao dva prosta i osnovna elementa. Ali dobro u rađajućem stanju rodiće zakon u primitivnoj svireposti, epopeja se pretvara u tragediju na pojavu prve kontradikcije između nadmoćnosti društvene pravde i neobičnosti moralne pravde, između kategoričkog imperativa zakona, koji obezbeđuje red budućeg Grada i onog ne manje svodljivog ličnog saznanja.

Često se potsmevalo vesternu zbog kornejevske jednostavnosti njegovih scenarija. Zaista, lako je primetiti njegovu sličnost sa Sidom. Isti sukob dužnosti i ljubavi, ista junačka iskušenja posle kojih će samo hrabra devica da pristane na zaborav uvrede nanete njenoj porodici. Uostalom, ista stidljivost osećanja zahteva da shvatanje ljubavi bude podređeno poštovanju moralnih i društvenih zakona. Ali ovo upoređenje je dvojako: potsmevati se vesternu prizivajući Korneja, istovremeno je priznanje njegove veličine, veličine možda bliske detinjariji, kao što je detinjstvo blisko poeziji.

Ne sumnjajmo u to, to je ta naivna veličina koju najprostiji ljudi svakog podneblja — i deca — prepoznaju u vesternu, uprkos jeziku, pejsažima, običajima i odelu. Jer epski i tragični junaci su univerzalni. Rat Secesije pripada istoriji XIX veka, vestern je od toga napravio Trojanski rat, najmoderniji od svih epopeja. Pokret na Zapad je naša Odiseja.

(Prevela Kaća Samardžić)

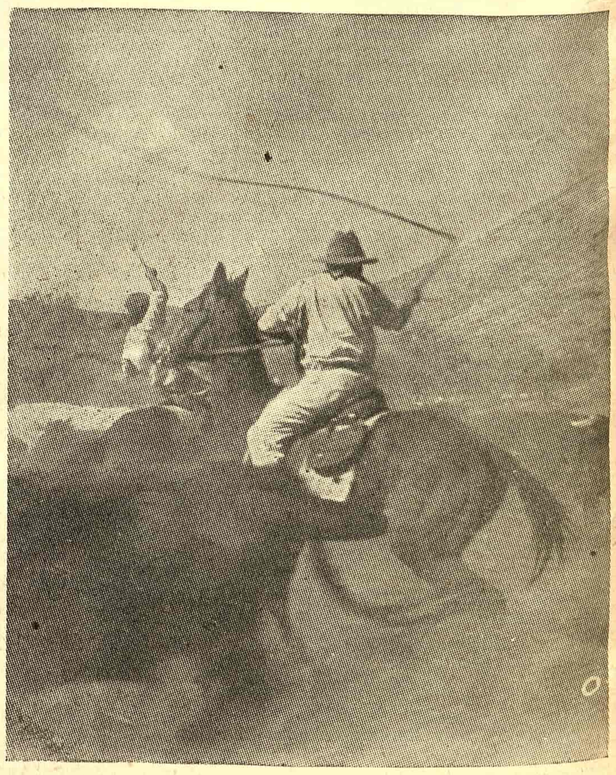

Jahanja, tuče, snažni i hrabri ljudi...

[1]) Članak Andre Bazena koji donosimo ustvari je predgovor knjizi Ž. — L. Riepejrua „Vestern“.

NARODNA BIBLIOTEKA SRBIJE